

ISSN 2312-8348

Ғылыми
журнал

Научный
журнал

**С.Бәйішев атындағы
Ақтөбе университетінің
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
Актюбинского университета
имени С.Баишева

2015

№ 4 (50)

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ
ғылыми журналы

ВЕСТНИК
АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. С.БАИШЕВА
научный журнал

Қазақстан Республикасының ақпарат министрлігінде 2004 жылдың 29 қаңтарында тіркелген, куәлік № 4645-Ж
Зарегистрирован в Министерстве информации Республики Казахстан, свидетельство № 4645-Ж от 29.01.2004 г.

Үш айда бір рет шығады Выходит один раз в три месяца

№ 4 (50)
декабрь
2015

2000 жылдан бастап шығады

Издается с 2000 года

БАС РЕДАКТОР
ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Ахан Б.А.

БАС РЕДАКТОРДЫҢ
ОРЫНБАСАРЫ

ЗАМ. ГЛАВНОГО

РЕДАКТОРА

Абдикаликов К.А.

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

РЕДКОЛЛЕГИЯ

Агзамова А.Б. (Қазақстан)

Абрахам Алтонаян

(Великобритания)

Асаров А.А. (Қазақстан)

Бияшев Б.Г. (Қазақстан)

Жанпейсова Н.М. (Қазақстан)

Камаруль Хавари (Малайзия)

Корченко А.Г. (Украина)

Ли Дзень Хун (КНР)

Лыгина О.И. (Қазақстан)

Мухитдин Бин Исмаил (Малайзия)

Султангареева Р.А. (Башкортостан)

Тяпухин А.П. (Россия)

Терегулов Ф.Ш. (Башкортостан)

Хасанов А.Х. (Узбекистан)

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

CONTENTS

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ПЕДОГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Айбасова Ж.А.

Баланың даму ерекшеліктері және педагогикалық аспектілері

5

Assemgul K. A.

The case study as an effective method of developing The students' communicative Competence in english language teaching

13

Amangazieva M.K. Boranbay B.A.

Creative use of idioms in satirical magazines

21

Ерғазина А.А. Алдашева Г.Б.

Роль коммуникативных стратегий в процессе межкультурной коммуникации

26

Ерғазина А.А. Давлетова Д.А.

К вопросу о коммуникативных стратегиях и тактиках учебного текста

32

Ерғазина А.А. Токина А.Б.

Стратегические особенности коммуникативного поведения в ситуациях
обиходно-бытового общения

38

Жанпейсова Н.М. Амирханкызы Нургуль.

Основные принципы и способы номинации лексики нефтегазовой отрасли

44

Ильясов А.М.

Объективное вменение квалифицирующих обстоятельств несовершеннолетним

50

Калдыбаева Г.У.

Некоторые особенности перевода экономических текстов с английского языка
русский

54

Карлабаева А.А.

Оқушыларды еңбекке тәрбиелеуде халық педагогикасын пайдаланудың маңыз

59

Мамбеталина А. А.

Традиции народов казахстана: потенциал толерантности

65

Салмухамбетова Д.Т.

Қазақ сәндік - қолданбалы өнері арқылы колледж оқушыларының танымдық
қабілетін арттыру

Адрес редакции:

г.Ақтөбе

ул.бр.Жубановых д.302 «А»

для писем: 030000 г. Ақтөбе,

а/я 64

e-mail: edu_ausb@mail.ru

тел.:8(7132) 974081,82

Жарияланған мақала

авторларының пікірі редакция көзқарасын
білдірмейді.

Мақала мазмұнына авторлар
жауап береді.

Опубликованные материалы
авторов не отражают точку
зрения редакции.

Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов.		71
Редакционная коллегия оставляет за собой право корректуры по ГОСТ 7.5.-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», ГОСТ 7.1-2003 СИБИД «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».	Саркенжеева Ш.А. Құрамында сан есім, есімдік, еліктеу, одағай, шылау модаль сөздер кездесетін фразеологизмдердің грамматикалық және семантикалық құрылымы	76
		81
	Сидешова З.Г. Особенности перевода инструкций по эксплуатации бытовой техники	88
	Токпаева Л.С. Характеристика жанровых разновидностей современного детского фольклора	
Сдано в набор 30.12.2015 Подписано в печать 30.12.2015 Формат 21х29,7. Печ.л.8,4 Тираж 100 экз. Отпечатанов РИЦ АУ им.С.Баишева	ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ	94
	Бекбусинова Г.К., Айбасова А.М. Қазақстанның туризм саласындағы шағын кәсіпкерліктің дамуын жетілдіру жолдары	103
	Бекбусинова Г.К., Копжасарова Г. С. Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау арқылы өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыру жолдары	109
	Демеубаева А.Т., Ахметова Э.Е. Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық мәселелері	115
	Демеуова С.О. Қазақстандағы агроөнеркәсіп кешенінің инновациялық дамыту жолдары	122
	Жакешова П.М. Кәсіпорынның негізгі капиталды пайдалануының тиімділігін өсіру жолдары	128
	Қалықова А.А. Аймақтық кәсіпорындардың инновациялық қызметін дамытудың ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін қалыптастыру	134
	Омарова Г.Б. Қазақстан республикасындағы шағын және орта кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың басымды бағыттары	139
	Шукурова Б.М., Турмаганбетова А.К. Региональное развитие в независимом Казахстане	

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК 612

*Айбасова Ж.А. мед.ғ.к., доцент.
С.Бәйішев атындағы ақтөбе университеті*

**БАЛАНЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Аннотация

Осы мақалада әртүрлі жастағы балалардың өсу, даму ерекшеліктері қарастырылады. Баланың болашақта жеке тұлға ретінде қалыптасуында дұрыс ұйымдастырылған демалыс тәртібі, күн тәртібі, оқу процесінің әсері қамтылған. Дұрыс динамикалық стереотип орнатуда бала организмі дамуындағы кейбір қиын өтпелі кезеңдерді ашып көрсету арқылы ролін көрсетуге бағытталған. Қоршаған ортадағы кейбір факторлардың бала денсаулығына әсерін, баланың өсу, даму қарқындылығының біркелкі емес ерекшеліктерін айқын көрсетеді. Бала организмі дұрыс қалыптасу мақсатында күн тәртібін дұрыс құру болашақ медиктер, педагогтар, психологтар үшін баланың өсу, даму ерекшеліктерін теориялық білу үлкен практикалық мағынасы бар екенін ашады.

Кілт сөздер: *денсаулық, анатомия, физиология, диморфизм, генетика, стандарт.*

Адамның денсаулығы негізінен балалық шақта, жасөспірімдік кезеңде қалыптасатындықтан, өсіп келе жатқан ұрпақтардың денсаулығын сақтау және қорғау мемлекеттің маңызды міндеттерінің біріне жатады.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халықтарына арнаған үндеуінде халық денсаулығын нығайту, білім деңгейін жетілдіру және жағдайын жақсарту мәселесінің маңыздылығын атап көрсетті[9].

Қазіргі күнге дейін денсаулық деген түсініктің біркелкі алынған дәлелді анықтамасы болмағандықтан, адамдардың денсаулығына дұрыс баға беру біршама қиындық туғызды. Адамдардың денсаулығы дегеніміз – оның биологиялық, физиологиялық және психикалық қызметтерінің

дұрыс дамып, ұзақ уақыт сақталуының динамикалық жағдайы, әлеуметтік белсенділігі мен қызмет қабілеті жоғары деңгейде болып, күш қайраты талмай, ұзақ уақыт өмір сүруі. Балалар денсаулығын қалыптастырушы факторларға аналар мен балалардың организмдері өте сезімтал келеді. Балалардың денсаулығын қалыптастыратын негізгі факторлар:

1. Ат-аналардың денсаулығы мен конституциясына әсер етуші (әсіресе аналарға жүкті болғанға дейін әсер ететін);
2. Генетикалық (тұқым қуалаушылық әсері);
3. Ауаның, судың, топырақтың санитарлық-гигиеналық сипаты;
4. Тамақтану жағдайы;
5. Жанұядағы тұрмыстық факторлар: жанұяның құрамы, тұратын мекен-жайдың сипаттамасы, орташа кіріс мөлшері, тұрмысы және сәбидің күтімі, жанұяның психологиялық климаты, зиянды әдеттердің (шылым шегу, арақ құмарлық т.с.с) болуы;
6. Сәбидің мектепке дейінгі мекемелерде болу жағдайының санитарлық-гигиеналық сипаты [6,8].

Адам организмі толық ер жетіп, кемеліне келгенге дейін ұзақ өсіп, күрделі даму жолынан өтеді. Осыған байланысты адам өміріндегі 4 кезеңді айыруға болады: құрсақтағы даму, балалық шақ, ер жету және қартаю. Бұл түсінік бойынша өсу дегеніміз-тканьдер мен органдардың сан жағынан ұлғаюы, даму дегеніміз- олардың сапалы түрде дифференциациялануы және қызмет қабілетінің жетілуі болып табылады[1,2,4].

Өсу мен даму қарқынының біркелкі еместігі. Ер жету кезеңінде өсу мен даму үздіксіз жүріп жатады, бірақ олардың қарқыны жас мөлшеріне тура бағынышта болмайды. Мысалы, сәбидің денесінің ұзындығы алғашқы жылы 47%-ға ұлғаяды, екінші жылы 13%-ға, үшінші жылы 9%-ға, 4-7 жас аралығында жылына 5-7%-ға, ал, 8-10 жас аралығында 3%-ға ғана ұлғаяды. Өсудің секірмелі түрде өзгеруі негізінен жыныстық қалыптасу кезеңінде байқалады, 16-17 жаста дене өсуінің қарқыны азаяды да, 18-20 жаста өсуі тоқтайды. Дене салмағы мен кеуде шеңберінің өзгеруі де осы сияқты біркелкі емес. Мысалы, 2 жасқа дейін сәбилерде жүректің негізгі құрылыстары өзгермесе де, көлемі жағынан ұлғая бастағаны байқалады. Сондай-ақ, бұлшық еттердің жүйке аппаратының жетілуі оның салмағының өсуінен артта қалып отырады. Орталық ми мен жұлынның көлемі жағынан жетілуі дененің өсу процесінен бұрын аяқталады.

Дене мүшелерінің өсу қарқыны әртүрлі болып келеді: жаңа туған нәрестенің басы дене ұзындығының $\frac{1}{4}$, ересек адамдарда $\frac{1}{8}$ бөлігін құрайды. Өсу кезеңінде аяқтың ұзындығы 5 есе, қол 4 есе, дене 3 есе ұлғаяды. Органдар мен жүйелердің даму қатынастары әр түрлі жастағы балаларда физиологиялық және психологиялық ерекшеліктерге тәне болып келеді.

Бұл заңдылықтың оқу-тәрбие жұмысын ұйымдастырудағы, әр түрлі жастағы балаларды дұрыс топтастырудағы маңызы ерекше. Сонымен қатар ол балалардың мектепке дейінгі мекемелерде, мектепке, еңбекке араласуға болатын жастарын т.с.с. анықтау үшін қажет. Сондықтан да балаларды белгілі жас кезеңдеріне топтастырудың қажеттігі туады.

Мысалы, мидың салмағы негізінен адам өмірінің алғашқы жылдарында ұлғаяды: жаңа туған нәрестенің миының салмағы 360-390 г болса, бір жаста ол 2-2,5 есе, екі жаста 3 есе ұлғаяды. Жеті жаста ми салмағы 1250 грамға жетеді. Осы жаста барлық ми бөлшектерінің ауданы ересек адамдардың миының 80-90 пайызын құрайды. Сонымен қатар, лимфа жүйесінің құрылуы 10-12 жаста басталады. Тканьдерге қан тарату жүйелерінің дамуы 16-17 жаста ғана аяқталады. Өсу және қызмет жүйелері дамуының қарқыны балалардың өсіп-даму кезеңдерінде әртүрлі факторлар әсеріне сезімтал келеді. Ми қыртысының үдемелі даму кезінде бала тағамдардағы белокқа қажеттілікті сезінеді. Тіл дамуы кезінде сөйлесуге, жүрген кезде қимыл-қозғалысқа қажеттілік жоғарылайды. Ми қыртысының бөлімдері 6-7 жасқа келгенде қалыптасады, сондықтан ерте жаста көп оқыту бала дамуына кері әсер етеді [7,8].

Психика-адамның қоршаған ортамен өзара қарым-қатынас әрекеттеріне негіз болатын болмыстық саналық өрнек жүйесіндегі субъектив ақпараттың әлеуметтікпен шарттасқан бейнесі. Психика-ми қызметінің әлеуметтік жанамаланған өнімі. Іс-әрекет – жалпы адамзаттың саналы белгіленген мақсаттарға жету арқылы болмысты игерудің әдіс-тәсілдері. Психика адамның мінез-құлығы мен іс-әрекеттеріне бағыт-бағдар беріп, реттеу қызметін атқарады және жүйелілік, біртұтастық арқылы сипатталады. Балалар психологиясы өсіп, кемелденудегі адамның санасын, психикалық үдерістерін, іс-әрекеттерін, барша тұлғалық сапа қасиеттері мен жедел даму шарттарының заңдылықтарын зерттейді [1,2,3].

Тканьдерді оттегімен қамтамасыз ету жүйесі 16-17 жаста толық жетіледі, яғни бұл жасқа дейін дене еңбегіне берілетін жүктемені азайту

қажет. Жүрек, қан тамырлар және тыныс алу жүйелерінің морфофункционалдық жетілуі тек 16-18 жаста аяқталады. Өсу мен даму процестерінің жыныстық айырмашылығы–жыныстық диморфизм зат алмасу процесінің ерекшелігіне байланысты. Мысалы, жыныстық ер жетуге дейін ер балалардың негізгі антропометриялық көрсеткіштері қыз балаларға қарағанда жоғары болады. Ал керісінше, пубертатты кезеңде қыз балалардың бойының өсу параметрі, салмағы, кеуде шеңбері ер балаларға қарағанда жоғары болады.

Адамға туғаннан бастап берілген генетикалық белгілер, көбінесе оның өсуін, дамуын және органдар мен жүйелердің биологиялық сенімділігін арттырады. Балалардың дамуына әсер ететін барлық факторлар екі топқа бөлінеді: биологиялық-генетикалық және қоршаған орта, әлеуметтік факторлар. 20-ғасырдың белгілі генетигі Арни Мюцинг ғылымға генотип және фенотип түсінігін енгізді. Генотип-ата-анасына балаларға берілетін тұқым қуалаушылық факторлары, ал фенотип-генотип пен қоршаған орта факторларының әсерлері нәтижесінде пайда болатын белгілерді айтады. Функционалдық ауытқуларға әкеліп соғатын негізгі заңдылықтарды анықтау арқылы оқу-тәрбие процестерін ұтымды ұйымдастырып, түзету үшін шаралар жасалады. Мектептегі үлкен жүктеме әсерінен оқушыларда астениялық, невротикалық көріністер, артериялық гипотензия, анемия, иммунологиялық резистенттіліктің және бүйрек үсті бездерінің дағдылану процесінің төмендеуі анықталды.

Профессор А.Г. Сухаревтің зерттеулері бойынша балалардың қимыл-қозғалыс белсенділігі мен бұлшық ет, жүрек, қан тамыры, тыныс алу жүйелерінің және организмнің қолайсыз факторларға қарсыласу мүмкіндігінің арасында тығыз корреляциялық бағыныштылық бар екені анықталған. Бала қалыпты өсіп дамуы үшін белгіленген арнайы стандарттар қолданылады [6,8].

Стандарттар жасау үшін зерттеудің екі тәсілі қолданылады: жалпылама тәсілі (көлденеңінен кесу)–салыстырмалы аз ғана уақыттың ішінде қажетті топтарды жалпы тексеру. Жекелендіру тәсілі (лонгитудиналық немесе ұзыннан алу)–ұзақ уақыт бойы белгілі бір баланы немесе белгілі бір ғана топтың балаларын бақылап отыру.

Қимыл-қозғалыс өмір сүрудің маңызды шарты болғандықтан, өсіп келе жатқан организм биологиялық қимыл-қозғалыс қажеттілігін сезінеді. Әсіресе үдемелі өсіп-даму кезеңінде қимыл-қозғалыс қажеттігінің маңызы арта түседі. Өйткені, қимыл-қозғалысты іс-

әрекеттер биологиялық дамуды жақсартуға ғана емес, сонымен қатар дағдылану механизмдерін де қалыптастырушы фактор болып табылады.

Қимыл-қозғалыстағы биологиялық қажеттілік балаларды дұрыс тәрбиелемегендіктен болатын гиподинамияның дамуын жоққа шығармайды. Көбінесе қимыл-қозғалыстағы табиғи қажеттілік ата – анасының тәрбиесіне байланысты (жаяу жүргізудің орнына балаларға арбашаларды қолдану, телехабарларға көп әуестендіру т.с.с.) шектелу мектеп жасына дейінгі балаларды кездеседі [8].

Уақытты дұрыс пайдаланбау ақыл-ой қабілетінің дамуына да кері әсер етеді. Қажетті уақыт тәртібінің болмауы баланың жан-жақты дұрыс дамуына кедергі келтіреді, бұндай балалар жасық, енжар, әлсіз болып келеді, әлеуметтік қарым-қатынасы азаяды, яғни жан-жақты дамуына кедергі жасайды.

Ішкі тежелу балада 1 жастан бастап қалыптаса бастайды, бірақ функционалдық жағынан ол әлі жетілмеген және әрі қарай дамытуды қажет етеді. Бұл кезде сыртқы тежелу жетекші роль атқарады. Бала жасқа келгенде әлі дұрыс жетілмесе де, ішкі тежелу бірінші орынға шығады, оның әбден жетіліп, қалыптасуы 15-17 жасқа келгенде ғана аяқталады. Жоғарғы сынып оқушыларының іс-әрекеті мақсатқа сәйкес дами бастайды, тежелу тиімділігі жоғарылайды. Бірақ мектепте оқытудың барлық кезеңдерінде ішкі тежелу, ми қыртысының ең күрделі қызметі болғандықтан тұрақты түрде дағдылануды қажет етеді.

Балалардың функционалдық мүмкіндігін бақылау және арнаулы зерттеулер жүргізу олардың сабақ жүктемесін организмнің биологиялық ритмдеріне байланысты дұрыс бөлуге мүмкіндік береді. Балалардың биологиялық ритмдерінің арасында ең жақсы үйлесімділік болу үшін оқу, енбек, тұрмыс, демалыс нормаларын өңдеп жасау – хронобиологияның алдына қойған мақсаты болып табылады.

Шартты рефлексдер тұрақты түрде бекітіле бастағанда, балаларда белгілі іс-әрекетке дайындық, яғни динамикалық стереотип қалыптаса бастайды. Динамикалық стереотипті барынша үзбеу керек, өйткені ол әбден дағдыланған жүйке қызметінің бұзылуына әкеліп соғады. Балалардың жүйке процестерінің қызметі әлі жетілмегендіктен және ішкі тежелудің әлсіздігінен бұндай

өзгерістерге өте сезімтал келеді.Міндетті түрде қажет болатын кейбір жағдайларға,мысалы оқу орнын ,туған жерін ауыстыруына байланысты ескі қалыптасып қалған динамикалық стереотиптің бұзылуы организм неғұрлым жас болса соғұрлым өте ауыр тиеді [5,6,7,8].

Дұрыс ұйымдастырылған күн тәртібі бірқалыпты, жақсы көңіл күй қалыптастырып ,балалардың оқу және шығармашылық іс-әрекеттерге, ойынға қызығушылығын жоғарылатады, олардың дұрыс өсіп дамуына ықпал етеді.Күн тәртібін негізгі 6 түрлі іс-әрекетке бөлуге болады:ұйқы ,таза ауада болу,оқу іс-әрекеті,ойын ,өздерінің тілегіне байланысты демалыс ,тамақтану және жеке бас гигиенасы.Уақыт бюджеті осы компоненттердің уақытқа байланысты ұзақтығынан тұрады.Оқу үрдісін қалыптастырған кезде ,міндетті түрде оқушылардың әр түрлі іс-әрекеттері мен демалыстарын кезектестіру және қызмет қабілетінің қалпына келуінің классикалық қисық сызығын ескеру қажет.

Оқу пәндері іс-әрекеттің қиындығының сипатына ,бірінші және екінші сигналдық жүйеге түсетін жүктемелердің дәрежесі мен осы жүктемелердің статикалық және динамикалық компоненттерінің қатынасына байланысты әртүрлі болып келеді.

Базалық оқу жоспары бойынша мектеп оқушылары үшін үш деңгейдегі оқу жүктемесі анықталған;инварианттық (базалық),өзгермелі (оқушылардың өз қалауы бойынша қосымша сабақтар факультативтік курстар) және жалпы дамуға арналған (топтық,жеке жүргізілетін сабақтар,үйірме жұмыстары ,қоғамға пайдалы еңбек т.с.с)[1,5,8].

Жалпы педагогика –адам тәрбиесі заңдылықтарын зерттеп,барлық типтегі тәрбиелік мемемелерде тәлім-тәрбие үдерісінің жалпы негіздерін қарастырады.Ол төрт бөлімнен:1.тәлім-тәрбие үдерісінің негіздері 2.дидактика 3.тәрбие ториясы 4.мектептану. Жас кезеңдері педагогикасы өсіп келе жатқан жас жеткіншектердің жас тобына байланысты тәлім-тәрбие,іс-әрекет ерекшеліктерін қарастырады.Педагогика медицинамен өте тығыз байланысты, нәтижесінде арнайы сала-коррекциялық педагогика пайда болды.Бала денесіндегі кемшіліктерге қарамастан,орнын толтырып,қоғам өміріне тікелей араласуға мүмкіндік береді [1,3].

Қорытындылай келе, баланың қарқынды даму, өсу кезеңінде жас ерекшеліктерін ескеріп, педагогикалық-психологиялық тұрғыдан оқу, тәлім-тәрбие беру баланың жеке тұлға ретінде дұрыс қалыптасуына үлкен ықпал жасайтынын және денсаулық жағдайының мықты болуын қамтамасыз ететінін баса назар аударып, айтуға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бабаев, С.Б. Жалпы педагогика: оқулық / С.Б. Бабаев.- Алматы: Нур-Пресс, 2013.- 228 б.
2. Бабаев, С.Б. Психология негіздері : оқу-анықтамалық қолданба /С.Б. Бабаев.- Алматы: NURPRESS, 2014.- 106 б.
3. Бабаев, С.Б. Педагогика: жалпы негіздері және тәрбие теориясы: оқулық /С.Б. Бабаев, Ш.Б. Оразов, К.С. Бабаева.- Алматы: Нур-пресс, 2013.- 124 б.
4. Бабаев, С.Б. Жантану негіздері [Электрондық ресурс]: Дәрісбаяндар жинағы / С.Б. Бабаев.- Алматы: Нур-пресс, 2014.- 306 б.
5. Мектеп психологіне көмекші құрал. Оқу құралы, 2-басылым. Ш.Мамашбаева, Н.Байтелиева, С.Момынова, Астана-2012ж. 3-8 беттер.
6. Қоршаған орта нысандары мен халық денсаулығын бағалау және зерттеудің заманауи әдістері. Ақтөбе-2012. Оқу-әдістемелік құрал. 5-12 беттер.
7. Бап-Баба(Бабаев) С. Психология негіздері [Текст]: Оқу-анықтамалық қолданба / Бап-Баба(Бабаев) С.- Алматы: Заң әдебиеті, 2007.- 106 б.
8. Балалар мен жасөспірімдер гигиенасы: оқулық /Б.А.Неменко, Г.К.Оспанова.- Алматы: КАЗНУ, 2002.- 344б.
9. Әбшенова, Л.Ү. Адам экологиясы, денсаулығы және өмірлік дағдылары: әдістемелік құрал / Л.Ү.Әбшенова, Б.Заирова. –Алматы, 2010. - 184 б.

*Айбасова Ж.А. к.мед.н., доцент
Актюбинский университет имени С.Баишева*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация

В данной статье рассматриваются особенности роста и развития детей различных возрастов. Влияние правильной организации учебного процесса, распорядка дня, режима отдыха на правильное формирование ребенка как личности. Направлена статья на раскрытие некоторых критических периодов в росте детского организма, которые могут оказать существенное влияние на становление правильного динамического стереотипа. Раскрываются особенности неравномерного темпа роста и развития, некоторые факторы окружающей среды, влияющие на здоровье детей. Теоретическое знание особенностей роста и развития детей играют большую практическую значимость как для будущих медиков, так и для педагогов, психологов в построении правильного распорядка дня с целью формирования организма ребенка.

Ключевые слова: *здоровье, анатомия, физиология, диморфизм, генетика, стандарт.*

*Zh.A.Aibasova. Candidate of medical sciences, docent
Aktobe University named after S.Baishev*

FEATURES OF DEVELOPMENT OF CHILDREN AND PEDAGOGICAL ASPECTS

Annotation

In this article is considered the features of growth and development of children of various age. Influence of the correct organization of educational process, a daily routine, rest mode on the correct formation of the child as persons. Article is directed on disclosure of some critical periods in growth of the children's organism which can have essential impact on formation of the correct dynamic stereotype. The features of uneven growth rate and development, some facts of environment influencing health of children are revealed. Theoretical knowledge of features of children's growth and development play the great practical importance both for future physicians, and

for teachers, psychologists in creation of the correct daily routine for the purpose of formation of the child`s organism.

Key words: *health, anatomy, physiology, dimorphism, genetics, standard*

УДК 37.02:811.111

*Assemgul K. A., master of Pedagogical Sciences
Aktobe university named after S.Baishev*

THE CASE STUDY AS AN EFFECTIVE METHOD OF DEVELOPING THE STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

ABSTRACT

Researchers in education have demonstrated that students' active participation in the education process increases their learning and retention. Methods of small group activities, case studies and cooperative students' projects give the opportunity to actively participate in the learning process. The goal of this paper is to describe the case study approach, helped to maximize student talking time in the language classroom. To obtain the data the writer conducted a non-participant observation. The result of this research from the observation is that students are more interested in learning process when they are involved into.

Key words: *Case-Study Method, approach, Communicative Competence, Foreign Language Teaching, English Language Teaching.*

INTRODUCTION

Background

Nowadays the process of globalization deals with economic, scientific technological development of society as well as with new requirements to professionals. It is important to take into consideration specific of language and professional socialization, professional identity, professional adaptation, formation of students' communicative competence, commitment to the profession in a market economy preparing future professionals, competition in the labor market and the global economic crisis grow up.

In the context of modern society, and especially in Kazakhstan, a newly developing country, standing on the threshold of globalization, the need for formation of its language skills for the population is as strong as ever.

The Republic of Kazakhstan is the one of Central-Asian country where the three lingual policy is assumed by President. Therefore, the formation and development of the new system of education in Kazakhstan, oriented to entry in the world educational space is urgent nowadays. If, previously the universities' major aim was that of providing students with certain types of knowledge that they were expected to apply later, universities today focuses primarily on "life skills". Our goal is to teach students to obtain knowledge by themselves and to work in ways that enable them to come up with new ideas. Generating idea is a key tenet of modern society. We need professionals who are competent talented, innovative and creative problem-solvers, skilled and critical thinkers. In this connection the formation of students' communicative competence in ELT through case-study approach is essential. This is the fact that the State Program of Education Development in Kazakhstan for the period 2011-2020 recommends to improve communicative and professional competence and to achieve the Higher Education will have been entered to the Europe educational area. This makes our students study English language and not just study, but to provide them with the communication skills necessary for the different roles and situations in which they are likely to find themselves after leaving university...to make the learning of the English language more functional and purposeful...

Foreign language has enormous educational, training, and developing potential. The peculiarity of this discipline is that in learning process the skills of students are formed by using a foreign language not only as a communicative tool but also as a means of professional growth and self-realization, professional socialization and adaptation. Learning a foreign language gives the opportunity to gain knowledge in all areas of education and social sphere, as well as self-discovery, self-expression and self-realization in society. The process of updating individual's professional language system is one of the competences of professional socialization.

Language training of future professionals should focus both: on the development of communicative competence and the development of professionally oriented language competences. In this regard, one of the main goals of foreign language teaching at university is to teach practical knowledge and application of a foreign language in everyday life and in business communication as well [1].

Two levels of language socialization are appropriate in the system of higher education: the level of mastery of a foreign language in the context of general language training and the level of conceptual knowledge - the mastery of words, terminology system, categorical apparatus and professional aspects of the language in the context of scientific and narrow professional linguistic and communicative competence.

Case study method is one of the ways of training students' professional communicative competence and preparing them for future careers.

Literature review

The structural approach

Associated with American psychologists such as Bloomfield and Skinner, the structural approach is rooted in behaviorism, a theory which views language learning as learning a set of habits. In this approach, elements in a language are viewed as being linearly produced in a rule- governed way. Language samples can be exhaustively described at all levels, such as phonetic, phonemic and morphological. Linguistic levels are regarded as being pyramidically structured from phonemes to morphemes to phrases, clauses and sentences. The focus of language teaching in the Structural Approach is on speech. Another important tenet of the approach is that focus is on knowledge of language, with the 'doing' being subservient to knowing. The belief is that "Language learning comes about by teaching learners to know the forms of the language as a medium and the meaning they incorporate". Focus, therefore, is on what Widdowson refers to as language usage, which is dependent on "a knowledge of the grammatical rules of the language being learned." Structural methods of language teaching include the grammar- translation method, the direct method, the oral approach or situational language teaching, and the audio lingual method [1].

Communicative language teaching

CLT is based on a theory of language as a system of expression of meaning, the primary function of language being interaction and communication. Mhundwa also stresses the importance of meaning in CLT, which is what motivates learners to master the target language. There is a subservience and subordination of form to function. The focus is on communicative competence rather than on linguistic or grammatical competence.

Another characteristic of CLT is that classroom communication is planned and presented in ways that stimulate real life situations. Richards and Rodgers give examples of functional communicative activities as: giving and following directions, solving problems, using clues, conversations, dialogues, role plays and debates, all of which should not be memorized since, speech by its very nature, is spontaneous. Such communicative activities facilitate co-operation and group work is one of the techniques that stimulate natural language activity in discussion and conversation. There is need for students to interact more with each other than with the teacher because CLT is both learner-centered and experience-based. So following these principles case study is the most perfect method in context of CLT [1].

History and Basic characteristics

The case-study approach appeared in Harvard Law School in 1870-80s. 1880s, Christopher Langdell, the dean of the Harvard Law School, revived the case method that the early Chinese Philosophers used. It slowly won acceptance in the schools of business, law, and medicine. Langdell felt students could learn more about the law by studying actual court opinions than by reading legal texts. By the early 20th century, virtually every American law school had adopted Langdell's method. In the 1960s, most schools began to introduce some form of clinical education to supplement the classroom study of cases. In 1925 there was first case-studies published. There are two classical case study approaches. They are Harvard's (American) and Manchester's (European). The first one is used to find just one exact way of solving a problem. The other one is aimed to find several possible solutions of problem. The case-study approach was started to be used in 1990s of 20s century in Russia in Law, Economics and Medicine faculties.

The case method is a teaching approach that consists in presenting the students with a case, putting them in the role of a decision maker facing a problem.

As a part of CLT case study describes a real-life situation, usually a problem or problems that need to be solved. Case studies give basic information about a problem, about the main decision makers and other relevant background information. Then, they present a problem which needs to be solved, together with some additional information (often in the form of charts, graphs and tables) which may be helpful when looking for the best solution to the problem. It needs to be stressed that the qualitative and quantitative data presented in the case should not allow for easy answers. Rather, students should be encouraged to deduct, analyze, interpret and suggest various hypothetical solutions. Students prefer cases presenting problems that have appeared recently because then they know reality better. Some course-book authors and teachers write fictitious cases specifically for language teaching purposes. But the problem in Kazakhstan, that we do not have such kind of books. Therefore, to use this method ESL teachers need to solve this problem. Mini-case studies have great pedagogical value since they teach students how to use their theoretical knowledge of language combined with analytical thinking to solve realistic problems and use them in real life - all that in the medium of English.

Case Study in Language Teaching

The structure of a case may vary but the protagonist is always the same: a problem in life. That is probably why the case study method is sometimes called critical incidents or the problem method. Teaching English to adult students requires increasingly effective teaching materials. Case studies used in

a language class give opportunities to extensively practice speaking and writing skills based on materials that are challenging and relevant for students. One of the possible methodologies of doing cases in language teaching includes the following steps:

- reading the case,
- discussing the situation in the company,
- analyzing and discussing the quantitative data,
- filling up information gaps and putting forward hypotheses,
- discussing weaknesses and threats,
- presenting company goals,
- presenting alternative solutions of the problem,
- discussing the solutions, comparing them and choosing the best one,
- presenting plan B,
- preparing an action plan, assigning tasks and setting the deadlines [2].

The first step includes reading, the other ones develop speaking skills – students present their opinions, criticize, present their point and negotiate. Usually they work in teams and each team competes with other teams trying to offer the best solution to the problem. Students like doing case studies because then they are the decision-makers. They are not told what to say. They are the managers and the teacher is just an observer, mediator and facilitator. The case study method also provides an opportunity to develop writing competence. For instance one group of students may be asked to take the minutes of the meeting called to solve the problem or to write an agenda of the meeting. When the discussion at the meeting finishes and the final decision is taken, all students are requested to use the information in a written form. It may be a letter, a memorandum, a list of points, a mind map, an action plan, a report, an e-mail or a note – any kind of writing tasks which best suits the situation. To do that they need instruction from their teacher on the layout, style and appropriate tone. The case study method gives teachers a lot of flexibility in assigning tasks, roles and functions. The teacher should not blindly follow the instructions in the teacher's book. Helpful as they are, they are not the only directions in using a particular case. Teachers should be encouraged to experiment and use cases as input materials that are alive in class – modified, changed and exploited in various ways.

Effectiveness of using case studies in the language classroom

Thanks to their basic didactic qualities, case studies offer the following opportunities:

- to practice all language macro-skills: reading, speaking, listening and writing [3],
- to develop the productive language skills in a very intensive way,

- to analyze, present and discuss graphs, tables, charts and other quantitative data,
- to practice analytical and managerial skills,
- to incorporate develop communicative competence,
- to practice skills of presenting, negotiating, chairing and participating in
- to enrich vocabulary
- to practice intercultural skills [4], [5].

What needs to be mentioned here is the fact that case studies are a very good example of task-based activities which represent the student-centered approach. They can be used in Practical English Language or Public Speaking at a university level when teaching English to third and fourth year students. Teachers use case studies to present language learners with different kind of problems that need to be solved. Because students couldn't be personally involved in such kind of situations, but they can discuss the issues objectively. Of course, sometimes learners do not find a solution, or find that there is no perfect solution, but this is a reflection of the real world and chance to improve speaking rather than a to practice grammatical skills.

CONCLUSION

Most educators agree that one of the main aims of education is the development of students who are effective problem solvers. In this context, case study method encourages learners to take charge of their education. Thus, the case study method is a kind of combination of other methods, each of which has its own educational objectives and role in the whole process. And the result is the acquisition of trainees' specific experience, which can be used by them in the future in a particular real situation. It is a way of bringing up future professionals who are able to deal with crude information, solve problems, either with a team or on their own. Language teachers can use this method for specific language learning purposes, especially through role simulation and different types of cases. The case study method has an enormous teaching potential and allows usefully apply real-life situations in language classes.

According to demands of modern society the result of the education at the educational foundation in the 21st century will be not only knowledge of concrete subject, but also applying this knowledge on practice in the future life. Among these qualities are the following: desire for improvement of language skills; formation of communicative competence in cross-cultural and interethnic communication; development such skills as will, single-mindedness, creativity, logic, initiative, empathy, diligence, and discipline. The most successful way is case study approach. It helps teacher to make the learning process more reproducible, modern not only by form, but also by content: to build the learning process on the personal interests and experience of the student; to help in solving problems working with information, form

communicative skills. This is technology of reflexive character, the aim and the result of that is to teach the students to form his own idea about the subject in the problematic situation.

Taking everything into account, by case study approach, firstly, students learn to bring themselves to real life situation and communicate in any situation, think critically and express their own opinion; secondly, students get the knowledge independently, let them through their experience; thirdly, critical thinking's methods teach democratic relations, encourage the active participation in the learning process, permit to believe in themselves and treat with respect to other's opinions. Case study arouses interest in students, the motivation of education changes, and as a result, students pay more attention to get extra information, interested for them.

References

1. Rugare Mareva & Shumirai Nyota. Structural or communicative approach: A case study of English Language teaching in Masvingo urban and per-urban secondary schools. - Режим доступа: <http://www.academicjournals.org/ijel/abstracts/abstracts/abstract2012/May/Mareva%20and%20Nyota.htm> (accessed 15 September, 2011)
2. Elzbieta Jendrych. Case Studies in Business English Teaching. - Режим доступа: <http://www.doksi.hu/get.php?lid=17753&order=DisplayPreview> (accessed 04.03.2011).
3. Richards C. J. & Schmidt, R. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied
4. Linguistics. Harlow: Longman. - Режим доступа: <http://harvardbusiness.org/search/100011>, (accessed 02.02.2011).
5. Byram M. Assessing Intercultural Competence in Language Teaching. - Режим доступа: <http://inet.dpb.dpu.dk/infodok/sprogforum/Espr18/byram.html>, (accessed 07.01.2011).
6. Byram M. The roots of culture-in-language teaching.- Режим доступа: <http://elt.britcoun.org.pl/forum/roots.htm>, (accessed 02.02.2011).
7. State Program of Education Development for 2011-2020. - Режим доступа: www.edu.gov.kz/.../user.../Gosprogramma_na_2011-2020_gody.pdf (accessed 07.12.2010).

*Акимниязова А.К., Педагогика ғылымдарының магистрі
С.Бәйішев атындағы ақтөбе университеті*

**АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА
КЕЙС-СТАДИ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ
СТУДЕНТТЕРДІҢ КОММУНИКАТИВТІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН
ДАМУ**

ТҮЙІН

Білім саласындағы зерттеулер студенттердің оқу процесіне белсенді түрде атсалысуы олардың ұғынуы мен алған білімін тәжірибеде қолдана білуіне зор әсерін тигізетінін көрсетті. Шағын топтық жұмыстар, кейс-стади және ұйымдық әдістер студенттерге сабақ барысында белсенді болуға мүмкіндік береді. Мақаланың мақсаты – ағылшын тілі сабағында студенттің сөйлесімін дамытуға септігін тигізетін кейс-стади әдісін жан-жақты сипаттау. Мақалаға келтірілген мәліметтер осыған дейінгі зерттеушілердің пікірін талдап, саралау арқылы жинақталды. Талдау барысында студенттердің оқу процесіне қызығушылығы олар мәселенің шешімін табуға ұмтылыс болған жағдайда артатыны айқындалды.

Кілт сөздер: кейс-стади әдісі, коммуникативтік құзыреттілік, шетел тілін оқыту.

*Акимниязова А.К., магистр педагогических наук
Актюбинский университет имени С.Баишева*

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ МЕТОДА КЭЙС-СТАДИ
В РАЗВИТИИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
СТУДЕНТОВ
В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ**

РЕЗЮМЕ

Исследования в сфере образования доказывают, что активное участие студентов в процессе обучения развивает у них способности запоминания материалов и применения их на практике. Методы обучения в группах, кейс-стади и сотрудничество дает студентам возможность активно участвовать в учебном процессе. Цель статьи описать метод кейс-стади как метод, дающий возможность увеличить время разговорной речи студентов на уроке английского языка. Материалы предыдущих исследователей, приведенные в статье собраны и

проанализированы автором. Вывод статьи в том, что студенты заинтересованы в процессе обучения тогда, когда ключ к решению задач принадлежит им.

Ключевые слова: *метод кейс-стади, подход, коммуникативная компетентность, преподавание иностранного языка, преподавание английского языка.*

ӘОЖ 81.243

*Amangazieva M.K. PHD
Boranbay B.A. English teacher
Aktobe university named after S. Baishev*

CREATIVE USE OF IDIOMS IN SATIRICAL MAGAZINES

ABSTRACT

In this article is said how to examine various issues of satirical magazines.

Key words: *Idioms, identification*

The article presents modified idioms found in two satirical magazines: The Private Eye and the Week. Modifications are not institutionalized and are thus rarely found in phrase logical dictionaries. Creative modifications of idioms are made by an individual speaker or writer who intends to achieve a particular effect. The production and reception of modified idioms makes great demands on the producer of modifications as well as on their receiver. This study shows that idioms are mostly expanded by adding one or more elements to the base form. In some cases of modification the base form remains intact; in others it is changed to a great extent. Modified idioms add to the stylistic effect of a text, which manifests itself in the intensification of the message. Idiomatic expressions pose many semantic and structural problems. The most familiar difficulty is that of meaning, since idiomatic expressions do not mean what they appear to mean. Because they have a special meaning attached to them, it is not possible to understand the meaning of the whole simply by understanding the meaning of the constituent parts. In this respect, they are similar to a word: they must be learnt by memorizing their stipulated meaning. They are figures of speech that contradict the principle of compositionality and as such, they are often regarded as fossilized, petrified or frozen lexical items. Idiomatic expressions are often modified to enhance the memo ability of slogans in commercial advertising and are fairly popular also in journalism, particularly in newspaper headings to spark the reader's curiosity. However,

modifications of idiomatic expressions can also be found in a variety of other text types, ranging from advertisement and newspaper articles to prose fiction and public speeches. The fact that modifications are not as infrequent as it appears and that they appear in numerous texts encountered on a daily basis leads to the question whether they are included and treated in dictionaries rise, particularly in specialized phrase logical dictionaries, and various teaching materials, especially textbooks. This is important, since as figures of speech they tend to confuse those not already familiar with them, especially students of a foreign language who must learn its idiomatic expressions the way they learn its other vocabulary. Modifications pose problems not only to foreign learners, but also to native speakers, since the meanings of modifications cannot be directly retrieved from the hearer's or listener's mental lexicon; that is why some degree of linguistic processing is required, points out that in many cases, the native speaker's linguistic competence and stylistic experience and intuition may be a clue to the stylistic potential of an idiomatic expression in its communicative setting. The meanings of the constituents must be accessed and used in some fashion to derive the meaning of the idiom. This strategy involves the following six steps:

- 1) Recognition of the idiom as a modification of a conventional idiom
- 2) Retrieval of the meaning of the original idiom,
- 3) Identification of the constituent meanings of both the variant and the original Idioms
- 4) Comparison of the constituent meanings of the two idiom forms,
- 5) Identification of the relation(s) between those meanings (e.g., verb tense, quantification, negation)
- 6) on the basis of this relation, inference of the relation between the meanings of the original and variant idioms.

The aim of this article is to examine various issues of satirical magazines to find out whether modifications of idioms appear in this text type, what kind of modifications are used and how frequent each modification is methods. For the purpose of this research, ten randomly chosen issues of two satirical magazines, i.e. Private Eye (referred to as PE) and The Week, were studied. Satirical magazines were chosen because our initial hypothesis was that this type of magazine abounded with modifications of idioms, since modifications which appear in cartoons, newspapers, magazines or in booklets are often based on allusions to originally idiomatic expressions and serve as a source of political and social satire. In the issues studied, 102 modified idioms were found. The modifications were identified as those forms that differ from the base form of an idiom. The base form of an idiom is a form to which other forms of an idiom can be related and with which they can be compared, that is the form of an idiom found in a dictionary (cf. Naciscione 2001: 22). The

dictionaries taken as the ultimate authority for establishing the base forms were the phraseological dictionaries Oxford Idioms Dictionary for Learners of English, Collins Co build Dictionary of idioms and Longman idioms dictionary as well as monolingual learner's dictionaries Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, Collins Co builds Advanced Learner's English Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Oxford Advanced Learner's Dictionary and Cambridge Advanced Learner's Dictionary. The modified idioms represent the database used in our research. The modifications were then classified according to the type of modification. This enabled us to determine what kinds of modification appear in our database and consequently, to perform a statistical analysis to establish the frequency of each type of modification.

3. Variation vs. modification according to Moon (1998: 122), many idioms are semi-fixed, or partially variable able, in their form. Variability may mean the possibility of substituting one word or several words at one or more points. Knowing how many words and which words, to substitute is important for the learner, because failure to make the right choices may result in combinations that no native speaker would produce. Even though fixedness is a key property of idioms, many of them have lexical variations or strongly institutionalized transformations. Variations are not manipulations like modified idioms; they are institutionalized, although some may be restricted to particular varieties of English or formality levels. The most important characteristic concerning the expressive use of idioms is creative manipulation of their form. Cowries (2001: 12) states that deliberate variation of an idiom to achieve a particular stylistic effect is a common device in speech and writing and is to be distinguished from variation within a multi-word unit, which is familiar and systemic (and recorded as such in phrase logical dictionaries). Creative modification and the associated play on literal and transferred meanings are always tied to a specific context. Idioms are creatively modified where the lexis is stylistically manipulated for stylistic effect, to make them more appropriate in their context or simply to pun. For that reason, they are very noticeable in a text and therefore attract readers' attention. The stylistic use of idioms is not a violation or an infringement, but a deliberate choice, a new perception, a different point of view. Gluck berg (2001: 81) suggests that, in general, phrase logical units that are compositional and transparent tend to be syntactically and lexically flexible. However, even those idioms whose constituents cannot be mapped individually into their idiomatic meanings can be used productively. This is possible because the semantics of the phrase as a whole has a direct functional relation with the idiom's meaning. Semantic productivity can thus be independent of compositionality and transparency. What matters is the communicative intention that motivates a speaker/writer to employ a modification, meaning that syntactic and lexical flexibility may be relatively independent of idiom type. Syntactic operations must be motivated

by communicative intent, so any changes that they produce in an idiom's meaning must be interpretable in context. People modify idioms not only to communicate propositional content but also to reflect upon and express attitudes and emotions. Failure to identify the base form may lead to inaccuracy in interpretation. The base form is a stable formation existing outside discourse and is stored in the long-term memory of the language user. It is the form that the language user recalls when a text situation calls for it. Another important term is the "core use" of an idiom, this denotes the most common form and meaning of an idiom. The base form of an idiom is a form outside discourse, whereas the core use is the use of an idiom in its most common form and meaning. In core use, an idiom functions without any additional stylistic changes and has the same stylistic effect as the base form. Once the idiom has been identified, the core use is predictable. Modification is a boundless resource for the writer's or speaker's creativity and can thus be stretched very far, provided that the base form is recognizable, that cohesion and coherence are not endangered and that the stylistic affect endures. Where communicative intent cannot be inferred, listeners/readers may there fail to recognize the idiom itself or recognize it but view the modified Utterance as a mistake by the speaker/writer. The modification will be productive if the relation between the original constituents and their substitutes and the modification is viewed as intentional, not inadvertent. Patterns of modified idioms in discourse as has already been mentioned, one of the aims of this research is to take a closer look at the modified idioms found in both satirical magazines and to describe different patterns of modification. In the case of modified use of idioms, which plays a special role in the creation of texts, it is necessary to establish the manner of interaction between the idiom and other elements in the text in order to find out why an idiom was modified and what effects were thus created. Modified idioms add to the cohesion, and their meaning lies in the context. There is no fixed classification of modification of idioms, but for the purpose of our research we based our classification on that of Burger et al. (1982). At the same time, we intended to find out whether Burger's classification can be applied to all examples that constitute our database or whether some aspects of the classification should be refuted or modified in some way

References

1. Mayor, Michael. Longman Dictionary of Contemporary English / Michael Mayor. - Fifth edition. – Harlow, Essex: Pearson Education Limited. – 2112 p.
2. Parkinson, Dilys. Oxford Idioms Dictionary for Learners of English / Dilys Parkinson. - Second edition. - Oxford: Oxford University Press, 2006. - 469 p.

3. Rundell, Michael. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners /Michael Rundell. - Second edition. - Oxford: Macmillan Publishers, 2007. – 1748 p.
4. Sinclair, John. Collins Cobuild Dictionary of Idioms /John Sinclair, Lorna Sinclair Knight, Michela Clari. - Second edition. - Glasgow: Harper Collins Publishers, 2002. - 493 p.
5. Sinclair, John. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary /John Sinclair, Lorna Sinclair Knight, Michela Clari. - Fifth edition. - Glasgow: Harper Collins Publishers, 2006. - 1744 p.
6. Summers, Della. Longman Idioms Dictionary /Della Summers. - Harlow, Essex: Addison Wesley Longman Limited, 1998. – 380 p.
7. Turnbull, Joanna. Oxford Advanced Learner's Dictionary /Joanna Turnbull. - Eighth edition. - Oxford: Oxford University Press, 2010. - 2000 p.
8. Walter, Elizabeth. Cambridge Advanced Learner's Dictionary /Elizabeth Walter. - Third edition. - Cambridge: Cambridge University Press, 2008. - 1588 p.

*Амангазиева М.К. фил.г.к.,доцент.
Боранбай Б.А магистр.
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ САТИРАЛЫҚ ЖУРНАЛДАРДАҒЫ ИДИОМАЛАРДЫҢ ҚОЛДАНЫЛУЫ

АННОТАЦИЯ

Мақалада ағылшын тіліндегі сатиралық журналдардағы идиомалардың қолданылуы туралы олардың қажеттілігі мен тиімділігі айтылған.

Кілт сөздер: *идиомалар, идентификация;* .

*Амангазиева М.К. к.фил.н.,доцент.
Боранбай Б.А. магистр.
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ТВОРЧЕСКОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИДИОМ В АНГЛИЙСКИМИ САТИРИЧЕСКИМИ ЖУРНАЛАМИ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится, как исследовать различные вопросы сатирическими журналами.

Ключевые слова: *Идиома, идентификация*

УДК 81'1

*Ергазина А.А., к.п.н., доцент
Алдашева Г.Б., магистрант
АУ им. С. Баишева*

РОЛЬ КОММУНИКАТИВНЫХ СТРАТЕГИЙ В ПРОЦЕССЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы взаимодействия в поликультурном мире с представителями различных народов, адекватное использование при этом коммуникативных стратегий. Коммуникативные стратегии в межкультурной коммуникации способствуют приобщению «неносителей» языка к концептуальной системе, картине мировидения, ценностным ориентирам носителей языка, сближению межкультурной дистанции между представителями разных социумов.

Ключевые слова: *коммуникативные стратегии, межкультурная коммуникация, языковая личность, картина мира.*

В связи с расширением межкультурных профессиональных контактов возрастает потребность общества в специалистах различного уровня, грамотно использующих родной язык, язык межнационального общения и иностранный язык. Однако овладение языковым кодом, позволяющим успешно осуществлять межкультурное профессиональное взаимодействие, предполагает овладение и профессионально значимыми концептами инофонной культуры, обуславливающими специфику общественного и делового поведения, детерминированного влиянием исторических традиций и обычаев, образа жизни и т.п. Лингвосоциопсихологические и культурологические знания о языковом социуме, создающие широкий контекст межкультурного общения и, следовательно, к международному профессиональному сотрудничеству.

Необходимость успешно взаимодействовать в поликультурном мире с представителями различных народов подразумевает корректное использование коммуникативных стратегий.

Для того чтобы более точно определить коммуникативную стратегию, проанализируем само понятие «стратегия» (от греческого *strategia* – войско + *ago* – веду). Его толкование в энциклопедических изданиях связано в первую очередь с военной стратегией. Так, в энциклопедическом словаре под редакцией А.М. Прохорова дается следующее определение этого понятия: «стратегия военная – высшая

область военного искусства» [1, с. 1288]. В словаре русского языка С. И. Ожегова [2, с. 671] дано уже два толкования понятия «стратегия»: первое – это наука и искусство о ведении войны; второе – это искусство руководства общественной, политической борьбой. В «Русском толковом словаре» под редакцией В.В. Лопатина «стратегия» определяется как общая руководящая линия, направленная на достижение конечных целей в войне, а также в какой-нибудь борьбе, деятельности [3, с. 736]. Там же приводятся словосочетания: военная стратегия, стратегия научного поиска, стратегия экономического развития, предвыборная стратегия.

Действительно, понятие «стратегия» является одним из ключевых в социологической и экономической науках. Так, для социологов актуальной является проблема жизненных стратегий личности. При этом социологический смысл понятия «стратегия жизни» определяется ими как «символически опосредованные и выходящие по своему воздействию за пределы сознания идеальные образования, реализующиеся в поведении человека, его ориентиры и приоритеты» [4, с. 101]. В экономической науке категория «стратегия» стала основанием для создания новой научной теории – стратегический менеджмент – и связанных с ним проблем стратегического управления, стратегического планирования и других. В теории стратегического менеджмента существует множество понятий стратегии, делящихся на два класса – дескриптивные и конструктивные. Среди конструктивных классическим признается следующее определение стратегии: «Стратегия – это определение основных долгосрочных целей и задач предприятия, утверждение курсов действий и распределение ресурсов, необходимых для достижения этих целей» [5, с. 13].

Таким образом, информационно-справочная литература отражает некоторые общие характеристики понятия «стратегия», в качестве которых выделяются такие, как алгоритм планирования действий, искусство руководства, руководящая линия, установки, направленные на достижение конечных целей какой-либо деятельности.

С начала 90-х годов, отмечает С.В. Кульневич, понятие «стратегия» стало применяться в психологии и философии при обосновании средств, необходимых для долговременного и эффективного прогнозирования личностью программ своей самореализации, выбора цели, определения жизненной позиции. При этом ученый подчеркивает, что данное понятие рассматривается в этих науках в аспекте самостановления человека, его самостроительства, где внешняя помощь не предполагается [6].

В справочно-информационных изданиях по педагогике, например, в словаре по педагогике под редакцией Г.М. Коджаспировой и А.Ю. Коджаспирова понятие «стратегия» рассматривается как общая руководящая линия, установки, направленные на достижение какой-либо

деятельности [7]. Здесь же вводится понятие «стратегия педагогического взаимодействия», которое определяется как общая руководящая линия в деятельности учителя, установки, направленные на достижение далеких целей в процессе формирования личности. В словаре по социальной педагогике под редакцией Л.В. Мардахаева объем понятия более расширен и оно трактуется как алгоритм планирования действий, основанный на разбиении цели на подцели и поиске путей их достижения [8, с. 298].

В целом педагогический смысл исследуемого понятия связывается с умением стратегического планирования, то есть с умением личности создавать условия, «которых нет в наличии» и таким образом реализовать себя.

Большой вклад в разработку «стратегии» как научно-педагогического феномена внесла И.А. Зимняя. Ею были сформулированы не только дефиниции понятий «стратегия» и «стратегия воспитания», но и определен компонентный состав общей стратегии воспитания, выявлены основания, по которым могут классифицироваться стратегии, а также выделены и обоснованы существенные признаки этого явления, а именно: временная процессуальная характеристика, что предполагает долгосрочное планирование реализации цели деятельности на основе прогнозирования характера развития и изменения объекта планирования; определение субъектов деятельности и их активные действия; разработка способов, методов, организационных форм, обеспечивающих реализацию цели [9].

К перечисленным признакам, необходимо добавить, еще один существенный признак – это творческий характер стратегии. Ученый считает, что особенности реализации стратегии посредством совокупности условий, методов, приемов и средств (тактик) всегда зависят от личности ее создателя, его опыта, стиля деятельности и общения. Любое из видовых понятий, например, «образовательная стратегия», «педагогическая стратегия», «психологическая стратегия», «экономическая стратегия» и другие, могут быть истолкованы как искусство планирования конкретной деятельности на длительную перспективу и ее последовательной реализации на основе целесообразного отбора соответствующего обеспечения. Иными словами, в стратегии мысленно планируется реализация определенных заранее намерений, например, педагога (педагогического коллектива, руководителя и других субъектов образовательного процесса). Отсюда конкретная стратегия может рассматриваться как оформленный результат намерений педагога во взаимосвязи с продуманной организацией соответствующего процесса или деятельности.

В ходе анализа психолого-педагогической литературы на предмет выявления содержательного толкования понятия «педагогическая стратегия» мы попытались представить свое понимание исследуемого понятия: педагогическая стратегия – это тщательно спланированная деятельность всех субъектов образовательного процесса по реализации педагогической цели или решению некоторой педагогической проблемы или задачи за определенный период времени.

В филологии же понятие «стратегия» появилось недавно. Необходимость появления этого феномена объясняется, на наш взгляд, тем, что в рамках модернизации отечественного образования, рассчитанной на перспективу, ведется активный поиск путей, способов, условий, средств качественной подготовки специалистов как на теоретическом, так и практическом уровнях. Ученое сообщество понимает, что решение проблем образования невозможно достичь «путем ускорения», следовательно, необходимо намечать долгосрочные цели и планировать адекватные действия, которые определяют общую перспективную линию развития образования, то есть его стратегию.

Существует понятие коммуникативная стратегия. Коммуникативная стратегия является частью коммуникативного взаимодействия или поведения. Для достижения цели, в коммуникативной стратегии мы пользуемся целым рядом вербальных и невербальных средств. Стратегия является лишь общей нормой поведения, в некоторых случаях можно выходить за рамки стратегии. Люди ежедневно используют стратегии. Например, каждый день любой из нас использует такую стратегию, как приветствие. Приветствие используется для разных людей, а значит и для разных целей коммуникации с этими людьми. Со временем малая часть стратегий теряет свою информативность за счет того, что ритуализируется.

Таким образом, коммуникативные стратегии, их лингвосоциопсихологические и культурологические особенности способствуют приобщению «неносителей» языка к концептуальной системе, картине мироздания, ценностным ориентирам носителей языка, сближению межкультурной дистанции между представителями разных социумов, и в конечном итоге, формированию языковой личности, владеющей основами межкультурного общения, воспитанию ее готовности адаптироваться к деловой культуре другого народа, иному социокультурному контексту взаимодействия и воздействия с целью выработки оптимальной стратегии профессионального и межкультурного сотрудничества.

Ученые выделяют несколько форм межкультурной коммуникации. Например, аккультурация как форма межкультурной коммуникации. Культурные контакты являются важным компонентом общения между

народами. В культурологии для обозначения взаимодействия и взаимовлияния культур используется термин «аккультурация». Аккультурация представляет одновременно процесс и результат взаимного влияния разных культур, при котором все или часть представителей одной культуры (культуры-реципиента) перенимают нормы, ценности и традиции другой (культуры-донора). Фактически понятие аккультурации синонимично понятию межкультурной коммуникации, его содержание отражает различные формы коммуникации культур, по отношению к которым сама аккультурация выступает как метаформа [10, с. 578]. Со временем аккультурация перестала рассматриваться как исключительно групповой феномен, ее стали изучать и на уровне индивидуального поведения, учитывая изменение ценностных ориентации, социальных установок, ролевого поведения индивида. Было установлено, что в процессе аккультурации каждый человек одновременно решает две важнейшие проблемы – стремится сохранить свою культурную идентичность и включается в чужую культуру. Комбинация возможных вариантов решения этих проблем давала следующие четыре основные стратегии аккультурации: Многочисленные исследования показывают, что эмигранты, прибывающие в другую страну на постоянное место жительства, как правило, ориентируются на ассимиляцию, а как беженцы, вынужденные в силу каких либо внешних причин покинуть свою родину, психологически сопротивляются разрыву связей с ней, и процесс ассимиляции идет у них намного дольше и труднее. Еще недавно исследователи полагали, что наилучшей стратегией аккультурации является полная ассимиляция с доминирующей культурой. Сегодня целью аккультурации считается достижение интеграции культур, дающее в результате бикультуральную или мультикультуральную личность.

Список литературы

1. Прохоров, А.М. Большой энциклопедический словарь /А.М.Прохоров. – М.: Советская энциклопедия, 1993. – 1632 с.
2. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений /С.И. Ожегов. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2007. – 944 с.
3. Лопатин В.В.,Русский толковый словарь /В.В.Лопатин, Л.Е.Лопатина. – М.: Изд-во «Русский язык», 1994. – 834 с.
4. Абульханова-Славская, К.А. Стратегия жизни /К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
5. Борисов, А.Б. Большой экономический словарь /А.Б.Борисов. - М.: Книжный мир, 2003. - 895 с.

6. Кульневич, С.В. Не совсем обычный урок: Практическое пособие для учителей и классных руководителей, студентов средних и высших педагогических учебных заведений, слушателей ИПК /С.В.Кульневич, Т.П. Лакоценина. - Воронеж: ЧП Лакоценин С.С., 2006. - 175 с.
7. Коджаспирова, Г.М. Словарь по педагогике /Г.М. Коджаспирова, А.Ю. Коджаспиров. - Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д: Издательский центр «МарТ», 2005. - 448 с.
8. Словарь по социальной педагогике /Автор-сост.Мардахаев Л.В. - М.: Академия, 2002. - 388 с.
9. Зимняя, И.А. Педагогическая психология /И.А.Зимняя. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
10. Василик, М.А. Основы теории коммуникации /М.А.Василик. – М.: Гардарики, 2003. – 615 с.

*Ерғазина Ә.Ә., п.ғ.қ., доцент,
Алдашева Г.Б., магистрант
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

КОММУНИКАТИВТІК СТРАТЕГИЯЛАРДЫҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ ҚАТЫНАСТА АЛАТЫН ОРНЫ

Аннотация

Мақалада полимәдени әлемдегі әртүрлі ұлт өкілдерімен қарым-қатынас барысында коммуникативтік стратегиялардың дұрыс қолданылуы қарастырылады. Мәдениетаралық қарым-қатынаста коммуникативтік стратегиялар шетел тілін үйренушілерді сол тілдің концептуалдық жүйесіне енуіне, тілдің әлемдік бейнесі мен қайсыбір тілде сөйлейтін ұлттың құндылықтарын түсінуге, әртүрлі әлеуметтік топтардың арасында қалыптасқан алшақтықты жоюға септігін тигізеді.

Кілт сөздер: коммуникативтік стратегиялар, мәдениетаралық қарым-қатынас, тілдік тұлға, әлем бейнесі.

**Yergazina A.A., candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Aldasheva G.B., undergraduate of S. Baishev Aktobe University**

ROLE OF COMMUNICATIVE STRATEGY IN THE PROCESS OF CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

In article questions of interaction in the multicultural world with representatives of various people, adequate use of communicative strategies are considered. Communicative strategies in cross-cultural communication promote familiarizing of "aliens" of language with conceptual system, image of world picture, valuable reference points of native speakers, rapprochement of a cross-cultural distance between representatives of different societies.

Keywords: *communicative strategy, cross-cultural communication, language personality, world picture.*

УДК 81'1

**Ергазина А.А., к.п.н., доцент
Давлетова Д.А., магистрант АУ им. С. Баишева**

К ВОПРОСУ О КОММУНИКАТИВНЫХ СТРАТЕГИЯХ И ТАКТИКАХ УЧЕБНОГО ТЕКСТА

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы коммуникативной, диалоговой специфики учебного текста, его ресурсный потенциал и механизмы реализации различных речевых стратегий и тактик.

Ключевые слова: *учебный текст, коммуникативные стратегии, диалог, дискурс*

Широкое признание текста учебника как реплики в диалоге между автором и обучаемым - идея недавнего времени. Ещё двадцать лет назад учебный текст воспринимался лишь как один из инструментов, который использует прежде всего учитель при организации учебного процесса, то есть во главу угла ставились потребности учителя, а не ученика: «...для учителя особенно ценен тот учебник, который позволяет быстро включить учащихся в работу, что имеет первостепенное значение для воспитания организованности, деловитости, самостоятельности и дисциплинированности учащихся» [1]. Таким образом, потребности ученика, конечно, учитывались: между учебным текстом и учеником был

необходим «передаточный механизм», в роли которого и выступал педагог.

Коммуникативная стратегия «обуславливает определенную последовательность действий говорящего в соответствии с планом (в случае волевого поведения) или установкой (в случае импульсивного поведения)», задает однозначное прочтение смысла речевого поступка [2]. Таким образом, в общем виде стратегия представляется совокупностью действий, организованной некоторой целью.

Стратегия традиционно конструируется из тактик - совокупностей приемов и форм деятельности, направленных на достижение того или иного этапа стратегии. Коммуникативная тактика представляет собой одно или несколько речевых действий, способствующих реализации определенной стратегии говорящего, «гибкое динамическое использование говорящим имеющихся у него вербальных умений построения речевого хода согласно намеченному плану речевых действий с целью достижения языковой задачи общения, ограниченной рамками речевого взаимодействия» [3; 4]. Стратегия и тактика связаны родовидовыми отношениями.

Так, П.В. Токарева выделяет следующие коммуникативные стратегии в учебном тексте: установление контакта, стимуляция усвоения новой информации, изменение картины мира адресата [5].

Для реализации стратегии установления контакта используются следующие тактики:

- фиксация физических и интеллектуальных действий адресата;
- имитация совместной интеллектуальной деятельности с помощью вводных слов;
- объединение адресата и адресанта как равноправных участников процесса изучения референта с помощью использования формулы совместной деятельности;
- косвенная демонстрация «заботы» о читателе через информирование о перспективах.

Стратегия стимуляции усвоения новой информации подразумевает:

- обращение к жизненному опыту адресата в форме императива;
- включение в текст «направляющих» вопросов риторического характера;
- обращение к предыдущему учебному опыту адресата;
- прямая декларация предъявляемой информации;
- косвенная декларация важности предъявляемой информации через позитивную экспертизу референта;
- информирование о принципах организации учебного материала;
- повторение в конце основных положений в виде кратких тезисов.

Для реализации стратегии изменения картины мира адресата используются следующие тактики:

- прямая констатация «положения вещей»;
- прямое указание на необходимость определенных действий;
- требование в форме императива самостоятельно расширить полученную информацию;
- указание на наиболее важные понятия и положения.

Коммуникативная цель учебного текста - изменение (в широком смысле) картины мира в сознании реципиента (учебник - «книга для обучения чему-либо», а учить - значит «передавать кому-нибудь какие-нибудь знания, навыки» [6], Безусловно, такая цель есть у любого текста, относящегося к персуазивному типу речи. Однако реализация этой цели, как будет показано ниже, имеет в учебном дискурсе существенную специфику.

Выявленные в ходе анализа школьных учебных текстов особенности письменного учебного дискурса в общих чертах сводятся к следующему. Все элементы учебного текста сознательно подчинены стратегической задаче передать определенную информацию адресату, а создание учебной книги следует рассматривать как процесс написания текстов, структурированных с целью достижения максимально эффективного восприятия учебной информации адресатом. Это текст (речевое сообщение), в котором заложена программа по его осмыслению в ходе общения.

Основных «регистров» общения на сегодняшний день в школьных учебных текстах два: «авторитарный» и «демократический». Для первого характерно отсутствие или минимальное использование прагматических, диалоговых и риторических стратегий и тактик. Авторы учебного текста такого типа полагают, что сфера коммуникативной ответственности в их общении с читателями поделена следующим образом: автор несёт ответственность за достоверность сообщаемой информации, а читатель - за адекватную её интерпретацию. При этом между автором и учеником необходим посредник в лице учителя, в задачу которого и входит научить школьника интерпретировать учебный текст. Его участие в диалоге ученика с автором учебного текста является необходимым условием эффективного функционирования учебного дискурса, который, таким образом, становится специфической частью дискурса лингвистического.

Авторы учебного текста второго типа считают, что ответственность за успешность учебной коммуникации целиком и полностью лежит на них, и поэтому стараются максимально расширить репертуар используемых прагматических, диалоговых и риторических стратегий, создавая текст, при восприятии которого адресат может обойтись без посредника. Современный отечественный учебный дискурс находится в

состоянии поиска и апробации различных способов создания такого рода учебного текста. Происходит это в основном путём механического перенесения стратегий и тактик естественного диалога в учебном тексте, вплоть до построения всего учебного текста как диалога специально введённых персонажей - дублёров реальных учеников.

Письменный учебный дискурс — это особый тип дискурса, а не адаптация какого-то иного (научного, педагогического) типа дискурса к условиям функционирования в рамках учебного текста. Анализ основных аспектов (психолингвистического, дидактического, структурного, стилистического, количественного) в работах по теории создания учебного текста позволяет сделать вывод о том, что эти исследования могут служить базой для всестороннего описания учебного дискурса в терминах коммуникативной лингвистики.

Так, привлечение внимания, инициация интереса, формирование взглядов (предмет интереса психолингвистов) есть не что иное, как коммуникативные стратегии, характерные для учебного дискурса. Различные варианты формулирования вопросов, формирования эмоционального настроения, подачи текстовых субъектов и т.д. - конкретные тактики реализации данных стратегий. Содержательная сторона вопросов и заданий в учебном тексте относится к области дидактики. Самой маркированной частью дискурса учебника являются вопросы и задания, поскольку именно они обеспечивают качество «обратной связи» в ситуации письменного общения, различные тактики их формулирования связаны с функционированием когнитивных стратегий в учебном дискурсе. Структурная организация учебного текста (особенного его гипертекстовые атрибуты) также важный коммуникативный ресурс когнитивных и прагматических стратегий учебного дискурса. Стилистическая окраска учебного текста связана в большей мере с диалоговыми и риторическими стратегиями и тактиками в паре «автор-читатель», с разным позиционированием их друг относительно друга. Наконец, методики количественного анализа тех параметров учебного текста, которые такому анализу поддаются, позволяют объективно оценить эффективность использования репертуара конкретных тактик и речевых ходов, обслуживающих те или иные коммуникативные стратегии.

Понимая, что, во-первых, широта охвата материала может препятствовать глубине и детальности его осмысления и, во-вторых, что учебный дискурс - явление развивающееся, хотелось бы наметить некоторые перспективы его дальнейшего изучения. Они связаны, на наш взгляд, с более подробным описанием и более детальной классификацией способов реализации когнитивных, прагматических, диалоговых и риторических стратегий в данном виде дискурса.

Требует уточнения теоретическая основа принципов мониторинга вариантов интерпретации авторской интенции в рамках письменного учебного дискурса. Необходимо чётко определить роль анкетирования, а также лингвистического эксперимента в отслеживании этого процесса.

Очевидно, что с появлением новых учебных текстов потребует корректировки и углубления описание таких феноменов, как образ автора учебного текста (каким его видит читатель) и образ читателя учебного текста (каким его видит автор). Это будет особенно актуально в том случае, если сохранится тенденция к диалогизации учебного дискурса. Возникновение новых каналов трансляции учебного материала (дистанционного обучения, в том числе с использованием глобальной компьютерной сети) порождает и новые формы существования письменного учебного дискурса. Очевидно, что обслуживать интерактивный режим этого вида учебной коммуникации должны стратегии и тактики, учитывающие специфику этого коммуникативного феномена.

Уже за время написания данного исследования в школьном письменном дискурсе произошли довольно серьёзные изменения. Так, сегодня ощущается весьма сильный прессинг со стороны «западной» модели школьного дискурса (например, организация учебного текста как справочных пособий для успешного прохождения тестирования). В то же время сами представители «западной» системы образования отмечают, что вопросно-ответный метод хорош не как метод контроля, а как метод познания и именно в таком качестве, к их сожалению, «играет незначительную роль в системе образования в западной культуре. Тем не менее, этот подход должен стать главной чертой всеобщего образования в прогрессивных обществах будущего» [7]. То есть учебный текст будущего мыслится ими как полноценный диалог, выстроенный в том числе и по законам лингвистической прагматики.

Изменился и общественный заказ к образованию в целом и к параметрам учебного текста в частности: "Вызов образованию со стороны общества заключается в требовании не снабдить учащегося ещё большим количеством информации, но научить его играть и выигрывать, используя информацию как дополнительный механизм для выигрыша" [8]. Очевидно, что выполнение этого требования может повлечь за собой изменение не только какого-то фрагмента репертуара стратегий и тактик в учебном дискурсе, но и всей их парадигмы.

Мы понимаем, что успешность обучения любому предмету зависит от множества факторов, и согласны с мнением Мортимера Дж. Адлера, согласно которому «знания и понимания можно добиться и без учителей и учебников, посредством естественных умственных операций» [9]. Но также глубоко убеждены, что далеко не последнюю роль среди этих

факторов играет и «коммуникативно грамотный» учебник, и задача лингвистов - обеспечить создателей учебников теоретической базой для успешного его написания.

Список литературы

1. Совайленко, В.К. О некоторых проблемах создания и проверки учебников /В.К.Совайленко // Проблемы школьного учебника. Вып. 8. – М.:Просвещение,1980. - С. 305-310.
2. Гулакова, И.И. Коммуникативные стратегии и тактики речевого поведения в конфликтной ситуации общения: дис. ... канд. филол. наук./И.И.Гулакова. – Орел, 2004. – 152 с.
3. Зернецкий, В.П. Лингвистические аспекты теории речевой деятельности /В.П.Зернецкий // Языковые процессы и единицы: Межвуз. сб. науч. тр. Калинин: КГУ, 1988. - С. 36–41.
4. Борисова, С.А. Пространство - человек – текст /С.А.Борисова. - Ульяновск, 2003. - 327 с.
5. Токарева, П.В. Коммуникативные стратегии и тактики в современном учебном дискурсе (на материале школьных учебников): дис. ... канд. филол. наук /П.В.Токарева. – Омск, 2005. – 171 с.
6. Ожегов, С.И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов. – М.: ООО «ИТИ Технологии», 2007. – 944 с.
7. Гарольд, Дж. Моровиц. Что нужно знать учителям о науке // Что должны знать учителя. Сб. статей / Гарольд, Дж. Моровиц; пер. с англ. – М., 2001. С. 208-218
8. Сабуров, Е.Ф. Власть отвратительна /Е.Ф.Сабуров // Знание – сила. - 2004. - № 16. - С. 15-19.
9. Мортимер Дж. Адлер. От начётничества к подлинным знаниям // Что должны знать учителя. Сб. статей / Мортимер Дж. Адлер; пер. с англ. – М., 2001. С. 226-237.

*Ерғазина Ә.Ә., п.ғ.қ., доцент,
Давлетова Д.А., магистрант
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

КОММУНИКАТИВТІК СТРАТЕГИЯЛАР МЕН ОҚУ МӘТІНДЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ТУРАЛЫ

Аннотация

Мақалада оқу мәтінінің коммуникативтік, диалогтық ерекшеліктері, оның мазмұндылығы мен мәтінге байланысты берілетін тілдік стратегиялар мен жаттығулар қарастырылады.

Кілт сөздер: *оқу мәтіні, коммуникативтік стратегиялар, диалог, дискурс.*

**Yergazina A.A., candidate of pedagogical sciences, associate professor,
Davletova D.A., undergraduate of S. Baishev Aktobe University**

TO THE QUESTION OF COMMUNICATIVE STRATEGIES AND TACTICS OF THE EDUCATIONAL TEXT

Abstract

In article questions of communicative, dialogue specifics of the educational text, its resource potential and mechanisms of realization of various speech strategy and tactics are considered.

Keywords: *educational text, communicative strategy, dialogue, discourse*

УДК 81

**Ерғазина А.А., к.п.н., доцент
Токина А.Б., магистрант АУ им. С. Баишева**

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В СИТУАЦИЯХ ОБИХОДНО-БЫТОВОГО ОБЩЕНИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются стратегические особенности коммуникативного поведения в ситуациях обиходно-бытового общения.

Выявление особенностей реализации коммуникативных стратегий поведения в ситуациях общения дает возможность определить этнокультурную специфику коммуникативного поведения, а также лингвистические способы ее реализации.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, стратегии, обиходно-бытовое общение, дискурс.

Антропологическая лингвистика включает в спектр своих интересов изучение речевой деятельности и речевого взаимодействия, рассматривая дискурс в качестве единицы исследования. Изучение коммуникативного поведения, в том числе стратегического, способствует развитию интеграции гуманитарных дисциплин, о чем свидетельствуют исследования конца 20-го, начала 21 века (К.Ф. Седов, И.А. Стернин, С.А. Сухих, О.С. Иссерс, А.Н. Баранов, Н.Д. Арутюнова). В работе рассматривается ряд проблем, лежащих на стыке нескольких научных направлений, относящихся к проблемам оптимизации речевого общения: этнопсихолингвистики, теории коммуникации, лингвокультурологии, предметом изучения которых является естественная человеческая речь. Данное исследование посвящено специфике реализации стратегических линий коммуникативного поведения современных русских и американцев в рамках обиходно-бытового дискурсов.

Актуальность темы исследования обусловливается ростом интереса ученых к процессу межкультурной коммуникации, поиском путей преодоления конфликтов, как на уровне межличностных отношений, так и на международном уровне. Выявление особенностей реализации коммуникативных стратегий поведения в ситуациях общения дает возможность определить этнокультурную специфику коммуникативного поведения, а также лингвистические способы ее реализации.

Бытовой дискурс как объект исследования характеризуется тремя экстралингвистическими признаками. Коммуникация в бытовом дискурсе возможна при отсутствии официальных отношений между говорящими или при их неактуализации; коммуникация в бытовом дискурсе может реализоваться только при непосредственном участии коммуникантов живой речи, а также речевое поведение характеризуется спонтанностью или автоматизмом [1]. В.П. Конецкая говорит об обиходно-бытовом, научном, деловом и других видах дискурса, основываясь на различии коммуникативных сфер [2]. Вслед за О.Б. Сиротиной под обиходно-бытовым типом дискурса в данном исследовании, в отличие от профессионального дискурса, понимается процесс живого вербализованного общения, реализуемого в неофициальных ситуациях [3]. В обиходно-бытовом дискурсе на первый план выходит указательность, экспрессивность, а выражение эмоций представляется

более существенным, чем информативная сторона коммуникации. Данный тип дискурса характеризуется сильной ситуативной зависимостью, ярко выраженной субъективностью, возможным нарушением структурной и логической оформленности высказывания [4]. Важным представляется то, это обиходно-бытовой дискурс, в отличие от профессионального дискурса, не имеет строго определенных пространственно-временных рамок, однако характеризуется наличием контакта между его участниками во времени и пространстве. Исследователями отмечается, что особенностью общения в обиходно-бытовом дискурсе является свернутый характер общения, обращение к сокращенным, разговорным формам. В.И. Карасик подчеркивает диалогичность бытового дискурса и называет его генетически исходным типом общения [5]. Стилистически обиходно-бытовой дискурс отличается лексической разнородностью (употреблением разнообразных групп лексики, терминов, жаргонизмов, слов высокой стилистической окраски), что объясняется тематическим разнообразием обиходно-бытового дискурса, а также возможностью обращения к шутливой тональности, позволяющей использование арсенала разнообразных элементов. В плане синтаксиса обиходно-бытовой дискурс может характеризоваться конструкциями с использованием междометий, части, фразеологических оборотов и т.п.

При этом речевая стратегия представляет схему определенных действий в рамках отрезка коммуникации, определяющую выбор языковых средств и способов выражения, связанных с достижением цели [6]. Для планирования речевого действия коммуникантам необходимо обладать некой когнитивной информацией об адресате и ситуации коммуникации в целом. Поэтому прогноз предстоящей языковой коммуникации строится на представлениях о коммуникативном воздействии с учетом целей говорящего и реципиента, а также коммуникативной ситуации в целом [7]. Существует несколько трактовок стратегий и тактик поведения в коммуникации. Е.В. Ключев рассматривает стратегию в коммуникации как совокупность запланированных говорящим и реализуемых в ходе коммуникативного акта действий, а под тактикой понимает совокупность практических шагов в процессе реального общения [8, с. 18]. В.С. Третьякова под коммуникативной стратегией понимает решение говорящего о последовательных речевых действиях, которые будут определять его речевое поведение [9]. И.Н. Борисова определяет тактику общения как использование коммуникантами речевых умений для построения диалога в рамках определенной стратегии [10, с. 25]. Коммуникативная тактика может состоять из одного или нескольких речевых высказываний, которые могут корректироваться по ходу развития диалога. Спецификой

коммуникативных стратегий и тактик является комплексность использования языковых средств, способствующих достижению цели. В.С. Третьякова подчеркивает, что мотивация речевой стратегии, выбор путей достижения цели во многом определяется установкой личности, поэтому некоторые исследователи связывают смысл речевой стратегии с понятием установки, понимая под ней целевую установку, обуславливающую выбор языковых средств и способов организации речи [9]. И.Н. Борисова определяет тактику общения как использование коммуникантами речевых умений для построения диалога в рамках определенной стратегии [10, с.25]. Коммуникативная тактика может состоять из одного или нескольких речевых высказываний, которые могут корректироваться по ходу развития диалога. Спецификой коммуникативных стратегий и тактик является комплексность использования языковых средств, способствующих достижению цели. В.С. Третьякова подчеркивает, что мотивация речевой стратегии, выбор путей достижения цели во многом определяется установкой личности, поэтому некоторые исследователи связывают смысл речевой стратегии с понятием установки, понимая под ней целевую установку, обуславливающую выбор языковых средств и способ организации речи [9]. И.Г. Брадецкая указывает, что под стратегией речевого общения обычно понимается процесс построения коммуникации, направленной на достижение долговременных результатов. Стратегия включает в себя планирование речевого взаимодействия в зависимости от конкретных условий общения и личностей коммуникантов, а также реализацию этого плана. Тактика понимается как совокупность приемов ведения беседы и линия поведения на определенном этапе в рамках отдельного речевого жанра. При этом целью коммуникативной стратегии может являться завоевание авторитета, воздействие на мировоззрение, призыв к поступку, сотрудничеству или воздержанию от какого-либо действия, а тактика включает конкретные приемы, использованные и отобранные для привлечения внимания, установления и поддержания контакта с партнером и воздействия на него, убеждения и т.д. [11]. Очевидно, что набор тактик для реализации одной и той же стратегической линии может варьироваться в зависимости от условий коммуникации внутреннего состояния интерактантов, а также от внешних условий. По большей мере, выбор стратегий и тактик происходит на сознательном уровне, однако смена и выбор тактик может совершаться и интуитивно и не быть осознанным, это в значительной степени будет определяться этнокультурными нормами. В данном исследовании, основываясь на определениях О.С. Иссерс, В.С. Третьяковой под коммуникативной стратегией будет пониматься план речевого и невербального поведения, способствующий достижению цели коммуникации, а под

коммуникативными тактиками – практические способы достижения плана, выбираемые или комбинированные в зависимости от используемой стратегии.

Таким образом, стратегические особенности коммуникативного поведения в ситуациях обиходно-бытового общения основываются на отношении к партнеру по коммуникации: стратегии кооперации, дистанцирования и конфронтации открывает перспективы изучения специфики коммуникативного поведения в рамках определенных дискурсов, а также определение этнокультурных характеристик обращения к той или иной коммуникативной стратегии в рамках гармоничного и конфликтного дискурсов. Определенную степень конфликтогенности или гармоничности могут нести языковые единицы, вследствие этого, актуальным представляется рассмотрение ареала языковых средств, способствующих реализации рассмотренных коммуникативных стратегий и тактик.

Список литературы

1. Девкин, В.Д. Прагматика слов [Текст] /В.Д. Девкин. – М.: Изд-во МГПИ им. В.И. Ленина, 1978. – 109 с.
2. Конецкая, В.П. Социология коммуникации : Учебник /В.П.Конецкая . – М. : Изд-во МУБиУ, 1997 . – 304 с.
3. Сиротина, О.Б. Тексты, тесты, дискурсы в зоне разговорной речи [Текст] / О.Б. Сиротина //Человек-текст-культуры. – Екатеринбург: Ин-т разв. регион. образов., 1994 – С. 105-124.
4. Карасик, В.И. О категориях дискурса [Текст] /В.И.Карасик //Языковая личность: социолингвистические и эмотивные аспекты. – Волгоград, Саратов: Перемена, 1998. - С. 185 -197.
5. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] /В.И. Карасик. – М.: Гнозис, 2004. – 390 с.
6. Иссерс, О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи [Текст] /О.С.Иссерс. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 284с.
7. Клюев, Е.В. Риторика (Инвенция, Диспозиция, Элокуция) [Текст] /Е.В. Клюев. – М.: ПРИОР, 1999. – 272с.
8. Третьякова, В.С. Речевой конфликт и гармонизация общения [Текст] Дисс. докт. филол. наук, /В.С. Третьякова. – М., 2003. – 301 с.
9. Борисова, И.Н. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге [Текст] / И. Н. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург, 1996. – С. 21-48.
10. Брадецкая, И.Г. Обучение старшеклассников профильно ориентированных классов этикетному речевому поведению в

ситуации делового общения [Текст] / И.Г. Брадецкая // Автореферат дисс. ... канд. пед. наук. – М., 2007. – 23 с.

**Ерғазина Ә.Ә., п.ғ.қ., доцент,
Токина Ә.Б., С. Бәйішев атындағы магистранты**

КҮНДЕЛІКТІ АУЫЗЕКІ ҚАРЫМ ҚАТЫНАС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КОММУНИКАТИВТІ МІНЕЗ ҚҰЛЫҚ СТРАТЕГИЯЛАРЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация

Мақалада күнделікті ауызекі қарым-қатынас жағдайындағы коммуникативті мінез-құлық стратегияларының ерекшеліктері қарастырылады. Күнделікті ауызекі қарым-қатынас жағдайындағы коммуникативті стратегиялардың қолданылу ерекшеліктерін айқындау коммуникативті мінез құлық өзгешеліктерін, сонымен қатар, лингвистикалық әдістердің түрлерін анықтауға мүмкіндігін береді.

Кілт сөздер: *коммуникативті мінез құлық, стратегия, күнделікті ауызекі қарым-қатынас, дискурс.*

**Yergazina A.A., candidate of pedagogical sciences, associate
professor,
Tokina A.B., undergraduate of S. Baishev Aktobe University**

STRATEGIC FEATURES OF COMMUNICATIVE BEHAVIOUR IN SITUATIONS OF EVERYDAY AND HOUSEHOLD COMMUNICATION

Abstract

In this article strategic features of communicative behavior in situations of everyday and household communication are considered. Features realization detection of communicative strategies behavior in situations of communication gives the chance to define ethnocultural specifics of communicative behavior, and also linguistic ways of its realization.

Keywords: *communicative behavior, strategies, everyday and household communication, discourse.*

УДК 81' 367.628

*Жанпеисова Н.М. д.фил.н., профессор
Амирханкызы Нургуль магистр
Актюбинский университет им С.Баишева*

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И СПОСОБЫ НОМИНАЦИИ ЛЕКСИКИ НЕФТЕГАЗОВОЙ ОТРАСЛИ

Аннотация

Статья посвящена вопросу исследования английской, русской и казахской терминологии, основным принципам и способам номинации лексики нефтегазовой отрасли. Анализируются родовые (обобщающие) и видовые (детализирующие) номинации в лексике нефтегазовой промышленности, рассматриваются способы, средства номинации в исследуемом подязыке. Теоретический материал подкрепляется примерами из разных источников.

Ключевые слова: *номинация, термин, нефтегазовая отрасль*

Язык представляет собой одно из средств познания окружающей действительности. Человек, познавая окружающие его предметы и явления, номинирует их, в результате чего формируются новые понятия, выражаются чувства, определяются оценки и различного рода намерения. При номинации объектов окружающей действительности он обобщает и дифференцирует их свойства, хранит и передает опыт социума, отражающийся в семантике и наименованиях языковых единиц.

Номинация (от лат. *nominatio* - наименование) в языкознании - это процесс наименования, при котором языковые элементы соотносятся с обозначаемыми ими объектами. «Номинация есть закрепление за языковые знакомы понятия - сигнификата, отражающего определенные признаки денотата - свойства, качества и отношения - предметов и процессов материальной и духовной сферы, благодаря чему языковые единицы образуют содержательные элементы вербальной коммуникации» [1, с.101].

Через название передается отношение человека к объекту, его знакомство с содержанием предмета и речевые ассоциации. При номинации учитывается самый яркий и выпуклый признак выделенного объекта. В основе номинации может лежать любой признак, характеризующий данный объект. Для образования нового названия

путем аналогии и сравнения берется в основу какой-либо реальный признак предмета.

Изучение признаков номинации дает возможность раскрыть закономерности образования названий и определить этимологию исследуемой лексики.

Вслед за В.Н. Телия под термином «номинация» в нашем исследовании мы будем понимать, как «образование языковых единиц, характеризующихся номинативной функцией, т. е. служащих для называния и вычленения фрагментов действительности и формирования соответствующих понятий о них в форме слов, сочетаний слов, фразеологизмов и предложений», так и «результат данного процесса – значимую языковую единицу» [2, с.336].

В отличие от слова – элемента языка для общих целей – термин в процессе своего создания проходит более сложный путь. Процесс терминотворчества не может быть спонтанным в силу его соотнесённости с новым явлением действительности, номинация которого является одним из звеньев процесса познания. При этом номинация может происходить на любом из этапов когнитивного процесса. Выбор конкретного языкового знака для фиксации понятия зависит от профессионального опыта специалиста, его знаний о специальных понятиях, имеющих характеристики, аналогичные или противоположные называемому, вследствие чего ассоциации, возникающие в процессе и результате мыслительной деятельности специалиста, ведут к осознанному наименованию профессиональных явлений и приводят к образованию мотивированного термина, то есть номинации, сформированной в результате сознательной профессиональной или научной деятельности. Таким образом, и данное мнение подтверждается выводами других исследователей, «терминологическая номинация – это опосредованный мышлением процесс именования специальных понятий из различных областей знаний человеческой деятельности» [3, с.12].

Как полагают авторы, данный способ номинации, заключающийся в производстве слова от другого слова, т.е. в использовании звукового комплекса, означающего какой-либо из признаков, присущих новому номинату, является наиболее распространённым. При этом схематично процесс номинации исследователи представляют следующим образом:

мотиватор + классификатор + словообразовательная модель + понятие → номинат [4, с.24-25].

По Д.С.Сетарову, процесс выявления мотивации слова в момент номинации объекта, определение мотива, то есть признака, по которому назван объект, называется *мотивизацией слова* [5, с.28].

Традиционно в исследованиях лингвистов выделяются два типа номинации – первичная и вторичная. Под первичной номинацией

понимается «соотношение языковой действительности и звуковой оболочки, впервые получающей функцию названия» [6, с.73].

В основе процессов вторичной номинации лежит человеческое мышление, в ходе которого устанавливаются ассоциации по сходству или смежности между некоторыми свойствами элементов уже существующего значения имени и свойствами нового обозначаемого [2, с.336]. Первичная номинация – это процесс обозначения объектов действительности с помощью неприводимых слов. Результатом первичной номинации является немотивированная лексическая единица. Результаты первичной номинации обычно стилистически нейтральны и представляют собой основное наименование данного объекта.

Вторичная номинация – процесс обозначения реалий окружающего мира при помощи производных единиц языка, реализуемый в форме словообразовательной и семантической номинации. Вторичная номинация – явление, свойственное состоянию языков в настоящее время, т. к. пополнение лексического фонда современных языков большей частью происходит за счет словообразования и посредством переноса значений.

Как отмечают исследователи, принципы номинации – это исходное положение, правила, которые формируются на основе обобщения мотивировочных признаков говорящим коллективом и одновременно служит отправной базой для новых наименований. Так, например, на основе обобщений мотивировочных признаков по цвету, запаху, вкусу и т. д. при назывании растений сформировывается принцип номинации по признаку. На основе обобщения мотивировочных признаков, связанных с использованием растений в быту, медицине, на производстве и т. д., сформировывается принцип номинации по функции (назначению, использованию, роли). Следовательно, принцип номинации – категория семантическая, содержательная, фиксируемая в сознании носителей языка [7, с. 99].

Как явствует из материала и результатов проведённого исследования, при создании терминов нефтегазовой отрасли промышленного производства специалисты руководствуются тремя основными принципами: 1) принципом опоры на собственные ресурсы национального языка; 2) принципом перевода терминов (заимствования, кальки); 3) принципом объединения (синтез достижений различных сопряжённых отраслей, как общенаучных, так и узкопрофессиональных – химии, физики, математики, геологии, электротехники, гидравлики, горного дела и др.

Как известно, языки обозначают существующие в мире универсальные объекты, события и другие явления. Для сравнительной лингвистики и многоязычной лексикографии особенно важным является

понятие «лексические константы». Поскольку мир является единым, то, предположительно, и количество лексических единиц, обозначающих всеобщие понятия, должно быть константным в любом языке. При описании семантических универсалий С. Ульманн приводит пример понятия «отец», которое в некоторых языках имеет по два способа выражения: первый – для обозначения просто родства и второй – имеющий социальные коннотации. Тем не менее, учёный приходит к выводу о том, что это ничуть не подрывает характерный для указанного смысла статус лексической константы; это просто означает, что его различные аспекты могут выражаться в отдельных языках разными словами [8, с.250-293].

При определении принципов номинации объектов окружающего мира необходим учёт как лингвистических, так и экстралингвистических факторов.

Каждый предмет имеет множество признаков. Все эти признаки отразить в названии невозможно, поэтому достаточно указать лишь на один, наиболее характерный. Данный основной признак А.А. Потебня называет «представлением», или «внутренней формой» [9, с.101]. Во многих словах представление проявляется ясно: мұнай құбыры - нефтепровод - *crude oil line*, құбыр жүргізуші - трубоукладчик - *pipe layer* и др. Однако в ряде слов, особенно в непроизводных, это представление исчезает.

Актуальным для имен естественных классов является значение функциональное. При этом важен функциональный принцип номинации, заключающийся в обозначении объекта по целенаправленному действию, которое он выполняет или орудием которого служит.

С точки зрения распространенности и выполняемой функции термины подразделяются на две категории: родовые (обобщающие) и видовые (детализирующие). Родовые термины являются обобщенными понятиями, передаваемыми в языке общеродовыми словами. Примерами могут служить такие апеллятивы, как тұқым - 'порода' - *ground*; жер - 'земля' - *earth, earthing*; жер қыртысы, топырақ - 'почва' - *floor*; су - 'вода' - *water*; ауа - 'воздух' - *air*; құм - 'песок' - *oil-saturated sand*; балшық - 'глина' - *argilla*; шаң-тозаң - 'пыль' - *sulphur dust* и др.

Видовые названия характеризуются ограниченными понятиями и их отдельными элементами. Функция видовых названий - выделение узких, специальных особенностей объекта или, по-другому, его детализация.

Образования, созданные аналитическим путем и с дополняющим компонентом, обозначают видовые понятия: ауыр мұнай - тяжелая нефть - *heavy-oil product*, мұнай газы - нефтяной газ - *oil gas*, газ түрі - газоносная порода - *gas rock*, тығыз тұқым - плотная порода - *compact rock*, тұзданған топырақ - засоленная почва - *saline land* и др.

В процессе детализации или обобщения объективная действительность определяет значение данных описательных номенклатурных названий.

Исследования принципов номинации объектов и реалий окружающей действительности являются одним из важнейших вопросов современного языкознания. При их выявлении и изучении необходим учёт таких разделов языкознания, как этнолингвистика, психолингвистика, социоллингвистика, когнитивная лингвистика, принятие во внимание особенностей генетических истоков происхождения слов, отражения языковой картины мира в сознании носителя языка, а также национальной специфики тематических групп лексических единиц.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Серебренников Б.А. Языковая номинация (общие вопросы) /Б.А.Серебренников. - М.: Наука, 1977. - 358 с
2. Телия, В. Н. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: СЭ, 1990. — С. 336—337.
3. Харлицкий, С.М. Информационная структура термина: на примере русских терминов рекламы и связей с общественностью: дис. ... канд. филолог.наук /С.М.Харлицкий. - М., 2003. – 264 с.
4. Журавлева,Т.А. Особенности терминологической номинации /Т.А.Журавлева. - Донецк: АООТ Торговый Дом “Донбасс“, 1998. - 253 с.
5. Сетаров, Д. С. Именование животных: Принципы и типы мотивации в славянских и тюркских языках: дис с. д-ра филол.наук /Д.С.Сетаров. – Шяуляй, 1992.-343 с.
6. Блинова, О.И. Лексическая мотивированность и некоторые проблемы региональной лексикологии /О.И.Блинова // Вопросы изучения лексики русских народных говоров: Диалектная лексика. - Л.:Наука, 1973. - С. 92-104.
7. Ульман, С. Семантические универсалии /С.Ульман // Новое в лингвистике. Вып.5. — М.: Изд-во Прогресс, 1970. — с. 278—281.
8. Потеня, А.А. Языковая номинация / А.А. Потеня. - М.: Наука, 1977. - 101 с.

*Жанпеисова Н.М. д.филол.н., проф.
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті
Нұргүл Әмірханқызы ,магист
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

МҰНАЙ ЖӘНЕ ГАЗ ӨНЕРКӘСІБІНДЕГІ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАТТАР ЖӘНЕ НОМИНАЦИЯЛЫҚ ЛЕКСИКА ТӘСІЛДЕРІ

Андатпа

Мақала ағылшын, орыс және қазақ терминалогиясын, және де мұнай және газ өнеркәсібіндегі негізгі қағидаттарын, номинациялық лексика тәсілдерін зерттеу болып табылады. Рулық (жалпы) және түр-тұқым (тәптіштеу) номинациясын мұнай және газ өндірістігіндегі лексикаларды талдау, зерттелу кезіндегі ағылшын, орыс және қазақ тілдерінің әдіс-тәсілдері қаралады. Теориялық материалдарда мысалдар әр-түрлі дереккөздерден алынған.

Кілт сөздер: *номинация, термин, мұнай-газ саласы.*

*Zhanpeisova N.M. Doctor of Philological Sciences, professor
Nurgul Amirkhankyzy, master
Aktobe university named after S. Baishev*

THE BASIC PRINCIPLES AND METHODS OF NOMINATION OF LEXICON OIL AND GAS INDUSTRY

The article is devoted to the study of English, Russian and Kazakh terminology, basic principles and methods of nomination of lexicon oil and gas industry. Analyzed birth (generalize) and species (detailing) category in the vocabulary of the oil and gas industry, examines ways, means a nomination in the studied sublanguage. The theoretical material is supported by examples from different sources.

Key words: *nomination, term, oil and gas sphere.*

УДК 343.8

*Ильясов А.М. магистрант
Казахско-русского международного университета*

ОБЪЕКТИВНОЕ ВМЕНЕНИЕ КВАЛИФИЦИРУЮЩИХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ

АННОТАЦИЯ

В данной статье автор исследует объективное вменение квалифицирующих обстоятельств, меры профилактики и пресечение преступности несовершеннолетних и предлагает новые пути обеспечения законности и справедливости в уголовно-правовой сфере.

Ключевые слова: *субъект, преступление, несовершеннолетний, правоприменение, нормы, профилактика.*

Преступность в среде несовершеннолетних – это серьезная проблема, с которой так или иначе сталкивается и борется каждое государство. Суть этой проблемы заключается не только в том, что совершаются преступления, которые необходимо расследовать, а виновных наказывать, но и в том, что субъектами совершенных преступлений являются несовершеннолетние – по сути, просто дети, жизнь которых только начинается. В условиях роста общей преступности в последние годы в Казахстане увеличивается и преступность несовершеннолетних. [1]

Однако лишение несовершеннолетних свободы – это самая крайняя мера. В настоящее время идет направленность на снижение тюремного населения в стране, в первую очередь это касается несовершеннолетних преступников. По данным Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, в 2013 году в колониях страны насчитывалось 42 тысячи осужденных. Из них 3 тысячи женщин и 12 тысяч несовершеннолетних. Рецидив у каждого третьего осужденного.

Среди преступлений, совершаемых несовершеннолетними, велика доля тяжких корыстных и корыстно-насильственных преступлений. Нередко им присущи также черты вандализма, чрезмерной жестокости. Большое количество этих преступлений совершается в соучастии (чаще всего в форме соисполнительства), особенно в группе, что отвечает специфике психологии подростков. Примерно каждое третье преступление совершается ими совместно со взрослыми. [2]

Указанные специфические черты преступности несовершеннолетних привели законодателя к необходимости тщательной регламентации уголовной ответственности несовершеннолетних, подчас отступающей от общих правил и начал уголовной ответственности и наказания.

Законодательством предусмотрены особые условия установления видов наказания для несовершеннолетних, назначения им наказания, освобождения их от уголовной ответственности и наказания, исчисления сроков давности и погашения судимости. [3]

Уголовно-правовые меры противодействия преступности несовершеннолетних не являются основными. Нельзя не учитывать, что рост преступности несовершеннолетних происходит в условиях интенсивного социального расслоения общества, падения жизненного уровня значительной части населения, обострения межнациональных конфликтов, неблагоприятного развития семейных отношений, роста различных проявлений жестокого обращения с несовершеннолетними. В этой обстановке первостепенное значение имеют социальные, экономические и воспитательно-профилактические меры. И, тем не менее, когда преступление совершено, возникает вопрос об уголовной ответственности несовершеннолетнего. [4]

Практика применения норм, касающихся уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних, естественно, также не обходится без определенных проблем. Остановимся на некоторых из них, наиболее часто обсуждаемых в юридической литературе.

До сегодняшнего дня остается неурегулированной проблема объективного вменения несовершеннолетним правонарушителям квалифицирующих обстоятельств, в частности, предварительного сговора группой лиц при совершении краж и других преступлений, чем искусственно повышается угроза наказания лишения свободы, и относится это преступление к средней тяжести. [5]

Совершение преступления по предварительному сговору группой лиц повышает общественную опасность преступления потому, что облегчает его совершение. Но если взрослый преступник эту повышенную общественную опасность должен осознавать достаточно ясно, то в отношении несовершеннолетнего это предположение небесспорно. Ведь несовершеннолетние, особенно в возрасте 14-15 лет, отличаются от взрослых более низким интеллектуальным уровнем развития, неустойчивой психикой, несформировавшимися волевыми качествами. В этом возрасте они часто действуют под влиянием «стадного» инстинкта, а не разума и воли.

Хотя, объективно, такие преступления и представляют повышенную опасность, но несовершеннолетние субъекты, не являющиеся их инициаторами, большей общественной опасности, чем если бы они совершили то же деяние в одиночку, не представляют. [6]

Нормы УК РК сконструированы таким образом, что обязывают правоохранительные органы автоматически вменять квалифицирующий признак – совершение преступления по предварительному сговору

группой лиц – как организатору преступления, так и лицу, вовлеченному в его совершение даже путем принуждения, что не отвечает целям индивидуализации наказания, а также противоречит принципу субъективного вменения.

Ученые предлагают два возможных пути решения проблемы, обозначенной как объективное вменение квалифицирующих обстоятельств несовершеннолетним.

Первый – законодательный. Необходимо ввести в УК РК норму о том, что совершение преступления группой лиц, по предварительному сговору группой лиц или организованной группой не может признаваться ни отягчающим, ни квалифицирующим обстоятельствами в отношении несовершеннолетних, не являющихся подстрекателями, организаторами или иными инициаторами преступления. [7]

Второй – правоприменительный. В таком случае конкуренция смягчающего обстоятельства с отягчающим или квалифицирующим обстоятельством должна решаться исходя из того, что наличие иной зависимости исключает как отягчающее, так и квалифицирующее обстоятельства, связанные с совершением преступления группой лиц. Как, например, сильное душевное волнение исключает такие обстоятельства как совершение преступления с особой жестокостью или общеопасным способом.

Нельзя забывать, что в подростковом возрасте товарищеские отношения в силу отмеченных особенностей психики подростков имеют свойство зависимости, которое сильнее, чем материальная или служебная зависимость. Судебная же практика идет по тому пути, что одного факта зависимости недостаточно для признания смягчающим обстоятельством, требуется еще установить факт совершения вовлекающим лицом в отношении зависимого лица неправомерных действий, подавляющих волю последнего.

Есть и третий, наиболее эффективный, путь обеспечения законности и справедливости в уголовно-правовой сфере:

- а). законодательное установление понятия «преступление и наказание» как уголовно-правовой категории;
- б). разделение преступных деяний на категории не по максимальному размеру наказания, а по минимальному (не менее одного года, двух, пяти, десяти лет);
- в). принятие специального уголовного законодательства и создание ювенальной юстиции для несовершеннолетних. [8]

Список литературы

- 1 Осипов, П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций /П.П.Осипов. - Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1976. – 134 с.
- 2 Уголовное право Казахстана: Учебник для вузов: В 2 т. Т.1: Общая часть. / Под ред. д. ю. н., проф. А.Н. Игнатова и д. ю. н., проф. Ю.А. Красикова. Алматы, 2005. – 905 с.
- 3 Джоробекова, А. Уголовная ответственность несовершеннолетних по законодательству Кыргызской Республики /А.Джоробекова //Уголовное право. - 2004. – №4. - С. 20.
- 4 Уголовное право. Общая часть: Учебник / Под ред. Б.В.Здравомыслова, Ю.А. Красикова, А.И. Рарога. М.: Юридическая литература, 1998.- 535 с.
- 5 Догадайло, Е.Ю. Временные границы и право /Е.Ю.Догадайло //Гражданин и право. - 2007. - № 5. - С. 31.
- 6 Наумов, А.В. Практика применения Уголовного кодекса Республики Казахстан: комментарии судебной практики и доктринальное толкование /А.В.Наумов. - Алматы, 2005. - С. 176.
- 7 Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан /Отв. ред. И.Ш. Борчасвили. - Алматы., 2007. - С. 81.
- 8 Постановление Пленума Верховного Суда Республики Казахстан от 14.02.2000г. «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних»

*Ильясов А.М. магистрант
Қазақ-Орыс Халықаралық университеті*

ОБЪЕКТИВТІ АЙЫПТАУҒА АУЫРЛАТАТЫН МӘН-ЖАЙЛАР КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАР

АННОТАЦИЯ

Қарап отырған бапта автор жасөспірімдердің арасындағы қылмысты алдын алу шараларын және қылмыстық іс саласында құқықтық әділетті, объективті қамтамасыз етудің жаңа жолдарын ұсынады.

Тірек сөздер: *субъект, қылмыс, жасөспірім, заңды қолдану, негіз, алдын алу.*

*Ilyasov A.M. master of
Kazakh-Russian International University*

Objective imputation aggravating circumstances minors

ABSTRACT

In this article the author explores the objective imputation aggravating circumstances, prevention and suppression of juvenile delinquency and offers new ways to ensure the rule of law and justice in criminal matters:

Key words: *subject of a crime, a juvenile, enforcement, standards, prevention*

УДК 811.111

*Калдыбаева Г.У., магистр
Актюбинский университет им.С.Баишева*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ

Аннотация

В статье автор рассматривает особенности и трудности перевода экономических терминов с английского языка на русский.

Ключевые слова: *экономика, терминология, экономический текст, термин.*

Не прошло и двух десятилетий, как слово "рынок" полностью перевернуло прежде существующие экономические понятия в нашей стране. Плановая экономика отошла в прошлое. Появились новые экономические модели, что привело к созданию новой системы терминов и появлению затруднений перевода экономических текстов, потоком хлынувших к нам из-за рубежа и представляющих особый интерес изучения как лингвистам так и практикам. Никогда раньше экономика не рассматривалась так широко. Экономика в настоящее время – это наука, охватывающая и вбирающая в себя широкий спектр других наук. Экономика отображает многообразие взаимоотношений между людьми, сложившееся в результате товарообмена на протяжении столетий. Финансы и банковское дело, фондовые биржи и инвестиции, бизнесинформатика, управленческие системы и многое другое – всё это различные аспекты экономической деятельности. Каждая система с точки зрения лингвистики имеет свою структуру терминов, которая иногда является общей для нескольких систем одновременно. Таким образом, на

передний план выступает терминология как особый пласт языка, делающий деловую коммуникацию возможной.

Цель при переводе экономических текстов состоит в том, чтобы донести наиболее правильный перевод с учётом различий, имеющихся в экономических реалиях стран. Она может быть достигнута только в случае обнаружения эквивалентных терминов. Задача в нашем случае не всегда простая, так как многие термины появились в русском языке сравнительно недавно и/или были заимствованы из того же английского языка, а понятия, которым они соответствуют, либо отсутствуют вовсе, либо только формируются под влиянием экономических реалий. В связи с этим напрашивается вывод, что абсолютно точного перевода того или иного термина практически невозможно дать, так как условия осуществления экономической деятельности различны в разных странах. То есть, без глубокого знания предмета "экономика" и особенностей её применения в данной конкретной стране перевод терминов будет неадекватен в той или иной мере.

Как известно, термином является слово или словосочетание, используемое для выражения понятий и обозначения предметов. То есть, термин может быть определён и имеет свою дефиницию. Иными словами, дефиниция – это словосочетание, определяющее понятие, обозначаемое тем или иным термином. Следует вывод: переводим понятия, лежащие в смысловой основе высказывания, а не слова. Этим выводом пользуются все без исключения профессиональные переводчики. Но трудность перевода экономических текстов как раз в том и состоит, чтобы дать точный перевод конкретным терминам при условии, что понятия в силу различий не всегда совпадают.

Например, рассмотрим недавно появившееся у нас слово "хеджировать". "Хеджировать – хеджирование – хедж" являются словами-кальками с английского языка, так как точного эквивалента экономического понятия в русском языке найдено не было. Слово "хедж" из известной английской пословицы означает "живая изгородь; препятствие": *A hedge between keeps friendship green*. Но совершенно неожиданным образом раскрывается понятие, лежащее в основе использования этого слова, в экономическом контексте при переводе: 1) хеджирование; 2) инструмент, используемый для хеджирования (защита от риска) или защиты от инфляции [1;С.100.].

Следующий пример: слово "ликвид". Первоначальное значение этого слова означает "жидкий", а 'liquidity' – "жидкость". Одновременно с этим значением слова в экономики в последнее время распространились слова "ликвидный" и "ликвидность", которые констатируют совершенно иные понятия, а именно: способность быстро и без потерь превращаться в наличные.

Рассмотрим следующий небольшой текст для перевода, взятый из одного из учебных пособий по английскому языку для экономистов:

"Today banks offer the widest range of financial services to the public but the most important of them are lending and investing money. Granting loans supports business investment and consumer spending provides jobs and income to thousands of community residents. ... The securities portfolio provides income, liquidity, cash flow diversification, reduced risks and shelters bank earning when interests on loans decline."

В примере слово "liquidity" соседствует с другим словом, схожим по смыслу первоначальному его значению: "жидкость" – "поток" – "flow" в словосочетании "cashflow" – "поток наличности". Посредством проведения сопоставления первоначального значения слова с приобретенным в экономическом контексте, можно заметить, что последнее функционально связано с первым. Самая распространённая жидкость в природе – вода, которая является основным условием жизни во всех её проявлениях на Земле. Деньги или наличные неоднократно сопоставлялись с водой: "Деньги – как вода" – в русском языке бытует такое сравнение. Но и в английском языке наблюдается подобное проявление ассоциативного характера, когда деньги рассматриваются как жидкость, образующая поток – "cashflow", являясь одновременно источником существования экономической жизни. Параллели могут быть продолжены. Так, вода имеет свои источники, а в экономике существует понятие "источник ликвидности" – "sourcesofliquidity" и т.д. и т.п..

Однако, для полного уяснения смысла данного или другого экономического текста, вышеизложенного трактования, основанного на функциональной схожести терминов, может быть недостаточно. Для осуществления адекватного перевода этих или других терминов в профессионально подготовленной аудитории слушателей, занимающихся переводом подобных текстов, является обоснованным дать дефиниции или определения понятий, которые обозначают данные термины. Например: "liquid" – способный быстро и без потерь превратиться в

наличные; "cashflow" – разница между всеми наличными поступлениями и платежами компании, отражает способность выполнять текущие обязанности.

Как показывает практика, наибольшую трудность при переводе представляют термины, состоящие из двух слов и более и обозначающие одно понятие или явление экономической деятельности. Взятые отдельно друг от друга, составные части таких словосочетаний, как правило, не вызывают сложности при переводе и используются для обозначения простых понятий, которые известны всем и у всех, как говорится, на слуху. Частотность употребления этих слов бывает очень высокой, и это приводит к определённым трудностям при переводе письменном, а особенно устном, если переводчик не обладает достаточным навыком перевода таких фразеологических конструкций или не владеет хорошим знанием экономики. Например, всё тот же англо-русский толковый словарь валютно-кредитных терминов предлагает множество таких словосочетаний с толкованием вместо перевода. Приведём некоторые из них, с которыми авторам статьи приходилось неоднократно сталкиваться на практике при переводе и которые поэтому имеют практический интерес:

accrued dividend– дивиденд, который ещё не объявлен и не выплачен, но фактически существует и учитывается [1; с. 6].

accumulative dividend– кумулятивный (накапливаемый) дивиденд, который не был выплачен вовремя, превратился в пассив компании и должен быть распределён в будущем [1; с. 6].

acid-testratio– отношение текущих активов компании минус запасы и незавершённое производство к текущим пассивам: показатель финансового состояния компании (буквально: коэффициент лакмусовой бумажки) [1; с. 6]. И тут же автор словаря делает ссылку на родственные экономические понятия: *currentassets*, *currentliabilities*, *currentratio*, *quickratio*[1; с. 6].

Анализируя вышеприведённые термины, можно с уверенностью сделать вывод, что данные языковые единицы представляли интерес именно как специфические термины одного из разделов экономики и, вследствие этого, несомненно представляли повышенную трудность при переводе на русский язык.

Проблемам перевода экономических текстов посвящены исследовательские и практические работы не только в России, но, прежде

всего, за рубежом. Как упоминалось выше, глобализация – это процесс повсеместный, и именно английскому языку выпала роль главного инструмента делового общения. К настоящему времени появилось множество словарей, помогающих достижению этой цели. Исследуя такие словари, можно найти массу примеров словосочетаний терминологического характера, требующих развёрнутого пояснения. Для примера обратимся к словарю "Collins Cobuild Business Vocabulary in Practice", [3; с.13-25]. В разделе "*Business&Businesses*" составители словаря поместили слова и словосочетания, представляющие трудности понимания, неправильное толкование которых может привести к нарушению коммуникации. Например: *boom-bust cycle*, *bull market*, *bubble*, *bear market* и др. Рядом приводятся примеры употребления данных слов и словосочетаний:

City analysts describe emerging markets as *bubble* economies.

We are on the edge of *a bear market* in technology shares.

Economic *boom* set to run for years.

Такое подробное представление терминов в примерах вполне обусловлено узкой сферой их применения.

Как было упомянуто вначале, экономика является наукой, которая охватывает множество направлений, связанных и не связанных друг с другом. По этой причине авторы данной статьи вынуждены были ограничиться в основном тем направлением, в котором работали в последнее время, и трудностями перевода соответствующей этому направлению терминологии. Однако, следует отметить, что данное направление является только небольшим звеном в цепи взаимодействий, представляющих экономическую жизнь в целом, которая постоянно изменяется и усовершенствуется, вследствие чего меняется и терминология, присущая таким изменениям, что, в свою очередь, будет приводить к возникновению всё новых и новых затруднений при переводе.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Пивовар, А.Г. Большой финансово-экономический словарь: Около 80000 слов и выражений / А. Г. Пивовар. – 2-е изд., испр. – М.: Экзамен, 2003. – 960 с.
2. Sue Robbins. CollinsCobuild Business Vocabulary in Practice. - HarperCollins Publishers, Glasgo, GB

*Kaldybaeva G.U., magister
Aktobe University named after S. Baishev*

SOME FEATURES OF TRANSFER OF ECONOMIC TEXTS FROM ENGLISH INTO RUSSIAN

SUMMARY.

In article authors consider features and difficulties of transfer of economic texts from English into Russian.

Keywords: *economy, terminology, economic text term.*

*Калдыбаева Г.У., магистр
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ОРЫС ТІЛІНІ АУДАРУДЫҢ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

АННОТАЦИЯ

Мақалада автор экономикалық мәтіндерді ағылшын тілінен орыс тіліне аудару үрдісінде пайда болатын ерекшеліктер мен қиыншылықтарды қарастырады.

Кілт сөздер: *экономика, терминология, экономикалық мәтін, термин*

УДК 37

*Карлабаева А.А. аға оқытушы, магистр
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ОҚУШЫЛАРДЫ ЕҢБЕККЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫН ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Аннотация

Мақалада оқушыларды еңбекке тәрбиелеуде халық педагогикасын пайдаланудың маңызы көрсетіледі. Халық педагогикасының компоненттері жан-жақты сараланып, жеке тұлғаны қалыптастырудағы рөлі туралы баяндалады.

Кілт сөздер: *педагогика, халық педагогикасы, тәрбие, еңбек тәрбиесі*

Егеменді Қазақстанда өркениетті қоғам мен құқылы мемлекеттің қалыптасуы жағдайында әр тұлғаның рухани байлығы мен мәдениеттілігін, еркін ойлау қабілеті мен шығармашылығын, жан-жақты білімі мен біліктілігін жетілдіру арқылы еңбек нарығында әлемдік бәсекеге қабілеттілігін арттыру қажеттілігі туындап отыр. Бұл өскелең ұрпаққа білім мен тәрбие беру ісін үнемі қайта құрып, жетілдіруді, ұлттық рухани мұраны жаңғырту арқылы оның мазмұнын қайта қарап, жоғары деңгейге көтеруді талап етеді.

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Білім беру ұзақ мерзімді «Қазақстан – 2030» Стратегиясының негізгі приоритеттерінің бірі болып отыр. Қазақстандағы білім беру реформаларының ортақ мақсаты білім беру жүйесінің жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімделуі болып табылады. Қазақстан Президенті әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына республиканы кіргізу туралы мақсат қойған болатын. Осы мақсатты жүзеге асыруда білім беру жүйесін дамыту маңызды роль атқарады» - деген [1].

Ғаламдық жаһандану жағдайындағы жаңа қоғамда орын алған ірі экономикалық өзгерістер мен технологиялық жетістіктер – қоғам дамуының қозғаушы күші болып табылатын білім жүйесіне орасан ықпалын тигізіп отыр. Әлемдік қауымдастықтың біртұтас білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған ортақ мүддеге барынша әрекеттенуі – жалпыадамзаттық және ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген саналы һәм парасатты тұлғаны тәрбиелеу қажеттілігін де алға тартып отырғаны айқын.

Егеменді елімізде соңғы уақыттары жүргізіліп келе жатқан білім реформаларына қатысты түбегейлі бетбұрыстар – жас жеткіншектерге жан-жақты, терең тәрбие беріп, олардың жеке тұлғалық мәдениетін қалыптастыруда ұлттық мәдени мұраларға ден қою қажеттілігін айқын аңғартып отыр.

Ал олай болса жас жеткіншектерге жан-жақты, терең тәрбие беріп, олардың жеке тұлғалық мәдениетін қалыптастыруда халықтық педагогиканың маңызы зор. Оның ішінде балаларды еңбекке тәрбиелеудің маңызы айрықша. Көрнекті педагог К.Д.Ушинскийдің айтуынша, еңбек біріншіден адам өмірінің негізі, өмірдің құралы. Екіншіден, еңбек адамгершілік, ақыл-ой тәрбиелерінің, адамның дене жағынан жетілуінің көзі.

А.С.Макаренко балалар ұжымымен тәрбие жұмысын жүргізудің теориясы мен әдістемесін құрды. Тәжірибелі педагог еңбек тәрбиесін ұжым арқылы ұйымдастыруға аса көңіл бөлді [3].

Соңғы жылдары ұлттық мұра негізінде білім мен тәрбие беру міндетіне сай республикамызда жаңа тұжырымдамалар мен бағдарламалар қабылданды. Онда ұлттық әдет-ғұрып, салт-дәстүр, яғни, халықтың рухани игілігін пайдалану басты нзарда болуы көзделіп отыр. Халықтық педагогика жас ұрпақтың қазақтың рухани, материалдық мәдениетін толық меңгерген, тарихын, әдеп-ғұрпы, салт-сана, дәстүр, тәлім-тәрбие, адамгершілік қасиеттерін бойына сіңіріп, елін, жерін, ұлтын сүйетін азамат болып өсуін қамтамасыз етуі тиіс.

Халықтық педагогика – тәрбиенің басты және қайнар бұлағы, ол тәрбие жөніндегі халықтың білімі мен тәжірибесі. Бұл салада қазақ халқының тәлім-тәрбие мұрасына ерекше мән беріп зерттелген: А.Янушкиевич, В.В.Радлов, Г.Потанин, В.Затаевич, А.А.Деваев есімдерін атауға болады. Соңғы жылдары арнайы халықтық педагогиканы зерттеушілер қатары Г.Н.Волков, Е.Н.Ханбиков, А.З.Измаилов, С.Сафаров т.б толығыуды [4].

Қазақстан Республикасы бойынша халықтық педагогиканың жалпы педагогика, психология, философия ғылымдарындағы алатын орнын, оның тарихы даму жолын, ғылыми тұрғыдан мәні, мақсатын, мазмұнын ашуда елеулі үлес қосқан ғалымдар: Х.Қ.Жарықбаев, С.Қалиев, Қ.Сисенбаев, Х.Арғынбаев, А.Мұханбаева. т.б. еңбектерін атап өтуге болады [5].

Халық педагогикасынан зерттеу негізіне халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографикалық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, ойындары, отбасы тәрбиесінің тәжірибелері жатады. Бұл анықтамалардан тәрбие мен оқыту жұмысы халықпен бірге өскен, бірге дамығандығын, сан ғасырлар бойы халықпен қатар жасап, онаң озық үлгілерін келер ұрпаққа мирас етіп келе жатқанын білеміз. Халық педагогикасын мұрасының бірі – балалар фольклоры. Балалар фольклоры – бір ұрпақтан екінші ұрпаққа ауысып отыратын рухани мұра. Өмірінің дамуына сәйкес өзгеріп, кейбіреулері жаңа мазмұн алып, әрмен қарай дамиды халықтың қоғамдық тирихи өмірінде қалыптасқан құбылыс. Ол тұтастай алғанына адам өмірінің рухани – адамгершілігінің қуат – қайнары. Қазақ халқының ғасырлар бойы жинақтаған фольклор мазмұнында адамгершіліктің жоғары сапалы тәрбиелеуге ықпал жасаған озық өнегелері бар.

Балалар фольклоры қоғамдық сананың барлық фольклорынан орын алады. Мысалы, саясатта, қоғамдық өмірдегі дәстүрде, халықтар арасындағы ынтымақтастықта теңдікте, бостандықта, өзара көмек дәстүрінде, отбасын дәстүрінде, еңбек дәстүрінде т.б.

Халық педагогикасынан зерттеу негізіне халық ауыз әдебиетінің шығармалары, этнографикалық материалдар, халықтық тәрбие дәстүрлері, ойындары, отбасы тәрбиесінің тәжірибелері жатады. Бұл

анықтамалардан тәрбие мен оқыту жұмысы халықпен бірге өскен, бірге дамығандығын, сан ғасырлар бойы халықпен қатар жасап, оның озық үлгілерін келер ұрпаққа мирас етіп келе жатқанын білеміз. Халық педагогикасын мұрасының бірі – мақал-мәтелдер. Ал мақал-мәтелдер балаларды еңбекке тәрбиелеудің басты құралдарының бірі деуге негіз бар. Осы орайда біз еңбек тәрбиесіне тоқталып кетуді жөн көрдік. Еңбек – адамның өмірлік құндылықтарының бірі. Еңбек адамды өзін қоршаған ортамен, қоғаммен байланыстырушы дәнекер буын, сол себептен оның уақыт талабына сай жеке тұлға ретінде қалыптасуы үшін, тұтастай адам болмысы үшін өзінің құндылығын жоғалтуы мүмкін емес. Адам болмысы мен тұлғасын еңбексіз көзге елестету де қиын.

Тұлғаның еңбек тәрбиесі, еңбек мәдениеті мәселелерін арнайы қарастырмас бұрын жалпы «еңбек» ұғымының бүгінгі ғылыми зерттеулердегі анықтамаларына тоқтала кеткеніміз жөн. Ол философиялық, педагогикалық зерттеулер мен энциклопедиялық сөздіктерде бірде бір-біріне өте жақын, бірде алшақ ой-пікірлермен тұжырымдалады.

Философиялық ұғымдағы: «Еңбек – бұл ең алдымен адамның өз іс-әрекеті арқылы бір-бірімен және табиғатпен зат алмасуына жанама әсер етіп, оны реттеп және бақылап отыратын процесс» [6].

Еңбектің бірінші жағы – адамның табиғатқа белгілі бір көзқарасы. Адам сыртқы табиғатты өзгерту арқылы өз табиғатына да әсер етеді. Табиғатты өзгертуші еңбек еңбектің өзінің кемеліне келген дәрежесін танытады. Еңбектің қамтитын шарттарын былайша атауға болады: 1) мақсатты іс-әрекет немесе еңбектің өзі; 2) еңбек заты; 3) еңбек құралдары; 4) еңбек нәтижесі. Еңбектің бұл сипатының негізінде пайда болып, сонымен бірлікте дамитын екінші жағына: адамдардың бір-бірімен, еңбек жөніндегі шарттары, еңбек процесі және оның нәтижесі бойынша қатынастарының қоғамдық сипаты жатады [7].

Сондай-ақ философиялық тұрғыдағы, адамның дүниемен істестігі, қарым-қатынас тәсілі – «заттық іс-әрекет», - деп танылып еңбектің мәнін білдіреді. Өйткені, іс-әрекет арқылы адам талапты шығармашылықпен өзгертеді де, өзін іскер субъект ретінде қалыптастырады және өзі игерген табиғат құбылыстарын іс-әрекет объектісі етеді. Ғылыми топшылауларда адамның психикалық іс-әрекетінің сыртқы және ішкі сипаты көрінеді. Мәселен, сыртқы іс-әрекет сипатында: қолды, аяқты, саусақтарды жұмсау арқылы іске асатын реалды заттарға әсер етудің адамға тән түрлері танылса, ішкі түріне – ой жүгірту арқылы көрінетін іс-әрекет байқалады. Мұнда шынайы заттарға әсер ету жолымен емес, олардың ойлау процесінде жасалатын идеалды динамикалық моделдерін пайдалану арқылы жүзеге асады. Әлгі әрекет сыртқы іс-әрекетке бағдар беріп отырады.

Ал «Еңбек – адамның өз қажеттерін қанағаттандыру үшін табиғат заттарының түрін өзгертуге және оны өз керегіне бейімдеуге бағытталған мақсатқа сай істелетін қызметі, қоғамның өмір сүруінің негізі, адамзат тіршілігінің мәңгілік, табиғи шарты» - деп тұжырымдалатын Қазақ совет энциклопедиясындағы ой қорытындылары біздің педагогика ғылымының өресіне көбірек жақындайды. Мұнда еңбек процесінің моменттері ретінде: мақсатқа сай қызмет, яғни, еңбектің өзі, еңбек заттары мен еңбек жабдықтары аталады. Жалпы адам еңбегіне бағытталған нәрсенің бәрі еңбек заттары деп аталады. «Еңбек құрал жабдығының жәрдемі мен адам өзінің еңбек заттарына ықпал етеді».

Еңбек – халық өмірінің айнасы іспеттес. Сондықтан еңбекке тәрбиелеу бүкіл тәрбие қызметі мазмұнын анықтайтын тәрбиенің халықтық жүйесінің негізгі өзегі болып табылады.

Еңбек тек іс-әрекеттің ғана емес, сонымен бірге қарым-қатынастың да негізі. Адам туралы халық пікірі адам қалай еңбек етеді, оның үйі қандай, оның шаруашылық жағдайы қандай жағдайда, оның балалары жұмыс істей ала ма, міне осыған негізделген. Халықта өткен ғасырлардан бері іскерлік, шеберлік мәдениеті болды, ал бекершілік, бос сөздік, жалқаулық өмірге кедергі келтіретін кесір деп мойындалды: *«Жалқау тек жатар, жатқанның ырысы қайтар», «Жалқауға күнде мейрам», «Жалқаулық аздырады, еңбек оздырады», «Жігіттің ерінгені, көрімнің көрінгені»* т.б. Халық осылайша аз сөзге көп мағына сыйғызып, көп еңбектенуді талап етіп, бұл орайда: «Халық сөзге емес, іске сенеді», «Сөзбен іс бітпейді» деп түрлі тұжырымдар айтқан.

Адамның адам болып қалыптасуының құралы – еңбек. Еңбектің нәтижелі болуы әр адамның еңбекке саналы қатынасуына байланысты. Олай болса, бүгінгі таңдағы қоғам қажеттілігі – жас ұрпақтың бойына еңбекке ынталылықты, құштарлықты тәрбиелеу, болашақ еңбек жолын дұрыс таңдауға бағыт-бағдар беріп, еңбек мәдениетін қалыптастыру. Баланың жеке басының еңбекке бейім болып өсуі, оны еңбекке дұрыс баулудың нәтижесі.

Психология ғылымы еңбекті тұлға қалыптасуындағы жетекші іс-әрекеттің бірі ретінде талдап, оған адамзат іс-әрекетінің тарихи алғашқы түрі, әрі ол ең алдымен әлеуметтік категория деп сипаттайды. Психологиялық тұжырымдарға сүйенсек: «Еңбек дегеніміз белгілі қоғамдық пайдалы өнімді өндіруге бағытталған іс-әрекет болып табылады» [8,119-120 б.].

Еңбек адамның тұлға ретінде жан-жақты қалыптасу процесінде маңызды рөлді атқарады. Тұлғаның жасампаздық (созидательный) еңбегі – оның рухани өмірінің қажетті шарты. Өмірдің мән-мағынасы жайындағы қиялдар, ар-намыс, теңсіздік, ашықтық, сұлулық елесі

еңбекпен тығыз байланысты болып келеді. Көптеген халықтар еңбек етуді өмір сүрумен байланыстырады.

Ал қазақ халқының дәстүрлі философиялық тұжырымдарына үңіле отырып, мәдениеттанушы ғалым А.Құлсариева ұлттық санамызға сіңген «өмір сүру» деген ұғымның баламасы ретіндегі қолданылатын «тіршілік» сөзі кейбір контексте жасалған осы «еңбекті», яки, іс-әрекет түрін білдіретіндігін айтады [8]. Ғалым пікірімен біз де толық келісеміз, әрі бұл тұжырым ешқандай дау туғызбайды деп білеміз. Өйткені адамның тіршілігінің мәні де осы еңбек процесі. Демек, халық өз ұғымында адамның тіршілік етуінің мәнін ең алдымен осы еңбек ету процесімен түсіндіреді, яки, еңбек процесі бар жерде, адамның өмір сүруі де болады.

Сонымен, тұжырымдай келе айтқанда, еңбек – материалдық және рухани байлықтардың көзі, сонымен бірге ол адам өмірінің ең бірінші, басты шарты. *Бір жағынан* ол адамның табиғатқа әсер ету процесі, *екінші жағынан*, адамдардың өмір құралдарын табудағы өзара іс-әрекет процесі. Адамдардың бірлесе жүргізетін еңбек процесінде олардың еңбекке кешенді көзқарасы қалыптасады.

Бұл айтылған ой-тұжырымдардың барлығы да біз үшін ерте жастан бастау алып, тұлға өмірінің барлық кезеңін қамтитын еңбек мәдениетінің қалыптасуының негізі еңбек тәрбиесінің мәні мен маңызын айқындайтын факторларды құрайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы //Қазақстан мұғалімі. – 2010. - 25 тамыз.
2. Ушинский, К.Д. Собр.соч. В 11-ти т. Т.2 /К.Д.Ушинский. – М: АПН РСФСР, 1984. - 516 с.
3. Макаренко, А.С. Мои педагогические воззрения /А.С.Макаренко. – М.: Педагогика, 1960. - 286 с.
4. Диваев, Ә. Тарту / Ә. Диваев; құраст.: Ф.Оразаева – Алматы: Ана тілі, 1992. - 256 б.
5. Ұзақбаева, А.С. Тамыры терең тәрбие / А.С. Ұзақбаева. - Алматы: Білім, 1995. - 232 б.
6. Философский словарь /под ред. Т.И.Фролова. - Изд. 7-е, перераб., доп. – М.: Республика, 2001 –719 с.
7. Құлбаева, А. Ертегілер арқылы жеткіншектерді еңбекке тәрбиелеу. //Бастауыш мектеп. – 2004 . – №3.- Б.43-48
8. Құлсариева, А. Т. Мәдениеттану / А. Т. Құлсариева. – Алматы: Раритет, 2004. – 416 б.

*Карлабаева А.А. старший преподаватель, магистр
Актюбинский университет имени С.Баишева*

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ВОСПИТАНИИ УЧЕНИКОВ К ТРУДУ

Аннотация

В статье автор рассматривает использование казахской народной педагогики в воспитании учеников к труду. Также описывается роль и компоненты народной педагогики в формировании личности.

Ключевые слова: педагогика, народная педагогика, воспитание, трудовое воспитание

*Karlabayeva A.A. tutor, MA
Aktobe University n.a. S. Bayishev*

THE IMPORTANCE OF THE USE OF FOLK PEDAGOGY IN THE CHILDREN'S UPBRINGING TO A LABOUR.

Summary

In the article the author regavds the use of Kazakh folk pedagogy in the children's upbringing to a labour. At the same time is described the role and components of folk pedagogy in the formation of the personality.

Key words: pedagogics, people pedagogics, education, working education.

УДК 37

*Мамбеталина А. А.
Актюбинский университет им.С.Баишева*

ТРАДИЦИИ НАРОДОВ КАЗАХСТАНА: ПОТЕНЦИАЛ ТОЛЕРАНТНОСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются традиции народов Казахстана. Традиции которые помогают детям понять о важности толерантности в нашей многонациональной стране.

Ключевые слова: толерантность, традиция, обычи, культура, патриотизм, гостепримство.

Если поставить себе задачу, рассказать о всех традициях и обычаях казахского народа в одной статье, то она получится слишком длинной, поэтому мы попытаемся рассказать о наиболее ярких и интересных обычаях и традициях казахов. Богатейшая культура казахского народа сохранила множество традиций и обычаев, почитаемых и передаваемых из поколения в поколение на протяжении многих веков. Большое влияние на их формирование оказали исторические события и религиозные мировоззрения. В частности многие традиции и обычаи уходят корнями в тенгрианство, языческие представления об устройстве мира, существовавшие до принятия ислама. В то же время они тесно переплетаются с мусульманскими обычаями. Таким образом в казахской культуре образовался своеобразный симбиоз обычаев и традиций, которые удивительно гармонично сочетаются и дополняют друг друга, пронизывая все этапы жизни человека: рождение ребенка, период беременности и родов, и свадьба, послесвадебный период, замужество, воспитание детей на разных этапах развития, обычаи гостеприимства, особенности приема гостей, устройства праздников и поминок, погребально-поминальный обряд и самые разнообразные моменты и сферы жизни [1].

Невозможно не отметить традиционное уважительное и почтительное отношение к старшему поколению, уважение к мудрости, почитание предков. У казахского народа принято считать своим долгом - знать всех своих предков до седьмого колена. Эта традиция исходит из тенгрианства. Согласно древним верованиям, у человека есть душа, которая не нуждается в физической пище, но пищей для нее является дух предков Аруах. Если человек совершает дурной поступок, предаст честное имя своих предков, то он тем самым оскорбляет духов Аруахов, а значит и Тенгри. Поэтому человек четко осознавал, что его деяния будут отражаться на семи последующих его поколениях. А если человек прожил достойную уважения жизнь, то духи будут благосклонны к его потомкам.

Другой отличительной чертой казахского народа являлось и является гостеприимство. Обычаев и традиций связанных с гостеприимством у казахов очень много. Так обязанностью хозяина и хозяйки считалось радушно встретить и накормить гостя. Казахская кухня всегда славилась разнообразием вкуснейших мясных блюд и деликатесов, таких как бешпармак, казы, шужук и.т.д., а также полезными напитками: кумыз, шубат, айран и конечно чай. К слову, у казахов существует целый обряд правильной разделки мяса при подаче на стол. В нарядной юрте накрывали праздничный дастархан, пели песни, танцевали, играли на музыкальных инструментах. Считалось большим позором для хозяина, не напоить гостя чаем и не накормить тем, чем богат. Также было высшей бестактностью показать гостю свое плохое расположение духа. У

казахского народа существуют множество пословиц и поговорок связанных с гостеприимством, одна из которых переводится, как "Если гость приходит, счастье в дом приводит!". Хозяева дома всегда стремились, чтобы гость ушел в хорошем настроении, обязательно давали в дорогу гостинец. А если в гости приходил ребенок, то его обязательно угощали чем-нибудь вкусненьким и дарили небольшой подарок. Существовало поверье, что если ребенок уйдет из гостей расстроенный, то заберет с собой счастье из дома [2].

Свои особенности имеет и воспитание детей у казахов. Корни их уходят в глубокую древность. Например, такой обычай, как выведение из 40 дней ребенка связан с древними представлениями о том, что первые 40 дней ребенок наиболее подвержен влиянию злых духов, и что они могут наслать на него болезни или подменить ребенка. Поэтому ребенка до 40 дней никому не показывали, кроме самых близких. И даже первые казахские колыбельные скорее напоминают заговоры, чем песни, смысл которых заключается в том, чтобы обмануть злых духов и отогнать их от младенца.

Некоторые традиции и обычаи казахского народа имеют религиозный характер. Например, обрезание крайней плоти у мальчиков или сундет. Обряд этот зародился в арабских странах, и уже позже пришел к казахскому народу вместе с мусульманской религией. Сундет - это очень важное событие для любого мальчика, так как этот обряд присоединяет его к мусульманскому миру, ведь о необходимости обрезания крайней плоти говорится в Коране. Сундет - это далеко не рядовое событие и по этому поводу как правило устраивали большой праздник и ребенка в этот день поздравляли и дарили много подарков [3].

Еще одной особенностью воспитания детей у казахов является то, что большую роль в воспитании играли бабушки и дедушки, которые были основными носителями традиций, обычаев, опыта и мудрости народа. Первенцы в семье традиционно считались детьми свекра и свекрови. Усыновленные таким образом дети традиционно были любимчиками в семье. Большую роль в воспитании играл народный фольклор. Как только ребенок учился говорить, его сразу обучали песенкам, поговоркам, стихам. У казахского народа всегда ценилось красноречие, умение импровизировать, экспромтом слагать стихи и песни. Не зря айтыс пользуется такой популярностью и в наше время. Многому дети обучались в игровой форме уже с самых маленьких лет. Всем известно, что нормы общественной и хозяйственной жизни, ценности закладываются в первую очередь в семье. Дети наблюдая за работой взрослых: дочери - за ремеслами матерей, сыновья - за хозяйскими делами отцов, - постепенно и сами тянулись поучаствовать в процессе и помочь. Так понемногу приобретая жизненные навыки уже к

первому жизненному отрезку - мушелю, к 12 годам девочки становились хорошими помощницами матерям, а мальчики - молодыми жигитами. Воспитание девочки изначально больше было направлено на семью, привитию ей главных семейных ценностей, образованию же мальчика уделяли гораздо большее внимания, так как ему предстояло стать главою семьи, решать сложные хозяйственные вопросы [4].

Еще одной характерной чертой казахского народа является его сплоченность, взаимовыручка и взаимопомощь. Жители одного аула всегда были как одна большая семья. Если у кого-то случалась беда, то соседи и родственники обязательно стремились помочь. Выручали "всем миром". Правило для любого казаха - никогда не оставлять близких и родственников в беде, хранить честь и достоинство своей семьи и рода.

В современном Казахстане многие обычаи потеряли свою актуальность, ввиду изменения ритма и уклада жизни, а также под влиянием исторических факторов. Женщины стали более эмансипированными и уже не обязательно полностью посвящают себя семье и детям, а стремятся достичь карьерных высот наравне с мужчинами. Такой обычай, как воровство невесты хоть и случается, но в большинстве случаев при согласии невесты, когда например родители невесты против свадьбы. Если же подобный факт случается без согласия девушки, то существует ряд уголовных статей предусматривающих наказание в зависимости от инкриминируемой статьи. Но многие обычаи и традиции наоборот возрождаются из забвения. Это - детские обычаи, связанные с рождением ребенка и свадебные. Стало модным проводить традиционную казахскую свадьбу в национальной свадебной одежде жениха и невесты, с соблюдением основных этапов традиционной свадебной церемонии. Свадебная одежда хоть и претерпела изменения, но в современном наряде прослеживаются элементы казахского орнамента, колоритность образа в целом. На голову невесты вновь одевают саукеле. Возрождаются национальные ремесла, такие как валяние шерсти, ювелирное мастерство, выделка кожи, изготовление музыкальных инструментов и т.д. Все это свидетельствует о живом интересе прежде всего молодого поколения к истории своего народа [5].

Все обычаи и традиции казахского народа можно условно разделить на обычаи и традиции, связанные со сватовством и свадьбой, с рождением и воспитанием ребенка, обычаи гостеприимства, различные обычаи в быту, и погребально- поминальный обряд.

Территория нашего государства всегда являлась местом пересечения и взаимодействия цивилизаций, культур и религий, оказавших на разных этапах времени огромное влияние на ход исторического развития. Земли Казахстана стали своеобразным мостом между Востоком и Западом, превратившись в один из ключевых отрезков Великого Шелкового пути,

который связывал страны посредством торгового и культурного обмена. Поэтому современный полиэтнический и поли конфессиональный Казахстан является наследником вековых духовных и культурных традиций. Казахстан являет собою пример взаимоотношений, которые характеризуются взаимопониманием различных общественных групп, исключая проявления ненависти, розни и любых форм насилия [6].

«Прочным фундаментом казахстанского общества стали толерантность, мир и согласие всех 140 этносов и 46 конфессий. Нам удалось осуществить синтез западных ценностей и восточных традиций», – отметил Президент Казахстана Н. А. Назарбаев, открывая в Астане Саммит Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе. Основой такого положения вещей является не только историческая преемственность традиций толерантности в Казахстане, но и целенаправленная государственная политика, направленная на создание атмосферы терпимости, взаимоуважения, неприятия обособленности, а также этнических и религиозных крайностей, проявлений национальной или конфессиональной розни.

В основе идеи казахстанского патриотизма лежат глубокие исторические корни, традиции толерантности, сформированные под влиянием номадической культуры. Важными чертами казахского этноса являются восприимчивость и открытость всему новому, коммуникабельность, терпимость. Эти качества позволили казахскому социуму создать уникальное пространство для взаимодействия между двумя цивилизациями – Азией и Европой – и одновременно предопределили высокую конкурентоспособность казахстанской нации в условиях постоянных перемен. Национальная политика РК строится на прозрачных и четко постулированных принципах, среди которых поиск межэтнического взаимодействия, общественная стабильность и верховенство закона. К достижениям в этой сфере, без сомнения, можно отнести инициативу Президента о создании Ассамблеи народа Казахстана, ее региональных представительств и национально-культурных центров действенных инструментов гражданского общества, учитывающих злободневные интересы и чаяния представителей всех наций и народностей, населяющих Казахстан [7].

Казахстанский патриотизм должен стать реальной основой диалога и мирного взаимодействия представителей разных этнических групп и религиозных конфессий. Задача формирования патриотизма у современной молодежи сегодня может быть отнесена не только к разряду актуальных, но также и наиболее трудных.

В этих условиях механизмы согласия и толерантности, созданные в Республике Казахстан, способны оказать позитивное воздействие на преодоление системных проблем современного миропорядка, связанных с

кризисом мультикультурализма, проблем взаимного восприятия друг друга представителями разных народов и культур.

Список литературы:

1. Устинова, Н. Формирование установок толерантного сознания: от морального долга к правовой потребности /Н.Устинова //Вестник МГУ. - 2002. - №6 .- С.150-152.
2. Доклад РК о состоянии толерантности и профилактики экстремизма в Казахстане. - Алматы, 2004. – Б.11-12
3. Чернышов, Ю. Уровень толерантности у различных национальностей /Ю.Чурнышов. - М., 2004. [46-47 б.]
4. Репенецкий, А. Этническая толерантность и этнические стереотипы подростков /А.Репенецкий. - Ростов-на-Дону, 2004. – 297 с.
5. Тучкова, Т. Вопрос о проявлении и факторах формирования толерантного сознания /Т.Тучкова. - М., 2004. – 115 с.
6. Отчет девятой сессии Ассамблеи народов Казахстана «Стратегия и тактика согласия».- Астана, 2006. – Б.4-5 б.

*Мамбеталина А. А.
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университет*

ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ САЛТ-ДӘСТҮРЛЕРІ: ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУЕТІ

АННОТАЦИЯ

Бұл мақалада Қазақстан халықтарының салт-дәстүрлері қарастырылады. Біздің көпұлтты мемлекетте толеранттылық ұғымының маңызын балаларға түсінуге көмектеседі.

Кілт сөздер: Толеранттылық, салт-дәстүр, мәдениет, патриотизм, қонақжайлық.

*Mambetalina A.A.
Aktobe university named after S.Baishev*

TRADITIONS of PEOPLE of KAZAKHSTAN: POTENTIAL of TOLERANCE

ANNOTATION

Traditions of people of Kazakhstan are examined in the article. Traditions that help children to understand about importance of tolerance in our multinational country.

Keywords: *tolerance, tradition, custom, culture, patriotism, hospitality.*

УДК: 7.012

*Салмухамбетова Д.Т. колледж арнайы пән оқытушысы
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті
колледжі*

ҚАЗАҚ СӘНДІК - ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ КОЛЛЕДЖ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТІН АРТТЫРУ

Аннотация.

Колледж оқушыларымен жүргізілетін тәжірибелік сабақтар ұлттық өнер бұйымдарымен кеңінен танысып қана қоймай, оның түрлі орындалу технологиясын үйрену қарастырылады.

Кілт сөздер: *өнер, эстетика, технология.*

Бейнелеу өнері және дизайн салаларында тек түсті айыра білу, оның технологиялық ерекшеліктерін түсіне білу мектепте бейнелеу өнері сабақтарында оқушылар үшін ғана емес, сонымен бірге колледждің дизайн және көркемсурет бөлімдерінде бейнелеу өнерінен дәріс беру барысында да жүргізіледі.

Ұзақ уақыт бойынша колледж оқушыларымен жүргізілетін тәжірибелік сабақтар ұлттық өнер бұйымдарымен кеңінен танысып қана қоймай, оның түрлі орындалу технологиясын үйренуге толық мүмкіндікер бар.

Оқушылармен жүргізілетін тәрбие жұмыстарында да ұлттық өнер туралы әңгіме сабақтарын өткізу әдісі де өзінің оң нәтижесін беретіні сөзсіз.

Әңгіме барысында оқушыларға қазақ халқының ұлттық өнерінен кеiнңінен мағлұмат беруге үлкен мүмкіндіктер ашады. Әңгіме өткізу барысында жас ерекшелігін ескеру, эстетикалық талғам қабілеті, эстетикалық қабылдау мәселелеріне айырықша назар аударған абзал. Пән оқытушысы алдында тұрған маңызды міндеттерді шешуде, халықтан шыққан өнер иелерінің туындыларын оқушыларға танытыра отырып, табиғаттағы сұлулықты суреткер көзімен қабылдай білуді, көркем қолөнердегі көзбен көргенін шығармашылық ізденіс арқылы қағаз – мата

бетіне түсіре алу сияқты жетістіктерге қол жеткізуге тырысса – онда сабақ нәтежелі болатыны сөзсіз.

Ал бұл міндеттерді шешу барысында жоғарыда айтып өткен кейбір әдістермен қатар, аса тиімді әдістердің бірі - сабақты сұрақ – жауап негізінде құру. Яғни, бейнелеу өнері сабақтарында осы әдісті кеңінен қолдану өте маңызды. Бұл әдісті, әрине, колледж оқушыларының жас ерекшеліктерін, қабілет – дарынын ескере отырып қолданған жөн. Орта кәсіби оқу орнындағы көркемсурет және графика бөлімдерінде, жалпы білім беретін орта мектептердегі арнайы үйірмелерде тәжірибелік сабақтар жүргізілген сәттерімізде бұл әдістің тиімді екеніне көзіміз жетті. Оқушылар тарапынан көкейде жүрген кейбір мәселелерге жауап ала білу, яғни олардың бойында осынау көне мұралардағы ғажайып, өнер шеберлігіне қызығушылық сезімін ояту – міндеттің ең басты мақсатымыз болды.

Бояу мен түстерді таңдап пайдалануда қазақ халқының этногеографиялық тарихымен байланысты белгілердің мәні болған. «Рухани болмысымызды тану үшін төл ұғым аппараттарын қару ете отырып, саралау қажет. Ұлттық мәдени жүйеден тыс стереотиптер мен талғам тәсілдерін қару етушілер төл мәдениеттің мәні мен сәнін, даралығын солғындатып, жаңсақ тұжырымға ұрынды, оп – оңай өнердегі жалпылық пен даралықтың сыр сипатын тани білудің мәні айырықша. Өнердің болмыс бітімі еш уақытта интернационализмді болып жаралмайды. Хас өнер таза ұлттық болып дүниеге келгендіктен де, сол өнер табиғатына сырт сыншының терең бойлауы мейілінше қиынға түседі. Өйткені шынайы өнер табиғаты халықтың тағдырымен, тарихымен, мінез – бітімімен, салт – дәстүрімен тамырлас» - деп жазады А.Сейдімбек. [1]

Колледж оқушыларының қызығушылық сезімін ояту үшін оқытушының да үлкен мүмкіндіктері бар. Ең бастысы – тақырыпты тағдай білу, әр түрлі тәсілдерді қолдану, ал бұл әрине оқытушының педагогикалық шеберлігіне байланысты.

Бүкіл бейнелеу өнері саласындағы жетістіктер мен жаңалықтарды, осы өнердің маңызды бір саласы – сәндік – қолданбалы қолөнерменен тығыз бірлікте алып қарап, талдасақ қана белгілі міндеттерді шеше аламыз.

Рас өкінішке орай, сәндік - қолданбалы қолөнер бойынша тиісті оқулықтар, оқу құралдары, әдістемелік, дидактикалық құралдар әлі де болса жеткіліксіз екенін айта кеткен жөн.

Ал оқытушы осындай қиындықтарға қарамастан бар мүмкіндіктерді пайдалана отырып, оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың біліктілігін жан – жақты жетілдіру үшін бар шеберлігі мен тәжірибесін кеңінен пайдаланғаны жөн. Көптеген қалаларда, облыс орталықтарында тарихи өлкетану мұражайлар бар. Осы мұражайларға колледж оқушыларын экскурсияға апарып, алған әсерлерімен бөлісіп қана қоймай, ой – толғаныстарын, жеке пікірлерін жазбаша қағаз бетіне түсіруге баулу үлкен ізденгіштікке, қоршаған ортаға, маңайындағы ір құбылысқа баули білуге, сын көзімен қарап, талдау жасай білуге үлкен жәрдем беретіні сөзсіз.

Қазақтың ұлттық сәндік – қолөнері қоршаған ортаны шынайы түрде танып – білудің, шығармашылық толғаныстың және эстетикалық тәрбие берудің қайнар көзі болып табылады. Бүгінгі күн талабына сай тәрбиенің басты мақсаты жастардың аға буыннан мұра болып қалған ең құндылықтарды жастардың бойына сіңіріп қана қоймай, оны іс – әрекеттер арқылы байыту және оны дамыта түсу қажет.

Қазақ халқының өнер түрлерін колледж оқушыларына кеңінен таныстыру, оларға патриоттық тәрбие және эстетикалық биік талғамдар беретіні сөзсіз. Халықтың көркем қолөнер түрлерін мектеп және колледж оқушыларына кеңінен насихаттап, олардың танымдық қабілетін арттыру күні бүгінгі басты мақсатымыз болып отыр.

Қазақтың ұлттық сәндік – қолөнерін кеңінен оқытудың тиімді жолдарын кеңінен қарастыра отырып, біздер мынадай маңызды мәселелерге назар аудардық. Ол:

1. Қазақ халқының көркем қолөнерінің алуан түрлілігі.
2. Ою - өрнек бұл өнердің бірден – бір басты негізі.
3. Халық шеберлерінің шығармашылығындағы күрделі архитектуроникасы.

Ұлттық өнердің даму барысына және бұйымдардың жасалу үрдісіне зер салып қарасақ, әр туындының сол көшпелі өмір мен негізгі экономикалық шаруашылығына тән қасиеттермен ерекшеленетіндігін аңғару қиын емес. Атап айтқанда, қойдың жүнінен әйелдер тоқып дайындаған бұйымдар, киіз үйлердің әр түрлі жабдықтары, төрт түлік малдың сүйегімен әр түрлі тұрмысқа қажетті заттар, үй жиһаздарын

әдемілеуге арналған шикізатты көруге болады. Сонымен, бүгінгі ұрпаққа қазақтың дәстүрлі қолөнерін мұра ретінде қарастырып қоймай, оны тәжірибелік сабақтарда үлгі ретінде кеңінен қолдану басты мақсатымыз болды. Асыл мұраларымызды оқу – тәрбие саласында тиімді пайдалану бүгінгі күн талабы. Қазақстан халық шеберлерінің шығармаларын колледжде дизайн және бейнелеу өнер сабағында қолдану жасөспірімдерді әсемдік әлеміне апаратын бірден – бір жол деп есептейміз.

Әрине, көркем қолөнер туындыларын оқу барысында қолданғанда дидактикалық қағидаларды сақтау керек. Оқытушы бейнелеу өнері сабағын жүргізгенде оқушылардың, қабілетіне және сабақтың өзіндік мәніне байланысты әр түрлі тәсілдер қолданған жөн. Дұрыс дайындылған құрал – жабдық, фото және көрнекі материалдар сабақты тиімді жүргізуге көмегін тигізеді. Оқытушы бағдарламаның мазмұнын қызықты және тартымды баяндау керек. Тіпті бір сабақтың ішінде тапсырма жұмысты түрлендіріп, әр сабақтың өзіндік ерекшелігі болып қайталанбау қажет.

Бейнелеу өнері және дизайн тарихы курсы колледж оқушыларының шынайы өнерге қызығушылығының артуына, олардың қажетті білім алуға ынталануына, ойдан сурет салуға және бағдарлама талабы бойынша тапсырмаларды орындауға, жан – жақты әсемдікті сезінуіне және сабақ барысында олардың шығармашылық қабілетін арттыруға септігін тигізетіні сөзсіз. Оқушылардың оқу үрдісі барысында заттың түр – түсін көру, пішінін айыра білу және заттардың кеңістік пен зат жазықтығында шынайы бейнелей алу қабілеттері артады. Бейнелеу өнері сабақтарына оқушылардың шығармашылық қабілеті, өнерге деген қызығушылығы және әсемдікке деген сүйіспеншілігі оянады. Осы алда тұрған мақсаттарға қол жеткізуде қазақ сәндік – қолданбалы өнер туындыларын тиімді қолданудың маңызы өте зор.

Әдебиеттер тізімі:

1. Сейдімбек, А. Ойтолғақ / А. Сейдімбек. - Алматы: Жалын, 1997. – 58б.
2. Әлмұхамбетов, Б.А. Шағын комплектілі мектептің мәселелері және дамуы / Б.А. Әлмұхамбетов // Ауыл мектебі. – 2002. - № 1 – 2. - Б. 3 – 7

3. Қожахметова, К.Ж. Мектептің ұлттық тәрбие жүйесі: теория және практика / К.Ж. Қожахметова. - Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1998. – 129 б.
4. Ұзақбаева, С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі /С.А Ұзақбаева. - Алматы: «Білім» қоғамы, 1990. – 32б.

*Салмухамбетова Д.Т.,
колледж Актюбинского университета им.С.Байшева*

ПОВЫСИТЬ СПОСОБНОСТЬ СТУДЕНТОВ РАСПОЗНАВАТЬ НАЦИОНАЛЬНОЕ ДЕКОРАТИВНО - ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВО

Резюме

Ознакомить студентов с широким спектром продуктов практических занятий и научить изучать эффективность различных технологии в декоративно – прикладном искусстве.

Ключевые слова: *Искусство, эстетика, технология.*

*Salmukhambetova D.T.,
Article deals with the work
College of Aktobe university named after S.Baishev*

TO BRING UP STUDENTS TO RECOGNISE NATIONAL DECORATIVE ART

Summary

To acquaint students with wide spektr of products of practical lessons and to teach them to learn effectiveness of various technologies in decorative art.

Key words: *Art, esthetic, technology.*

УДК 811.512.122.

*Саркенжеева Ш.А. магистрант
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті*

**ҚҰРАМЫНДА САН ЕСІМ, ЕСІМДІК, ЕЛІКТЕУ, ОДАҒАЙ,
ШЫЛАУ МОДАЛЬ СӨЗДЕР КЕЗДЕСЕТІН
ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ
ГРАМАТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ**

Аннотация

Қазақ тіліндегі номинативтік фразеологизмдер субстантив, адъектив, вербал және адвербиал фразеологизмдерге топтасып, әрбір сөз табына қатысты фразеологизмдер өздеріне тән семантикалық, морфологиялық, синтаксистік, құрылымдарымен, категориялық қасиеттерімен сипатталады.

Кілт сөздер: *субстантив, адъектив, вербал және адвербиал*

Сан есім заттың сан мөлшерін, ретін, шамасын білдіретін сөз табы болса, құрамында сан есімдер бар фразеологизмдердің мағынасы сан мөлшермен, ретпен, шамамен тікелей сай келе бермейді, яғни тілімізде сөз табы бар деп кесіп айтуға болмайды. Мысалы: *алтау ала болса; алпыс екі тамыры босау; алпыс екі айлалы; алты арыс* т.б. фразеологизмдердің тұтас мағынасы сандық, мөлшерлік, заттың құбылыстың қанша екенін білдірмейді.

Сан есім өзінің мағынасымен қызметі жағынан сын есімге біршама жакын болғандықтан, я болмаса субстантивтеніп қолданылатындықтан, олар фразеологизмдердің құрамында нақты мөлшерді білдіруден гөрі, өте үлкен, шамадан тыс мөлшерлік мағыналарды жасауға қызмет етеді. Құрамында сан есім кездесетін фразеологизмдердің фразеологиялық маңғынасының қалыптасуына сан есімдердің семантикалық жақтан өзгеріске түсуі негіз болған. Мысалы: *алты батпан азап, бес биенің сабасындай, екі езуі екі құлағында* сияқты фразеологизмдердегі «алты», «бес», «екі» сан есімдері өздері тіркескен сөздер айтатын заттардың бойына тән түрлі түрлі мөлшерлік сапалық сандық та қасиеттерді білдіріп тұрған жоқ, тұтас фразеологизмнің астарлы мәнге өтуіне ықпал ететіндей семантикалық өзгеріске түскен. Бұл фразеологизмдердегі мөлшерлік

мағына ішкі экспрессивтік, туынды мәнде ұғынылады. Сол себепті **«бес тиынға тұрмайды», «екі дүние бір қадам», «алпыс екі тамыры босады»** т.б. сияқты құрамында сан есімдер кездесетін болып тұрады. Бұларды сан есімдерге жуықтастыратын белгісі – олардың бәршама мөлшерлік астарлы мағыналары ғана, олар тікелей зат я құбылыстың қанша екендігін білдірмейді.

Құрамында сан есім кездесетін фразеологизмдер өзінің номинативтік қызметіне және тұтас семантикасына қарай әр түрлі сөз таптарымен мағыналас болып келеді. Мысалы: *алты батпан азап, алты арыс* т.б. – *субстантив мағыналы*; *алпыс екі тамыры босау, бес тиынға тұрмау* т.б. – *етістік мағыналы*; *алпыс екі айлалы, бес биенің сабасындай* т.б. – *адъектив мағыналы* т.б.

Сан есімді фразеологизмдер әр түрлі сөз таптарымен мағыналас болып келетіндіктен, олар өздері қатысты сөз таптырының морфологиялық, синтаксистік көрсеткіштерін қабылдап, әр түрлі синтаксистік қызмет атқарады. Фразеологизмдердің бұл топтарының да өзгеріп түрленуі мен басқа сөздермен синтаксистік байланыстары фразеологиялық норманың сақталу шегіне дейінгі өзгерістерді ғана қамтиды.

Сан есімдер кез келген сөзбен қарым қатынасқа түсе бермейтіндіктен, фразеологизмнің құрамындағы сан есім мен ол тіркескен сөздің арасына басқа сөзді қыстыруға, сан есімнің өзін өзгертіп-түрлендіруге болмайды.

Фразеологизм құрамындағы сан есімдермен тіркескен сөздер қабыса я жанаса байланысса да сан есімдерден кейін тұрады, орындарын өзгертіп қолдануға көнбейді. Фразеологизмнің құрамында сан есімдердің тікелей тіркесіп келетін сөздері- зат есімдер, зат есімнен жасалған сын есімдер, етістіктер, ал жинақтық сан есімдер субстантивтеніп қолданылатындықтан, бұл нормаға бағынбайды мысалы, *«Алтау ала болса, ауыздағы кетеді, төртеу түгел болса төбедегі келеді»* т.б.

Құрамында **есімдіктер** кездесетін фразеологизмдердің семантикалық және грамматикалық құрылымына ұқсас. Олар мағынасы жағынан әртүрлі сөз табының қатарына топтасады: *бұл дүние, бұл дүниелік адам, мен де біреудің атқан оғы* т.б. – субстантив фразеологизмдер; *қай жарасына жаратады, кім білгенге басты, біреу тойып секіреді, біреу тоңып секіреді, біреудің отына жылынды, ешкімнің ала жібін аттамады* т.б. – вербал фразеологизмдер; анау –

мынау емес т.б. — адъектив фразеологизмдер; әлде не уакытша т.б. — адвербиал фразеологизмдер.

Есімдікті фразеологизмдердің семантикалық жақтан өзгеріске түсіп ауысып мағынаға өтуіне құрамындағы есімдік сөздердің семантикалық дамуының әсері болғандығы байқалады. Мысалы, «*қай жарасына жаратады*» етістік фразеологизмінің тууында «*қай*» есімдігі «көп кемшілікті, я жетіспеушілікті» меңзеп тұрғандығын көреміз, бастапқы тура мағынадағы «көп жара» келе келе «*көп кемшілік, жоқтық, жетіспеушілік, тақыр кедейлік*» - ұғымын білдіру мағынасына өткен. «*Қай*» есімдігінің мағынасы «*жара*» сөзінің мағынасымен байланысында екі жақтан семантикалық даму, өзгеріс пайда болады. Бұл фразеологизмдердің морфологиялық жақтан әр түрлі фарадигмалық көрсеткіштерге ие болуы және синтаксистік қызмет атқаруы, олардың қай сөз табымен семантикалық жақтан арақатнастылығына, сөйлемде қандай сөздермен байланысқа түсуіне байланысты.

Құрамында **еліктеу сөздер** кездесетін фразеологизмдердің семантикалық және грамматикалық қерекшеліктері басқа номинативтік я коммуникативтік фразеологизмдердің тілдік табиғатынан алшақ кетеді. Фразеологизмдердің тілдік табиғатынан алшақ кетеді. Фразеологизмдердің құрамында еліктеу сөздер көбінесе тікелей етістіктермен тіркесіп келеді, соның ішінде «*ет*», «*кел*», «*бол*», «*де*», «*түс*», «*қыл*» с өздерімен тіркесу сипатында болады. Еліктеу сөздер фразеологизмдердің құрамында да толық мағыналы дербес етістіктердің өздерінің тұлғаларына орайласатындарымен тіркесуі және семантикалық байланысы негізінде өзгеріске түсіп, фразеологизмнің тұтас мағынасын жасауға ат салысқан. Мысалы: *арс етті, беті шып етпей, были еткізді; алау-далау болды, дел-сал болды, арса-арса болды, әлтек тәлтек болды, бұрқ-сарқ болды; алқын-жұлқын келді; апылөтапыл басты; артын жым жырт кылды; арсаң қақты; әш-пүш дегенше; беті ду ете түсті* т.б. етістік мағыналы. Олардың бір сыңары міндетті түрде етістік сөздер болып келеді.

Фразеологизмдер құрамында еліктеу сөздердің етістіктерден басқа сөздермен тіркесіп келуі кездеспейді, сондықтан құрамында еліктеу сөзі бар фразеологизмдер етістік мағыналы болып келеді, етістік фразеологизмдер сияқты өзгеріп- түрленеді және синтаксистік қызмет атқарады.

Жалпы еліктеу сөздердің еліктеушілік және бейнелеушілік сипаты, дыбыстық құрамында мағынаға әсер ететін сипат болатындықтан, оларды адма іс-әрекеттеріне, әр-түрлі құбылыстарға қатысты астарлы мәндері етістік сөздермен байланысында дамыған да, фразеологизмдердің астарлы түрде атау қызметіне өтуіне негіз болған.

Еліктеу сөздер фразеологизм құрамында негізінен етістіктермен тіркесіпкелетіндіктен еліктеу сөз бар фразеологизмдердің синтаксистік қызметі **баяндауыш** болып табылады. Мысалы: Қасқыр жеп кеткен ірі қараның сүйегі *арса-арсасы шығып*, ағарып жатыр екен. Фразеологизмнің құрамындағы еліктеу сөзбен тіркескен етістік әр түрлі формада келеді, ал фразеологизм басқа сөз таптарымен мағыналас болған жағдайда, оның синтаксистік табиғаты басқаша болады: *Әш – пұш дегенше жетіп келді де*, жұртты қамшының астына алды. Бұл жерде “*әш пұш дегенше*” үстеу мағыналы (лезде көзді ашып жұмғанша).

Құрамында **одағай сөздер** кездесетін фразеологизмдер көп емес: *айшай деспей, әу десті, әу дейтін жер, ойбай салды, аһ ұрды, шу дегеннен, ай түйге қарамай, айт-үйт жоқ, бәсе десеңші* т.б. одағайлар қатысқан фразеологизмдердің семантикасы одағайлардың етістіктен тіркесуі негізінде семантикалық бірлікке ие болған. Бұлардың морфологиялық және синтаксистік табиғаты, шектеулі болса да қздері мағыналас сөз таптарының категорияларына тән қасиеттермен ерекшеленеді. Өйткені, одағайлар қатысқан фразеологизмдер еліктеу сөз, шыылау сөз, сан есім, есімдік қатысқан фразеологизмдер сияқты, фразеологизм заңдарына бой ұсына бермейді, олар сан жағынанда аз және олардың көпшілігі фразеологизм мағынасынан жарық тұрады.

Фразеологизмдердің құрамына қатысқан **шылау сөздер** семантикалық жақтан өзгеріске түскен сөздерді байланыстырып қана тұрады: *азы мен тозы; ай мен күндей, амбеге бірдей ақпен қызыл арасында; алып та жығады; асқан мен тасқан; бірде бие бірде түйе* т.б.

Модаль сөздер көбіне номинативтік және коммуникативтік фразеологизмдерді контекстке енгізу қызметін атқарады да номинативтік те коммуникативтік те фразеологизмдердің құрамына қатыспайды. Мысалы «*Ер шекіспей бекіспейді*» деген, шекістім сен жеңдің деймін, - дейді ішінен Қоңырқұлжа, - міне қолым. Жалпы модаль сөздер номинативтік және коммуникативтік фразеологизмдердің құрамында кездеспейді. Номинативтік фразеологизмдердің қайсы бір қасиеттерін

еркін сөз тіркестерімен салыстырып қарастырудың нәтижелерін біраз фразеологтардың еңбектерінен кездестіруге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Балақаев, М. Қазақ тілінің мәдениеті / М.Балақаев, М. Серғалиев. - Алматы: Зият Пресс, 2004. - 140 б.
2. Қалиев Ғ. Қазіргі қазақ тілі лексикологиясы мен фразеологиясы / Ғ.Қалиев, Ә. Болғанбаев. - Алматы: Дәуір, 2003. - 242 б.
3. Шанский, Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М.Шанский. – Изд.4-е. испр.и доп. - М.: Русский язык, 1997. – 192 с.
4. Кеңесбаев, І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі / І.Кеңесбаев. - Алматы: ҚазАқпарат, 2007. - 356 б.
5. Сатенова, С. Қос тағанды фразеологиялық тіркестердің авторлық қолданысына қарай өзгеруі / С.Сатенова // Тіл тарихы және сөз табиғаты. - Алматы: Ғылым, 1997. – Б.85-89
6. Смағұлова Г. Фразеологизмдердің синонимдік қатарлары // Тіл тарихы және сөз табиғаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – Б.89-96.

*Саркенжеева Ш.А магистрант
Актюбинский университет имени С. Баишева*

**ГРАММАТИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ СТРОЕНИЕ
ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ КОТОРЫЕ В СОСТАВЕ ВСТРЕЧАЕТСЯ
ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ, МЕСТОИМЕНЯ, МЕЖДУМЕТИЕ И
МОДАЛЬНЫЕ СЛОВА**

Резюме

Казахские номинативные фразеологизмы субстантив, адъектив, вербал и адвербиал группируясь в фразиологизм относиться каждому частью слова. Фразеологизмы характеризуется категорическими свойствами и своеобразные семантическими, морфологическими и синтаксическими строением.

Ключевые слова: *субстантив, адъектив, вербал и адвербиал.*

**Sarkenzheeva Sh.A. master of philological faculty
Aktobe University n.a. S. Bayishev**

**GRAMMATICAL AND SEMANTIC PHRASEOLOGY RUCTURES
WHICH IN COMPOUND ADJECTIVE, PRONOUNS,
INTERJECTION AND MODAL WORDS.**

Resume

Kazakh nominative phraseology substantive, addictive, verbal and adverbial grouped in phraseology and related to each part of word. Phraseology characterized categorical properties and unique semantic, morphological and syntactic structures.

Key words: *substantive, addictive, verbal and adverbial*

УДК 81'25

**Сидешова З.Г. Магистр, старший препод.
АУ им С.Баишева,**

**ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ИНСТРУКЦИЙ ПО
ЭКСПЛУАТАЦИИ БЫТОВОЙ ТЕХНИКИ**

Аннотация

В данной статье рассматриваются основные особенности перевода текстов инструкций по эксплуатации бытовой техники. Проблема перевода инструкций по эксплуатации бытовой техники является актуальной в связи с большим товарооборотом между странами, и необходимостью качественного перевода с минимальным количеством ошибок. Необходимость изучения этих особенностей заключается в том, что знание и применения их на практике позволит достичь отличных результатов в процессе перевода и выполнить перевод высокого качества.

Ключевые слова: *Перевод. Норма. Инструкция. Текс. Термин*

В последнее время в Республике Казахстан постоянно возрастает объем закупаемого за рубежом оборудования для различных производств, а так же бытовой техники. Это связано с развитием международных отношений и международной торговли. На сегодняшний день доля присутствия европейских и азиатских компаний на рынке нашей страны составляет не малую долю.

Вследствие немалого количества импорта бытовой техники часто возникает потребность в услугах переводчика, так как любой прибор должен быть снабжен инструкцией на языке понятном потребителю данной продукции.

Соответственно в современных условиях расширения и глобализации рыночных отношений основным требованием, предъявляемым к переводу, является создание такого вторичного текста, который бы соответствовал существующим традициям построения, изложения и оформления текстов данного типа в принимающей культурной среде, обеспечивая тем самым беспрепятственное восприятие и понимание представленной в тексте оригинала информации иноязычным реципиентом.

Переводами с одного языка на другой люди пользуются давно, однако никто не может точно сказать, когда был сделан первый перевод, но это произошло тогда, когда осуществилось общение людей, говоривших на разных языках при помощи языка посредника.

Слово «перевод» имеет несколько различных значений. Так, в «Толковом словаре русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова указывается на наличие у этого слова пяти значений, большинство которых, понятно, не имеет отношения к интересующей нас проблеме. Но даже когда слово «перевод» употребляется в смысле 'перевод с одного языка на другой', оно и в этом случае имеет два разных значения:

1) «Перевод как результат определенного процесса», то есть обозначение самого переведенного текста (напр., в предложениях: «Это — очень хороший перевод романа Диккенса», «Недавно вышел в свет новый перевод поэмы Байрона «Паломничество Чайльд-Гарольда» на русский язык», «Он читал этого автора в переводе» и т. п.

2) «Перевод как сам процесс», то есть, как действие от глагола «переводить», в результате которого появляется текст перевода в первом значении [1].

Прежде чем говорить об особенностях перевода текстов в жанре инструкция, следует уделить внимание самому понятию нормы перевода. Именно этих норм и должен придерживаться переводчик в процессе перевода.

Согласно Комиссарову: «Совокупность требований, предъявляемых к качеству перевода, называется нормой перевода» [2].

По выражению известного лингвиста Э. Косериу, «норма — это «коллективная реализация системы» [3]. Л.К. Латышев добавляет: «Норма — это представление коллектива носителей языка о том, что есть правильное и неправильное в языке и речи [4].

Так вот придерживаясь определенных норм при переводе, которые складывались в течение долгого времени развития переводоведения,

можно выполнить вполне достойный и качественный перевод. Но учитывая то, что в данной статье я рассматриваю особенности переводов текстов инструкции по эксплуатации бытовых приборов, для начала следует определить что же такое инструкция в общем понимании этого слова, а также с технической точки зрения.

Таким образом, толковый словарь русского языка определяет инструкцию как «свод правил, устанавливающих порядок и способ осуществления, выполнения чего-либо» [5].

В результате развития и взаимодействия с другими речевыми жанрами у инструкций появилась своя определенная классификация, которая включает в себя следующие виды инструкций:

1. Потребительская инструкция к товарам (инструкция к телевизору, к велосипеду, к детскому питанию и т.д.).
2. Аннотация к медикаментам.
3. Ведомственная инструкция (правила заполнения документов и правила поведения клиентов: таможенная декларация, пожарная инструкция и т.д.).
4. Должностная инструкция (правила поведения работника в данной должности) [6].

Нас интересует потребительская инструкция или другими словами инструкция по эксплуатации, которая четко должна:

1. четко идентифицировать изделие;
2. определять тип потребителя и его возможности;
3. определять, в случае необходимости, предполагаемое применение изделия;
4. включать всю информацию, необходимую для правильного и безопасного применения изделия и/или технического обслуживания и ремонта.

Кроме того, инструкции должны включать отдельно или в сочетании информацию о:

- назначении и эксплуатации;
- транспортировке, сборке, установке;
- уходе, обслуживании, диагностике отказов, ремонте;
- уничтожении, изъятии изделия и/или любых отходов с должным учетом обеспечения интересов безопасности и охраны окружающей среды.

Все это обуславливает некоторые особенности и трудности в написании и оформлении текстов инструкций, а также устанавливает определенную систему языковых средств, оформляющих текст инструкции.

Принимая во внимание то, что текст инструкции предназначен для любого взрослого носителя языка, который может стать потребителем

товара, следует всегда помнить о том, что язык текста инструкции должен быть понятен каждому человеку, независимо от его уровня знаний и специальной подготовки, а также специальной компетенции не требуется. Как правило, в инструкции не встречается сугубо специальных терминов, известных только профессионалам. Исключение составляет только аннотация к медикаментам, которая предназначена как для врача, так и для пациента [6].

Не следует забывать что, текст инструкции никогда не имеет подписи автора, но в нем всегда указывается фирма-изготовитель товара, министерство или ведомство.

Кроме того, еще одной особенностью текста жанра инструкции является то, что инструкция, как текст, имеющий юридическую силу, пользуется некоторыми средствами юридического специального текста: в первую очередь – юридическими терминами, устойчивыми речевыми оборотами, принятыми в юриспруденции, а так же особыми синтаксическими структурами. Особенно много данной лексики встречается в гарантийном разделе, который действует, как юридический документ и носит название «Гарантия» [6].

Текст инструкции можно рассматривать с двух сторон, как текст жанра официально – делового стиля, так и как текст жанра технического стиля.

Рассматривая текст инструкции с точки зрения текста жанра официально – делового стиля, я выделила следующие особенности:

- Точность изложения, исключающая возможность инотолкований;
- Языковой стандарт.
- Детальность изложения.
- Стереотипность.
- Стандартизированность изложения.
- Долженствующе–предписывающий характер изложения.
- Объективность.
- Логичность.

Следует помнить что, при внешнем оформлении текстов инструкции присутствует некая стандартизированность. Так как каждая инструкция содержит определенные разделы и подразделы, которые в свою очередь имеют свои заголовки и определенную нумерацию, если таковая необходима.

Рассматривая текст инструкции, как текст жанра технического стиля следует помнить, что технической литературе присуще формальное, логическое, почти математически строгое изложение материала, которое можно назвать – формально – логическим.

Основной стилистической чертой текста инструкции, как технического текста является точное и четкое изложение материала при

почти полном отсутствии тех выразительных элементов, которые придают речи эмоциональную насыщенность, главный упор делается на логической, а не на эмоционально-чувственной стороне излагаемого.

Автор технической статьи стремится к тому, чтобы исключить возможность произвольного толкования существа трактуемого предмета, вследствие чего в научной литературе почти не встречаются такие выразительные средства, как метафоры, метонимии и другие стилистические фигуры, которые широко используются в художественных произведениях для придания речи живого, образного характера.

Авторы научных произведений избегают применения этих выразительных средств, чтобы не нарушить основного принципа технического языка - точности и ясности изложения мысли.

Это приводит к тому, что технический текст кажется несколько суховатым, лишенным элементов эмоциональной окраски.

С точки зрения словарного состава основная особенность текста инструкции, как технического текста заключается в предельной насыщенности специальной терминологией, характерной для данной отрасли знания.

Термином мы называем эмоционально-нейтральное слово (словосочетание), передающее название точно определенного понятия, относящегося к той или иной области науки или техники.

Терминологическая лексика дает возможность наиболее точно, четко и экономно излагать содержание данного предмета и обеспечивает правильное понимание существа рассматриваемого вопроса.

Систематизация существующей английской технической терминологии затруднена также тем, что один и тот же термин имеет различное значение в разных областях техники или даже в пределах одной отрасли, а также появлением большого количества новых терминов.

Из-за сложной эволюции английского языка в нем широко развита синонимия, в том числе и лексическая: одно и то же понятие можно выразить разными словами, в основном англосаксонского или латинского (французского) происхождения. В технической литературе большей частью используются вторые. Например, вместо глагола «to say» употребляются глаголы «to assert», «to state», «to declare», «to reply»; вместо «to soil» — «to contaminate»; вместо «to clean» — «to purify». Это необходимо для более точной дифференциации отдельных процессов, а также придания языку технической литературы специфической языковой окраски. Кроме того, сочетание многочисленных терминов латинского и греческого происхождения с такими словами делает язык технической литературы более однородным по своему лексическому составу [7].

Как еще одну важную особенность перевода инструкций необходимо также выделить три большие группы слов, вызывающих затруднения при переводе технических текстов.

К первой группе можно отнести категорию слов, называемых «ложными друзьями» переводчика. Это очень большая и разношерстная категория, включающая интернациональную лексику, псевдо-интернациональные слова, паронимы и другие типы межъязыковых аналогизмов, ср.: (argument – параметр (в языке электроники), billet – плашка, dividend – делимое, film – пленка, bank – насыпь, дамба). Практически все общеупотребительные и общенаучные интернационализмы многозначны. Наличие общих значений у сходных интернациональных пар может привести к механическому переносу привычных значений слова родного языка на иностранный язык.

Ко второй группе слов, вызывающих затруднения у переводчиков технического текста, можно отнести слова с очень широким диапазоном значений. Переводных эквивалентов у этих лексических единиц чрезвычайно много. Вывести нормативные рекомендации по их переводу весьма сложно. Они имеют как довольно устойчивые переводные эквиваленты, характерные для технических текстов, так и очень широкий спектр самых различных переводных эквивалентов, выбор которых обуславливает контекст. Переводчик довольно часто встречается с трудностями при переводе подобных лексических единиц, например: shaft – вал; шпиндель; ось, шток; тяга; стержень, шахта, ствол.

Третья группа общеупотребительных слов включает слова, которые используются в технических текстах в строго определенных значениях и имеют ограниченное количество переводных эквивалентов. Так, прилагательное early переводится в научно-технических текстах как «первый» (early microprocessors – первые микропроцессоры), существительное performances – как «технические характеристики» и «выходные данные» [8].

Обобщив всю изученную мной информацию можно сделать следующий вывод: основные характеристики текста инструкции могут быть представлены следующим образом:

1. присутствие в тексте специальной терминологии, ее точность и однозначность, так называемое единство терминологии; слова отбираются с большой тщательностью для максимально точной передачи мысли;
2. краткость изложения, наличие специальных аббревиатур и технической символики; точность, детальность, стереотипность и стандартизированность изложения;
3. объективность изложения, нейтрализация признаков лица, отсутствие субъективных оценок; логически обоснованное

- изложение фактического материала, без применения эмоционально окрашенных слов, выражений и грамматических конструкций;
4. используются только твердо установившиеся в письменной речи грамматические нормы; долженствующее-предписывающий характер изложения: широкое использование безличных и неопределенно-личных конструкций; распространенность пассивных конструкций; использование глагольных повелительных конструкций и модальных глаголов.

Список литературы

1. Бархударов, Л. С. Б 24 Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) /Л.С.Бархударов. – изд.2-е. - М.: ЛКИ, 2008. – 240 с.
2. Комиссаров, В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) /В.Н. Комиссаров. – М.: Высшая Школа, 1990. – 253 с.
3. Косериу, Э. Система, норма и речь. Теория языка и общая лингвистика /Э.Косериу. - Мадрид, 1973. - С. 97
4. Латышев, Л.К. Технология перевода: учебное пособие по подготовке переводчиков (с нем. яз.) / Л.К. Латышев. – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2000. – 280 с.
5. Ожегов, С.И.Толковый словарь русского языка: 72500 слов и 7500 фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1997. – 943 с.
6. Алексеева, И.С. Текст и перевод. Вопросы теории / И.С. Алексеева. - М.: Междунар. отношения, 2008. – 184 .
7. Загородняя, В.А. Перевод глаголов широкой семантики в научно-технических текстах с английского языка на русский /В.А. Загородняя. – М.: Изд-во МГОУ, 2005. – 144 с.
8. Ткачева, Л.Б. Перевод английской научно-технической литературы: учеб.пособие /Л.Б.Ткачева. – Омск: Омск. гос. техн. ун-т., 2003. – 139 с.

*Сидешова З.Г. Магистр, аға оқытушы
С.Бәйішев атындағы ақтөбе университеті,*

ТҰРМЫСТЫҚ ТЕХНИКАНЫ ПАЙДАЛАНУ НҰСҚАУЫН АУДАРУ ЕРІКШЕЛІКТЕРІ

Түйіндеме

Мақалада тұрмыстық техника тасымалы мен құрылымының ережелерін аудару ерекшеліктері қарастырылады. Бұл ерекшеліктерді зерттеу, оның нәтижелерін аударма барысында пайдалануға және аударма сапасын жақсартуға септігін тигізеді.

Кілт сөздер: *Аудару. Норма. Ереже. Текс. Мерзім*

**Sideshova Z.G. Master of Arts, senior teacher
Aktobe Baishev University**

TRANSLATION FEATURES OF OPERATING INSTRUCTIONS ON HOUSEHOLD APPLIANCE

Resume

This research deals with main features of translation of home appliances operation instruction. The necessity of study this features is that it's knowledge and use in practice helps us to reach a great result in the process of translation and allow us to make the high quality translation.

Key words: *Translation. Rate. Instruction. Tex. Thesis.*

УДК 81

*Токпаева Л.С., магистр, ст.препод.
Актюбинского университета имени С.Баишева,*

ХАРАКТЕРИСТИКА ЖАНРОВЫХ РАЗНОВИДНОСТЕЙ СОВРЕМЕННОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРА

Аннотация

Статья посвящена вопросам описания жанровых разновидностей современного детского фольклора.

Актуальность исследования данного вопроса обусловлена его востребованностью в образовательных (дошкольных) учреждениях.

Автор дает обобщенную характеристику жанровым разновидностям детского фольклора. Такой взгляд будет интересен специалистам в области лингвистики.

Ключевые слова: *фольклористика, фольклор, устное народное творчество, народная мудрость.*

Традиционно изучаемые фольклористами, активно пропагандируемые официальной культурой исторически сложившиеся жанры в устном репертуаре на грани вымирания. Особенно это касается такой классической разновидности устного народного творчества, как колыбельные песни. К сожалению, ныне приходится констатировать значительную, почти полную утрату данной фольклорной традиции. Изменившиеся условия жизни, воспитания, даже самих обычаев укачивания ребёнка – причины забвения старых колыбельных песен. В то же время, несмотря на это, определённая потребность в жанре остаётся. Это приводит к полукомичным попыткам исполнения в качестве колыбельных современных эстрадных песен (от “Вернисажа” до репертуара Земфиры).

Анализ текстов колыбельных песен, записанных по Актюбинской области, позволяет сделать вывод о том, что сохраняются в различных вариантах лишь отрывки наиболее распространенных колыбельных песен: «Не ложися на краю», «Колотушек надаю» и некоторые другие.

Самыми распространенными из собранных песен колыбельного жанра являются песни с императивом, который чаще всего употребляется в начале или в конце текста:

Баю, баюшки, баю,

Не ложися на краю,

Придет серенький волчок

И укусит за бочок

Песни с этим сюжетом широко распространены в России и на территории Казахстана - в Уральской и Западно Казахстанской областях [1].

Другие содержат варианты концовок:

1. *А то серенький волчок*

(Ваню) схватит за бочок

2. *Придет серенький волчок*

Тебя схватит за бочок

И утащит во лесок

Под ракитовый кусток

3. *И утащит во лесок*

Спрячет там под кустик

И домой не пустит.

Сравнение этих вариантов с аналогичным в сборнике П.В. Шейна выявляет в наших записях устойчивую традицию ее исполнения: не

произошло изменений даже на морфологическом уровне – сохранилась первичная форма глагола «ложися», предлога «во лесок».

Статистический анализ полевых наблюдений показал, что носителями традиционной колыбельной песни, как правило, являются представители уходящего поколения. Молодые мамы редко поют для новорожденных колыбельные песни и почти не пользуются традиционными, обходясь в лучшем случае мелодией без слов, а чаще просто физическим ритмом покачиванием. Детям более старшего поколения напевают колыбельные песни, написанные профессиональными поэтами и композиторами. Пополнение жанра происходит за счет заимствований. Заимствуются, как правило, песни из популярной передачи «Спокойной ночи, малыши» и известных кинофильмов: «Спят усталые игрушки, книжки спят. Одеяло и подушки ждут ребят, за день все устали очень, скажем всем спокойной ночи ...» [2], «Ложкой снег мешая, ночь идет большая, что же ты, глупышка, не спишь, спят твои соседи, белые медведи, спи скорей и ты малыш...» [3].

Почти полностью исчезают из устного обихода такие исторически сложившиеся жанры, как *пестушки*, *потешки*, *прибаутки* и т.д. Прочно зафиксированные в учебниках, пособиях и хрестоматиях, они ныне стали принадлежностью книжной культуры и активно используются педагогами, воспитателями, входят в программы как источник народной мудрости, как верное средство развития и воспитания ребёнка. Но современные родители и дети используют их в устной практике весьма редко, а если и воспроизводят, то как произведения, знакомые из книг, а не передающиеся из “уст в уста”, что, как известно, и является одной из главных отличительных особенностей фольклора.

На территории Актюбинской области активно бытуют многочисленные варианты потешек: «Ладушки-ладушки», «Сорока-ворона», «Идет коза рогатая» и другие.

На наш взгляд, жанр *потешек* является, по сравнению с *пестушками*, достаточно продуктивным ввиду наличия многих вариантов вышеназванных потешек. Наибольшую значимость представляет тексты, в которых отмечены разного рода трансформации, например:

<i>Ладушки, ладушки,</i>	<i>1 вариант концовки</i>	<i>2 вариант концовки</i>
<i>Где были?</i>	- <i>Кашка</i>	- <i>А что на закуску?</i>
- <i>У бабушки,</i>	<i>масленька,</i>	- <i>Пирожок с</i>
- <i>Что ели?</i>	- <i>Бражка</i>	<i>капустой.</i>
- <i>Кашку,</i>	<i>сладенька</i>	
- <i>Что пили?</i>	- <i>Бабушка</i>	
- <i>Бражку.</i>	<i>добренька</i>	

Дразнилки – жанр чрезвычайно продуктивный в исследуемом нами регионе и, судя по всему, будет таковым оставаться долго. Изменившаяся

политико-экономическая ситуация не скоро начнет способствовать росту общей культуры. А дети, хотя и идут при создании дразнилок по пути случайных ассоциаций, все равно черпают материал из окружающей действительности.

Дразнилки составляют ту часть детского фольклора, которая в большей мере связана с современной жизнью. В них содержится отклик на реалии сегодняшнего дня. В наших записях практически нет произведений, связанных с отражением далекого прошлого, с социальной проблематикой тех явлений, которые уже ушли из жизни.

Жанр страшилок – один из самых загадочных и мало изученных, он более всего вызывает споры. Страшилки стали предметом исследования фольклористов совсем недавно. Вопросы жанровой специфики, классификации подробно освещены в работе М.Н. Мельникова [4], поэтому мы считаем необходимым отметить лишь следующее.

Анализ записанных текстов позволяет прийти к выводу, что сюжет страшилок прост, персонажи не описаны, а изображены, причем, очень скупо, схематично. Мир окрашен в зловещие или контрастные тона. Цвет становится символом, придает сюжету трагическую перспективу, эмоциональную окраску и служит развитию динамичности сюжета. Дети–исполнители посредством интонации, мимики и звукоподражания компенсируют скудость описаний и характеристик, поэтому их речь чрезвычайно экспрессивна. Страшилки бытуют в своем традиционном виде, благодаря большому эмоциональному воздействию на слушателей. Дети свободно импровизируют, опираясь на устоявшиеся образы и сюжеты, добавляя свой опыт переживаний.

Особую сферу отношений детей и взрослых отражает такое специфическое явление детского фольклора, как тайные языки. Тайными языками пользуются как взрослые – для того чтобы скрыть информацию, не предназначенную для детей, так и дети. По материалам нашего исследования выяснилось, что 200 из 500 респондентов пользуются тайными языками. По нашему региону распространен язык с одним *утком* (термин Виноградова), или слогом: -ди, - пе, - фи, - па,- ли, - би.

В заключение хотим остановиться на письменном фольклоре - одном из распространенных жанров современного детского фольклора. Как показал анализ материала, пик развития данного вида жанра в регионе пришелся на начало нового века (2005-й год). Начиная с 5 по 9 классы включительно школьники активно использовали данный вид письменного фольклора – отраженного в различного рода альбомах и письмах. Необходимость заводить альбомы пропала в связи с внедрением компьютеризации. А письма, которые в свое время писались по семь, а то и по двадцать раз от руки – сейчас копируются и раздаются с помощью нажатия нескольких кнопок. Адресат, получивший письмо, вынужден

разослать его следующим: иначе, указывается в письме, последуют неприятности. Разновидности этих писем – сообщения – активно используются современными детьми на основе программы для сотовых телефонов Whats app. Новые технологии вытеснили данный вид письменного фольклора.

Список литературы

1. Слестухина, О.И. Русский фольклор Южно-Казахстанской области. дисс. на соиск.канд.филол.н. /О.И.Слестухина. – Алматы, 1997.- 177 с.
2. Петрова, З. Спят усталые игрушки. Песня / слова З.Петрова, музыка А. Островский
3. Яковлева, Ю., Крылатов Е. Колыбельная медведицы. Из мультфильма «Умка» / Музыка Е. Крылатова, Слова Ю, Яковлева. Ложкой снег мешая, ночь идет большая. Песни нашего детства. Сост. М.В. Васильева. 2-е изд. - 1969.
4. Мельников, Н.М. Русский детский фольклор /Н.М.Мельников. - М.: Просвещение, 1987. - 748 с.

*Токпаева Л.С. магистр, аға оқытушысы,
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ҚАЗІРГІ БАЛАЛАР ФОЛЬКЛОРЫ ЖАНРЛЫҚ ТҮРЛЕРІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Түйін

Бұл мақала қазіргі балалар фольклорының жанрлық түрлерін сипаттауға арналған. Мақалада автор әрбір жанрға жеке тоқталып, қазіргі балалар фольклорда қолданылатын мысалдарды салыстырмалы түрде келтірген.

Кілт сөздер: *фольклористика, фольклор, халық ауызекі шығармашылығы, халық даналығы.*

***Tokpayeva L.S. Master of Arts, senior teacher
Aktobe University named after S.Baishev***

CHARACTERISTICS OF THE GENRE VARIETIES OF MODERN CHILDREN'S FOLKLORE

Resume

The author describes a general characteristic of the genre varieties of modern children's folklore. This article will be interesting to specialists on the field of linguistics, comparative linguistics

Key words: *folklore, oral national creation, national wisdom.*

**ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМДАРЫ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ**

ОӘЖ 338.48

*Бекбусинова Г.К. э.ғ.к.,
Актюбинского университета имени С.Баишева
Айбасова А.М. магистр, аға оқытушысы
Актюбинского университета имени С.Баишева*

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН
КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ДАМУЫН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ**

Түйіндеме

Зерттеу барысында мынадай нәтижелер алынды: шағын кәсіпкерліктің туризм саласындағы теориялық түсінігі мен мәні нақтыланып негізгі қағидалары анықталды; ҚР-ның туристік саласының қазіргі жағдайы мен осы саладағы шағын кәсіпкерлікті талдау нәтижесінде туристік бизнестің даму бағыттары айқындалды; туризмнің тиімділігіне тәуекел жағдайында әсер етуші факторларларды есепке алу нәтижесінде туристік қызмет саласында шағын кәсіпкерлікті дамыту жолдары негізделді; Қазақстан Республикасындағы туристік кластердің даму үлгісі және туристік фирмалардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың стратегиялық баламалары ұсынылды.

Кілт сөздер: *туризм, туристік бизнес, шағын кәсіпкерлік, әлеуметтік-экономикалық даму, туристік кластер, мемлекеттік қолдау.*

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ұлттық экономиканың тұрақты даму факторы ретінде туризм саласының тиімді қызмет етуі қарастырылады. Қазіргі таңда Қазақстанда экономиканың табысты саласы ретінде, туризмге көбірек көңіл бөлінуде. Мемлекет тарапынан осы саланы дамыту үшін қажетті деген барлық іс-шаралар жүргізілуде. Соңғы уақытта туризм әлеуметтік құбылыс мәніне ие болды. Ол элиталық өнім категориясынан тұтынушылар үшін қолжетімді өнім категориясына ауысты. Оның жоғары қарқынмен дамуы, жоғары көлемді валюталық түсімдері белсенді түрде экономиканың әр түрлі секторларына жағымды әсерін тигізеді. Бұл өз кезегінде туристік саланы қарқынды дамыту қажеттілігін куәландырады.

Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына жолдауларында экономиканың басым секторларын кластерлік дамыту мәселесінде туризм саласы бірінші тұр. Туристік кластерді дамытуда қызмет көрсетушілер, немесе, басқаша айтқанда Қазақстанға шетелдік туристерді тартуда қызмет ететін туристік агенттіктердің орны үлкен. Мейманханалардың, демалыс үйлерінің және көлік кешендерінің қызметтері де туристік бизнестің маңызды буыны болып табылады.

Осыған орай, туризм саласының бәсекеге қабілеттілігі мәселесін шешу Қазақстанның мемлекеттік саясаты үшін негізгі міндеттердің бірі болып табылады. Осы ретте «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» атты халыққа Жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев туризм саласының белсенді дамуына жаңа серпін беруді атап көрсеткен [1].

Бүгінгі таңда Қазақстан үшін туристік нарықты ереже бойынша дамытуға мүмкіндік туды, екінші жағынан қызметті ұйымдастыру мен жаңа әдістерді енгізуде қиындықтар туындап отыр. ҚР-ның тәуелсіздігі тарихында туризм саласы жаңа әлеуметтік-экономикалық даму институты ретінде көп өзгерістерге ұшырады.

Туризм саласында кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру үлкен еңбекті қажет ететін іс-шара болып табылады. Ол тәжірибеде ұйымдастырушылардан шығармашылық мүмкіндігін және ұйымдастыру барысындағы кез-келген кездескен мәселелер бойынша тәжірибелік тапсырманың стандарттық емес шешімін талап етеді. Туризм көптеген дамыған және дамушы елдер үшін валюталық түсімдерінің кайнар көзі болып табылады. Қазіргі кезде Қазақстан үшін де бұл экономика секторы маңызды мәселе болып отыр. ҚР-да көптеген туризм түрлерін және туристік қызметтің формаларын дамыту үшін ресурстары мен мүмкіншіліктері жетерлік.

Көптеген елдерде туристік бизнес жалпы ішкі өнімді қалыптастыруда қосымша жұмыс орындарын құруда және халықты жұмыспен қамтамасыз ету, сыртқы сауда балансын белсендіруде маңызды. Әлеуметтік-экономикалық дамудың катализаторы ретінде туризм саласы экономиканың маңызды көлік және байланыс, құрылыс, ауылшаруашылығы, халық тұтынатын тауарлар өндірісі және басқада салаларға ықпалы зор. Оның әсері оң не теріс болуы мүмкін (Кесте 1).

Кесте 1 – Туристік кәсіпкерлік қызметке оң және теріс әсер ету аспектілері

Оң аспектілері	Теріс аспектілері
– жұмыс орындарын құру; – халықтың өмір сүру деңгейін арттырады;	– халықтың әртүрлі топтарының қызығушылығын коммерциялау және

—урбандалу үдерісін тездетеді және инфрақұрылым дамиды; —әлеуметтік және мәдени үдерісті тездету; —мәдени құндылықтар, мәдени ескерткіштерді қорғау және қайта қалпына келтіру жұмыстарын жандандыру; —жергілікті өнім өндірушілердің тауарлары мен ауылшаруашылығы өнімдеріне сұраныстың артуы; —табиғи кешендердің көбеюі; —өңірдің тартымдылығының артуы.	поляризациялау; —білікті емес еңбек үлесінің көбеюі; қоғамдық тәртіп нормасынан тысқары (ішімдік ішу, бұзақылық) ауытқулар; —мәдениеттің коммерциализациялануы; - нақты туристік бағыттың табиғилығының жоғалуы; — жергілікті халық пен туристердің арасындағы келіспеушілік, қақтығыстардың болуы.
Ескертпе — Автор құрастырған.	

Туристік бизнестің тартымдылығы келесі себептерге байланысты: бастапқы инвестициялар; туристік қызметтерге деген сұраныс; туризмнің пайдалылығының жоғары деңгейі; шығыстардың қайтарымдылығының қысқа мерзімі. Туристік қызметтердің қолжетімділігі, олардың сапалылығы және алуан түрлілігі саяхаттаушылардың демалыс нысанын таңдауда маңызды фактор болып саналады.

Еліміз тиімді капитал орналастыру және инвестиция салу тұрғысынан көптеген шетелдік инвесторларды қызықтырып отыр. Мәселен, соңғы кезде шетелдік компаниялар туризм секторына және туристік инфрақұрылымының дамуына, Іле Алатауының етегінде (Шымбұлақ, Түрген) тау шаңғысы курортын салуға тиісті қаражат бөліп келеді.

Қазақстан өз кезегінде Алматы облысының Қапшағай су қоймасы жағалауында, Ақмола облысының Щучье-Бурабай курорттық аймағында, Маңғыстау облысындағы «Кендірлі» және «Ақтау-Сити» демалыс аймағында көзделген инвестицияны дамыту мен тартымды туристік орталықтарды салу, сонымен қатар Ұлы Жібек жолындағы Түркістан қаласында және Байқоңыр ғарыш айлағында мәдени-танымдық туризмді дамытуға баса мән беріп отыр. Қазақстан – Азия мен Еуропаның ең ірі мемлекеттерін біріктіретін аумақта орналасқан. Мұндай тиімді географиялық жағдай халықаралық туристік байланыстардың дамуына оң әсер етеді. Қазақстанда тау-шаңғылық, мәдени-танымдық, экологиялық, оқиғалық, іскерлік, сауықтыру, аңшылық және басқа да туризмді дамытуға ықпал ететін жақсы мүмкіндіктер бар. Қазіргі кезде еліміздегі көптеген табиғи қорықтар, мемлекеттік және ұлттық саябақтар мен табиғи ескерткіштері де туризмді дамытуға өз септігін тигізе алады. Еліміз тәуелсіздігінің алғашқы жылдарында отандық туристік индустрияның жеке өкілдері өңірлік, республикалық және халықаралық бағдарламалары мен жобаларын іске асыруда, туристік қызметті ұйымдастыруда, туризмнің материалдық-техникалық базасын дамыту және нығайтуда,

көрсетілетін туристік қызметтің сапасын қамтамасыз етуде белгілі бір жетістіктерге қол жеткізді. Туризм елімізде мемлекеттің халықаралық қызмет және экономиканың кіріс секторының шеңберінде халықаралық кәсіпкерліктің және іскерлік ынтымақтастықтың маңызды саласының бірі болып табылады [2].

Нарық конъюнктурасы тез өзгеріп жатқан жағдайда туристік бизнесті дамытудың стратегиялық жоспарының тиімділігі көбіне туристік қызмет нарығы дамуының күшті және әлсіз жақтарын кешенді бағалауға және туристік қызмет нарығының жұмысына толық SWOT-талдау жүргізуге байланысты болады. Біз талдау жүргізіп, оның нәтижесін 2-кестеде беріп отырмыз.

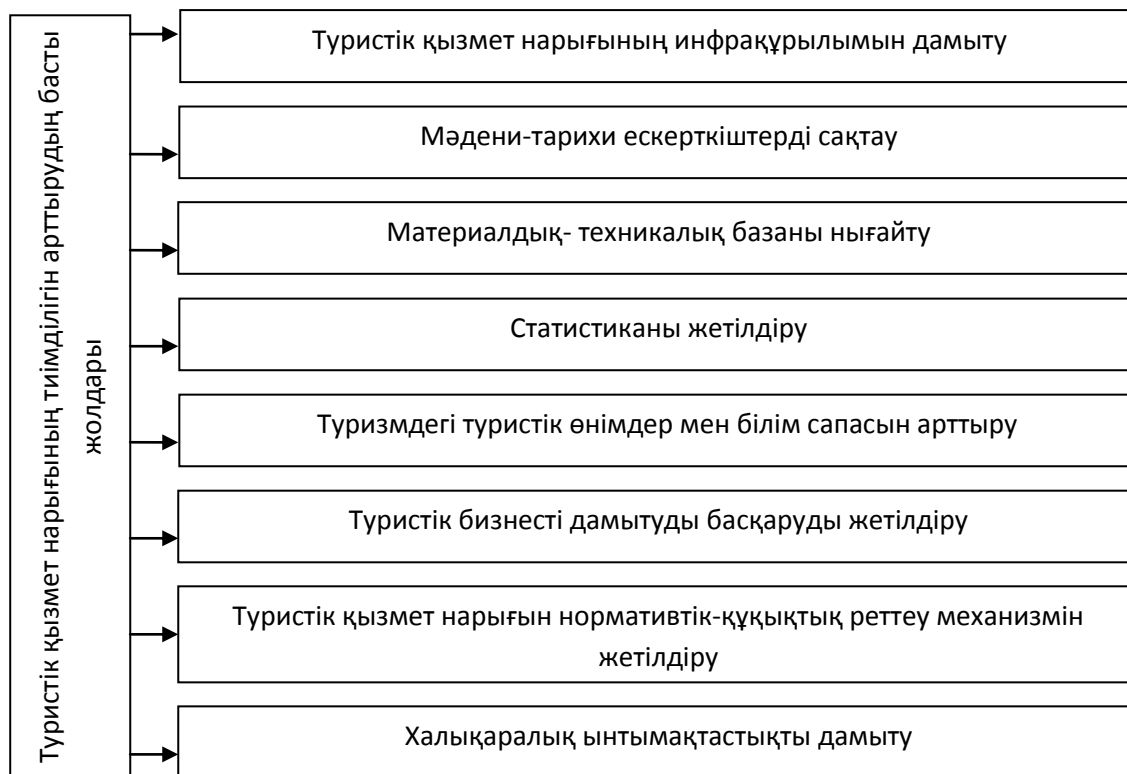
Кесте 2 – Қазақстандағы туристік кәсіпкерлік қызметке кешенді талдау

Талдау	Даму стратегиясы
Күшті жақтары	
-еуразиялық құрлықта орналасуы жүздеген миллион туристерді тартуға мүмкіндік береді; - әрбір аймақта ерекше және әртүрлі қорлардың болуы.	күшті жақтарды нығайту: - қолда бар туристік мүмкіндіктерді барынша қолдануды күшейту; - туристік бизнесті Еуразия орталығында географиялық орналасуын ескере отырып дамыту; - туристік қызмет нарығының аймақтық көліктік инфрақұрылымын салу және дамыту.
мүмкіндіктері: - туристік индустрияны дамытуға ұмтылу; - шетелдерде танымал болу жоғары деңгейде.	мүмкіндіктерді пайдалану: -туристік сұраныстың бәсекелестікке қабілеттілігін қамтамасыз ету үшін туристер саны мен туристік өнімдер сапасын ұлғайту; - аймақтық жобаларды жан-жақты дамытуға байланысты туристік бизнесті белсендендіру; - 2011 жылғы Қысқы Азия ойындарын өткізуге байланысты оқиғалы туризмді ұйымдастыру.
Әлсіз жақтары	
- туристік мақсатта келушілер санының аз болуы; - инфрақұрылымның әлсіз дамуы.	әлсіз жақтарды пайдалану: - туристік қызмет инфрақұрылымын жасау; - аймақтың туристік өнімі мен ерекшелігін дамыту; - туристік қорларды жүйелі пайдалану және туристік өнімдерді жылжытуды күшейту.
Қауіп-қатерлер: - туристік қызметтің сыртқы нарығында елдер арасындағы күшті бәсекелестік; - туристік индустрияға инвестиция тарту деңгейінің төмендігі.	қауіп-қатерлерді жою: - бәсекелестікке қабілетті туристік өнімдерді жыл- жыту; - туристік бизнесті дамытуға инвестицияларды тарту жүйесін жетілдіру; - туристік өнімді дамыту арқылы ұлттық экономикаға (ЖІӨ) тікелей және жанама салымның өсуі; - туристік бизнестің тұрақты дамуын күшейту.
Ескерту – Автор құрастырған.	

Қазақстанның туристік әлеуеті туризмнің барлық түрін: мәдени, оқиғалы, танымдық, спорттық, экологиялық, сондай-ақ қызығушылығы бойынша (ғылыми, діни, орнитологиялық және т.б.) арнайы саяхаттар түрін дамытуға қолайлы. Алайда Қазақстанда туристік бизнесті басқаруда бірқатар кемшіліктер де кездеседі, олардың бастыларына жататындар: орталық және аймақтық басқарушы ұйымдар арасында міндеттердің өз дәрежесінде бөлінбеуі, туристік бизнесті дамытуда мемлекеттік ұйымдар қызметінің шектелуі, әлемдік нарықта отандық туристік өнімді өткізу бойынша ұйымның жоқтығы, жеке секторда жаңа жобаларды жүзеге асыратын және үкіметте жеке сектор мүддесін қорғайтын ұйымдар санының лимиттелуі, жеке сектор мен мемлекеттік басқару ұйымдары арасында өзара байланыстың жоқтығы.

Туристік бизнестің қазіргі даму жағдайын талдай отырып, біз республикадағы туристік кәсіпкерлік қызметті жетілдіру мен дамытуға бағытталған мемлекеттік қолдау шараларын ұсынып отырмыз. Бұл 1-суретте толық көрсетілген.

Туризмді басқару үдерісін жетілдірудің басты мақсаты қазіргі таңда Қазақстанды Орта Азиядағы ірі туристік мемлекетке айналдыру болуы керек. Ол үшін үкіметтің туризмді басқаруды ұйымдастыруын жүйелеу, шетелдік туристерді тарту мүмкіндіктерін күшейту және туристік саясатты зерттеуді дамыту, жеке құрылыммен тығыз ынтымақтастық орнату, халықаралық ту-ризмде ауқымды іс-шаралар жүргізу бойынша жұмыс жүргізу керек.

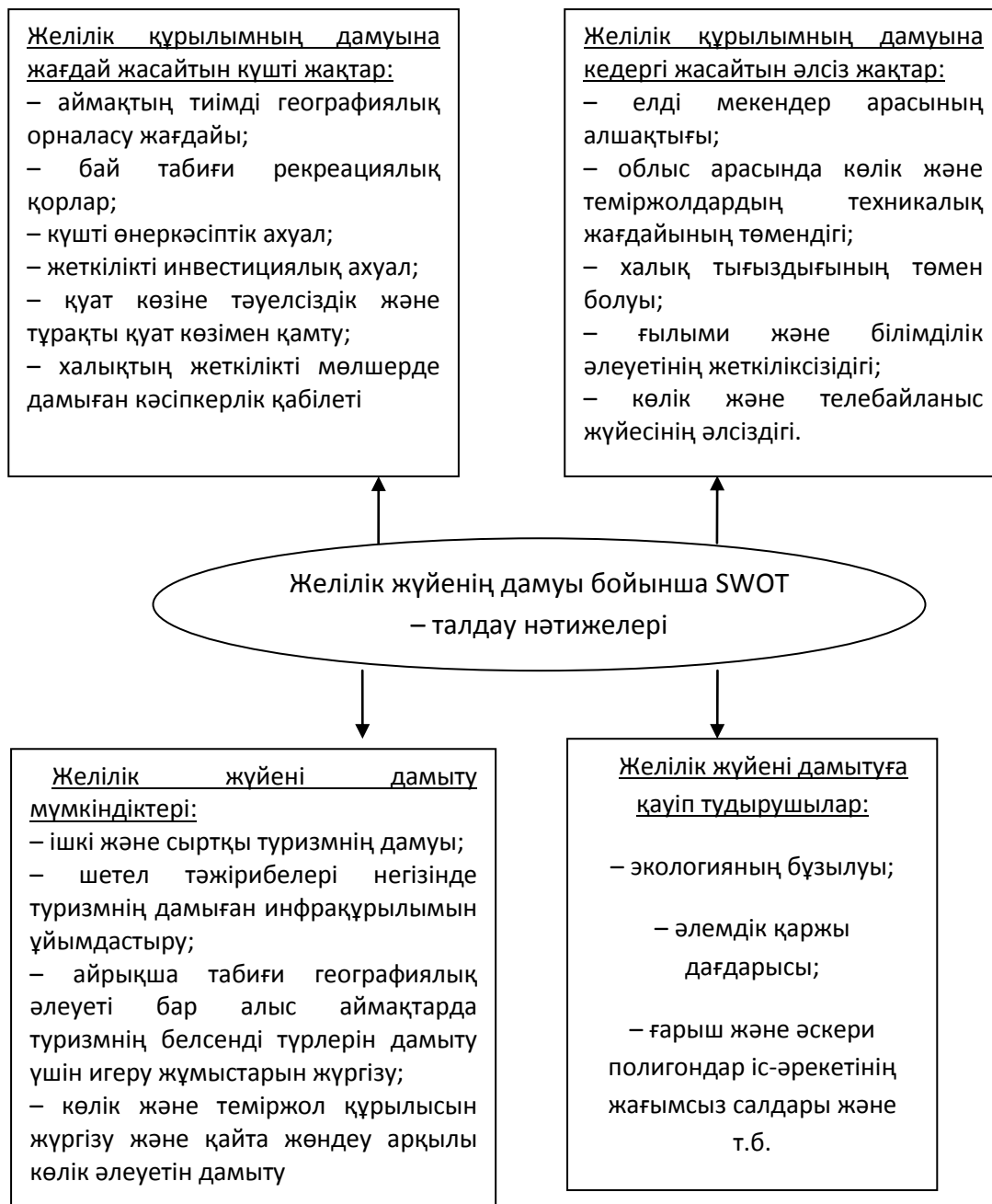
Ескерту – Автор құрастырған.

Сурет 1 – Ұсынылған туристік қызмет нарығын дамытуды мемлекеттік қолдау шаралары

Шетел тәжірибелері туристік кластерлердің дамуы туристік қызмет көрсету нарығының тиімділігін арттыратынын көрсетіп отыр және сол арқылы олар ұлт жағдайын жақсартып отыр. Осыған байланысты, туризм экономикасының кластерлік дамуында жергілікті әкімшіліктің құзырына жеке кәсіпкерлерге, жобаға және жалпы экономика ісіне араласушыларға жақсы іскерлік орта құрып беру кіреді. Бұл істің тиімділігі мен анағұрлым жоғары өнімділігіне әсер етеді. Осыған орай, ҚР-ның Үкіметі туристік кластер құру жөнінде шешім қабылдады. Мұны жүзеге асыру мақсатында мемлекет пен жеке құрылымдар арасында жан-жақты талқыланған әрі өзара тиімді серіктестікке құрылған туристік кластер жобасы құрылды.

Кластерлік тәсілді құрудың географиялық ұстанымына сүйене отырып, оны жүзеге асырудың бір кезеңіне халықаралық, ауданаралық және аудандық кластерлерді анықтауға арналған аудандық жобалар құру ісін қарастыру керек. Мұның ішіне табиғи туристік кешендер мен тарихи-мәдени мұра, саяхат жерлері, орналастыру қорлары, коммуналдық шаруашылық, инфрақұрылым, азық-түлік қоймасы, ғылыми сектор мен басқару ұйымдары кіреді [3].

Жүргізілген SWOT– талдау нәтижесі 2 сурет көрсетілген сызбада толық кескінделген.

Ескерту – Автор құрастырған.

Сурет 2 – Ұлы Жібек жолы желілік құрылымды дамытудың күшті және әлсіз жақтары

Жүргізілген туристік қызмет көрсету саласындағы шағын кәсіпкерліктің қызмет көрсету ерекшеліктері ғылыми-зерттеу жұмысын жан-жақты талдаулар келесідей қорытынды мен ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

Туристік кәсіпкерліктің әлеуметтік-экономикалық даму жағдайын зерттеу бай туристік ресурстардың және ішкі туристік нарықтың мүмкіндігі толық көлемде қолданылмайтындығын; және туризм индустриясы және инфрақұрылым тиімді құрылмағандығы; қосымша

жұмыс орындарын құру факторлары өз деңгейінде ынталандырылмайтындығын көрсетті. Әлеуметтік туризм жүйесі өз деңгейінде дамымаған және туризм экономиканың тартымды инвестициялық саласы ретінде әлі қалыптасқан жоқ.

Туристік бизнесті дамыту стратегиясына сәйкес жоспарды кезең бойынша жүзеге асыру төмендегідей: 2011-2012жж. – жоспар құру, инвестиция көздерін анықтау жоспарланған жұмыс көлеміне рұқсат алу; 2013-2015жж. – 1-кезең – «Судағы виллалар» аймағын, демалыс және ойын-сауық құрылысын, демалу үшін су үсті құрылыстарын салу; 2016-2018жж. – 2-кезең – Конда үлгісіндегі қонақүйлер аймағы құрылысы; 2018 ж. – туристік демалыс аймақтарының ашылуы мен басқарылуы.

Республикамызда туристік бизнесті дамыту жобалары Қызылорда (Қорқыт ата, Қамбаш көлі), Атырау (Сарайшық) облыстарында жүзеге асыру жоспарлары белгіленді. Қорқыт ата ауылы Қызылорда облысының Қармақшы ауданында 1000 мың ш.м. көлеміндегі жерде орналасқан. Осы аймақта туристік бизнесті дамытудың басты бағыттарына танымдық және оқыту сипатындағы туристік аудандарды құру, табиғатымен және мәдениетімен танысу, аквабақты аудандарды дамыту жатады. Осы аймақта туристік бизнесті дамыту үшін келесі көрсетілгендерді қарастырған жөн: 2011-2012жж. – даму жоспарын жасау және мақсатқа сәйкестігін зерттеу, шетелдік инвестицияларды тарту, орталық және аймақтық басқару ұйымдары тарапынан инвестиция бюджетімен қамтамасыз ету және кешенді база құрылысына рұқсат алу; 2013-2015жж. – Қорқыт ата бойынша жобаның 1-кезеңі – оқыту үшін Орталықтың құрылысы; 2016-2018жж. – 2-кезең – экологиялық мәдениетті тануға арналған орталықтың құрылысы; 2019-2020жж. – 3-кезең – аквапарк құрылысы; 2020ж. – барлық туристік аймақтардың ашылуы мен басқарылуы.

Республиканың экономикалық басыңқыларының бірі әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті, мықты туристік кластерді құру болып табылады. Кластерлік талдау жүргізу дамудың тиімді стратегиясын таңдау үшін көп мақсатты ресурстар бойынша бірнеше ақпараттық блоктардан тұратын жүйе қажет. Туристік кластердің бәсеке қабілетті индикаторларын жасақтау және оның бәсекелестік артықшылықтары мониторингін құру қажет. Сыртқа шығу туризмін дамытуға бағытталған және республикада әлеуетті мүмкіндіктерді қолданатын кластерді дамыту ұлттық экономиканың бәсеке қабілеттілігін жоғарылатуға қабілетті. Келешекте туристік кластерді барынша дамыту және табиғат жағдайларын жақсарту мен қорғау шараларын есепке алу тек қана республика халқының ғана демалыс тиімділігін арттырып қоймай, отандық туристермен қоса, шет елдік туристердің де ағылып келуіне жол ашу керек. Туристік кластерлерді дамытуды қолдау мемлекеттік және

жеке секторлардың кешенді іс-әрекетіне, соның ішінде аймақтың тұрақты және үдемелі әлеуметтік-экономикалық деңгейін дамыту мақсатында бәсекеге қабілетті туристік индустрияны құрудың артықшылығын түсінуге негізделуі тиіс.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.А. народу Казахстана. Стратегия «Казахстан – 2050». Новый политический курс состоявшегося государства: Послание президента Республики Казахстан – лидера нации /Н.А.Назарбаев. – Режим доступа: www.akorda.kz/ru/page_poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-lidera-natsii-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstan.- Загл.с экрана. – данные соответствуют на 25.12.2015 г.
2. Кластерный подход как эффективный инструмент повышения качества туристского продукта //Аймақтық даму институтында өткен «Аймақтың тұрақты даму стратегиясы» тақырыбындағы Халықаралық ғылыми тәжірбиелік конференция материалдары. – Қарағанды, 2005. – Б. 333-335.
3. Калиева, А.Е.Государственная политика по повышению конкуренции в сфере туризма /А.Е.Калиева // Вестник UIB – 2007. - № 3.- Б. 121-126.

*Бекбусинова Г.К. к.э.н., зав.кафедры
АУ им. С.Баишева
Айбасова А.М. магистр, ст.препод.
АУ им. С.Баишева*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ ТУРИЗМА КАЗАХСТАНА

Резюме

Результаты исследования заключается в следующем: уточнены и обоснованы основные положения понятия и значения малого предпринимательства в сфере туризма; на основе анализа современного состояния туристической отрасли РК и развития малого предпринимательства определены основные направления развития туристического бизнеса; с учетом факторов, оказывающих влияние на эффективность развития туризма обоснованы пути развития малого предпринимательства в сфере туристической деятельности; предложены модель развития туристического кластера в РК и стратегические перспективы повышения конкурентоспособности туристических фирм

Ключевые слова: *туризм, туристский бизнес, малое предпринимательство, социально-экономическое развитие, туристский кластер, государственная поддержка.*

***Bekbussinova Gulnafiz., Candidate of Economic Sciences,
Aktobe university named after S.Baishev
Aibassova Assel .,master ,senior lecturer.
Aktobe university named after S.Baishev***

WAYS OF IMPROVING THE SMALL BUSINESS DEVELOPMENT IN THE FIELD OF TOURISM OF KAZAKHSTAN

Resume

Scientific novelty of the research: basic provisions of concept and value of small business in the sphere of tourism are specified and proved; on the basis of the analysis of a current state of tourist branch of RK and development of small business the main directions a ravitiya of travel business are defined; taking into account the factors influencing efficiency of development of tourism ways of development of small business in the sphere of tourist activity are proved; are offered model of development of a tourist cluster in RK and strategic prospects of increase of competitiveness of travel companies.

Keywords: *tourism, tourist business, small business, social and economic development, tourism cluster, the state support.*

ОӘЖ 334

***Бекбусинова Г.К., э.э.к., доцент.
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті
Конжасарова Г. С. магистрант
С.Бәйішев ат. Ақтөбе университеті***

КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ АРҚЫЛЫ ӨНІМНІҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН АРТТЫРУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме

Мақалада нарықтық экономика жағдайында кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау арқылы өнімнің бәсекеге қабілетін арттыру жолдары қарастырылады. Дамыған елдер тәжірибесі мен Қазақстандағы қалыптасып жатқан нарықтық қатынастар көрсетіп отырғандай өндірістің тұрақтандырылуы мен дамуы және тұрақты экономикалық өсуге қол

жеткізу бәсекеге төтеп бере алатын шағын экономиканың дамуына және солар көтеретін бастамаларға негізделудің маңыздылығы сипатталады.

Кілт сөздер: *кәсіпкерлік, кәсіпкерлер кеңесі, материалдық және қаражылық ресурстар, шағын және орта кәсіпорындар.*

Кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау орта және шағын бизнестің дамуына жағдай жасайтын, олардың қызметтерін ынталандыруға мүмкіндік тудыратын экономикалық құқықтық жағдай жасауды, сонымен қатар оларға жеңілдіктерді пайдалана отырып материалдық және қаржылық ресурстар салуды білдіреді[1].

Кәсіпкерлердің көзқарасы бойынша, олардың максималды пайда табуына, салынған инвестицияның тиімділігі мен тәуекелдік деңгейінің жоғары болуына, меншік пен азаматтардың құқықтық жағдайының қорғалу мақсаттарына жетуіне тек мемлекет қана жағдай жасай алады. Ал, мемлекеттің көзқарасы бойынша кәсіпкер ең жоғары деңгейдегі мүдделер мен мақсаттарға жетуі тиіс (мысалға, қоғамдық байлықтың өсуіне, жұмысбастылық мәселесін шешуге, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге ықпалын тигізуі қажет және т.б.)

Президент жанындағы Кәсіпкерлер кеңесі кәсіпкерлік саласындағы мемлекеттік саясатты қалыптастырып, оны жүзеге асыру мен қатар мемлекет жағынан кәсіпкерлікті қаржылай, ақпараттық-талдау және материалдық-техникалық жағынан қолдау функциясын атқарады. Мемлекет аталған қолдаудың барлық түрін атқарушы органдар арқылы, көптеген жергілікті және аймақтық деңгейде қабылданған бағдарламалар арқылы, және соған лайықтап мемлекеттік капитал қатысуымен арнайы құрылған мекемелер арқылы жүзеге асырады. Оларға:

1. «Инжиниринг және технологиялардың трансферті орталығы» АҚ. Орталықтың негізгі мақсаты Қазақстан экономикасының нақты сектор салаларының жаңа технологиялар трансферті және республикадағы инновациялық іс-әрекетті белсендіру арқылы бәсекеге жарамдылығын арттыру болып табылады;
2. "Kaznex" экспортты дамыту және ілгерілеті корпорациясы» АҚ - үкіметке мемлекеттік саясатты, соның ішінде кәсіпкерлікті дамытуға қатысты, құру саласында ақпараттық-талдау жағынан қолдау көрсетеді ;
3. «Даму» Шағын кәсіпкерлікті дамыту қоры АҚ - қаржылық, консалтингтік қызметтерді ұсыну интеграторы және операторы рөлінде ШОБ-ң, сонымен бірге Қазақстанның микроқаржы ұйымдарының сапалы дамуына жәрдемдеседі;

4. «Ұлттық инновациялық қоры» АҚ - кәсіпкерлік бастамаларға инвестицияларды тарту және жобаларды қаржылау арқылы қаржылай қолдау көрсетеді;
5. «Қазақстанның инвестициялық қоры» - жаңа және алдыңғы қатарлы технологияларды қолданып, шикізат пен материалдарды тереңдетіп қайта өңдейтін кәсіпорындардың жарғылық капиталына инвестиция құю арқылы қаржылай қолдау көрсету;
6. «Қазақстанның Даму Банкі» АҚ - қаржылық қолдау көрсетеді;

Мемлекет пен орта және шағын кәсіпкерліктің мақсаттары мен мүдделерін түйістіру барысында тиімді мемлекеттік саясат жүргізілуі тиіс.

Дамыған елдер тәжірибесі мен Қазақстандағы қалыптасып жатқан нарықтық қатынастар көрсетіп отырғандай өндірістің тұрақтандырылуы мен дамуы және тұрақты экономикалық өсуге қол жеткізу бәсекеге төтеп бере алатын шағын экономиканың дамуына және солар көтеретін бастамаларға негізделуі қажет. Сондықтан, мемлекеттік ресурстар бұрынғы преспективасы жоқ өндірістен қазіргі кәсіпкерлікті ынталандыруға бағытталуы қажет және жеке инвестициялар экономикалық көтерілудің бастамасы мен тұрақтандырудың негізгі кілті болуы тиіс[2].

Тауарлар мен қызметті көбейтуге мүмкіндік беретін және осы негізден орталықтандырылған қаражылық ресурстары қорларын құруға, оның ішінде мемлекеттік бюджеттік қалыптастыру құралы болып табылатын мемлекеттің салық саясаты кәсіпкерлікте негізгі роль атқаратыны сөзсіз. Нарықтық экономика кезінде салық саясаты шаруашылық жүргізудің тиімді нысандарын ынталандырып отыруы қажет және өндіріс деңгейін көтеруге, оның пайдалылығын жоғарылатуға жағдай жасауы шарт.

Кәсіпкерлік қызметтің өркениетті дамуы үшін мемлекет тарапынан жағдай жасалуы керек.

Сондықтан да, Қазақстан Республикасында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің дамуын қолдау арқылы өнімнің бәсекеге қабілетін арттыруды жүзеге асырудың салықтық аспектілері деген актуалды болып табылады.

Салықтық реттеу кәсіпорындар мен халықтың экономикалық белсенділігін арттыруға бағытталған.

Салықтық реттеу-осы категорияның атқаратын функциялары арқылы жүргізіледі. Олар фискалдық, бөлу және реттеушілік функциялар.

Фискалдық функция мемлекеттік бюджеттің кірісінің құру ролін салықтар түсіру арқылы атқарады. Бөлу функциясы шаруашылық субъектілермен халықтың, салық төлеушілердің табысының бір бөлігін бюджетке салық арқылы бөлуін көрсетеді.

Реттеушілік функциясы салықтың элементтерін реттеу тұтқасы ретінде қолдану арқылы өзінің қызметін жүзеге асырады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, шағын және орта бизнес субъектілерінің әрекет етуін реттеу үшін салық құралдарының қолданылуы Республикамызда қоғамның барлық экономикалық қызығушылықтарына сай келеді. Қазақстан Республикасында салық салу ерекшеліктері кәсіпкерлікті қолдау мен экономиканы мемлекеттік реттеудің негізгі құралы болып отыр.

Соның өзінде экономиканы мемлекеттік реттеу және кәсіпкерлікті қолдау өзара байланысты элементтерді құрайтын жүйе болып қалыптасады. Бұл жүйеде басты орынды кәсіпкерлікке салық салу механизмі алып отыр.

Осыған байланысты салық салу проблемалары өзекті және кәсіпкерлікті дамыту жолында біраз қиыншылық көрсетеді.

Ескі салық кодексі бойынша қызмет еткен салымдар мен алымдар көп жағдайда нарықтың жаңа шарттарына сай болмағаны бәрімізге белгілі[3].

Айта кету керек шағын және орта кәсіпорындардың дамуы импорт ауыстырушы тауар өндіру, жаңа жұмыс орындарын дайындау, бюджетке ақша массасының ағылып келіп түсуін қамтамасыз ету.

Осының барлығы нарықтық экономика дамуының басты мәселесі болып келеді.

Шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы Қазақстан Республикасы экономикасының әр сферасының бәсекелестік мүмкіндіктерін ұлғайтуға бағытталуы керек.

Сондықтан батыс елдерінің нарықтық экономикасы сияқты, мемлекет тарапынан шағын және орта кәсіпкерлерге қарқынды және кешенді қолдау жасау керек. Сонымен қатар шағын және орта кәсіпорындарды несиелеу, сақтандыру және инвестициялық белсенділікті ынталандыруды жергілікті жерлерде көтеру керек.

Жергілікті жерлерде мемлекеттік қолдау тиімді, себебі жергілікті қорлар инвестициялық жобаны несиелеу туралы шешім қабылдау арқылы шағын және орта кәсіпорындардың жұмысын несиені қайтарғанға дейін бақылай алады.

Шағын және орта бизнесте инвестициялық жобаны несиелеу үшін мемлекет кепілдігіндегі мемлекеттік емес зейнетақы қорларының қаржыларын қолдану ыңғайлы. Бір сөзбен айтқанда мына элементтерден тұратын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың ыңғайлы жүйесі жұмыс атқаруы керек

- құқықтық қамтамасыз ету.
- қаржылық қамтамасыз ету
- салықтық қамтамасыз ету

- кадрлық және инфрақұрылымдық қамтамасыз ету

Ұсынылып отырған салық салу механизмдері мемлекетке және салық органдарына бюджетке салықтармен басқа төлемдердің түсуінің өз уақтылы және толығымен түсуін қадағалауына жеңілдік беру керек.

Міне осыдан салық салу механизміне жүйелі келу, менің ойымша кәсіпкерлікті дамыту және республикадағы әртүрлі құқықтық нысандағы қызметтерден бюджетке ұйымдық-құқықтық құралдардың түсуін қамтамасыз етеді[4].

Республикада қазіргі уақытта шаруашылық субъектілер үшін берілетін салық жеңілдіктерінің азаю тенденциясы байқалады. Біз бұл жағдайды қолдаймыз. Бірақ, республикада кәсіпкерліктің дамуын ескере отырып, жаңа технология сатып алуға, өндірістік құралдарды қосуға және басқа механизмдердерге қоса салықтық кредитті ұсыну қажет деп санаймын.

Несие проценттерін қайтару мерзімін шағын және орта кәсіпорындарын қызметіне байланысты дифференциялау қажет. Соған байланысты кәсіпкерлікке арналған бюджет арқылы жүретін инвестициялар көлемін ұлғайту керек.

Оларды ішкі кредит ресурстары немесе сыртқы заем арқылы жүзеге асыру керек.

Сондықтан салықтық құралдар басқа да мемлекеттік реттеу құралдарымен бірге қолданылуы қажет, тек сондай жағдайда ғана белгілі бір нәтижеге жетуге болады.

Қорыта келгенде кәсіпкерліктің кез-келген нысанының дамуында салық механизмінің ролі орасан зор болып табылады. Қазақстан Республикасы жағдайында реттеу құралдардың шағын және орта бизнес субъектілерінің дамуы үшін, әсіресе олар өндірістік сферада көбірек дамыса, оларды ынталандыру үшін қажетті де жеткілікті мөлшерде қолданылмайды десек қателеспейміз. Осыған орай, салық заңнамасының тұрақтылығын қамтамасыз ету көкейкесті мәселелер қатарында, өйткені салық заңнамасында жиі болатын өзгерістер жеке тұлғалардың кәсіпкерлік қызмет тиімділігіне тікелей әсер етеді.

Кәсіпкер салық жүйесіне бірнеше рет енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларға тез бейімделе алмайды және ертеңгі күнге сенім жоқ. Өйткені, салық заңнамасына енгізілетін кезекті өзгеріс күтіліп отырған пайданы залалға айналдыруы мүмкін. Сонымен бірге, табысты кемітіп көрсету, оның нақты сомасын жасыру сияқты келеңсіз факторлар көрініс алады. Бұл кәсіпкерлікпен айналысатын жеке тұлғалардың қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Кушербаева, А. Е. Проблемы конкурентоспособности стран с переходной экономикой /А.Е.Кушербаева // Альпари. - 2007. - №3. – С.64-69
2. Бекмуханбетова, У. Р. Индустриально-инновационное развитие – основа устойчивой экономики Казахстана /У.Р.Бекмуханбетова. - Алматы: Экономика, 2006. - 496 с.
3. Мухамедиев, Б.М. Экономика /Б.М.Мухамедиев. - Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 320 с.
4. Мамыров Ы.К. Предпринимательство /Ы.К.Мамыров, Ж.А.Кулекеев, Г.К.Султанбекова. - Алматы: Экономика, 2007. – 296 с.

*Бекбусинова Г.К. к.э.н.,доцент.
АУ им. С.Баишева
Копжасарова Г. С. Магистрант
АУ имени С.Баишева*

**ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
ПРОДУКЦИИ ЗА СЧЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

Резюме

Поддержка и развития предпринимательства для повышения конкурентоспособности продукции является приоритетной сферой государственной экономической политики Республики Казахстан. Несмотря на предпринимаемые правительством республики по поддержке предпринимательства меры, в этом секторе экономики все еще много проблем, требующих ускоренного решения.

Ключевые слова: *предпринимательство, совет предпринимателей, материальные и финансовые ресурсы, малые и средние предприятия.*

Bekbussinova Gulnafiz
Candidate of Economic Sciences,
Aktobe university named after S.Baishev
Kopzhasarova G.S. Master
Aktobe university named after S.Baishev

WAYS TO IMPROVE THE COMPETITIVENESS OF PRODUCTS DUE TO STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP

Resume

Support and development of entrepreneurship is a priority area of the state economic policy of the Republic of Kazakhstan. Despite the Government of the Republic of business support measures in this sector is still a lot of problems that require rapid decisions.

Keywords: Entrepreneurship, Business Council, material and financial resources, small and medium enterprises.

ӘОЖ 331.5.

Демеубаева А.Т. магистр,аға оқытушы,
Ахметова Э.Е. магистр,аға оқытушы.
С.Бәйішев ат.Ақтөбе университеті

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

АННОТАЦИЯ

Мақалада жастар жұмыссыздығы мәселесі қарастырылады және оған қарсы шаралар ұсынылады

Кілт сөздер: жұмыссыздық, жұмыссыздықпен күрес, жұмыссыздық деңгейі, жұмыссыздық ұзақтығы.

Қазіргі кезде әлем елдерінің әлеуметтік әлеуеті, жалпы хал-ахуалы ондағы халықтың жұмыспен қаншалықты қамтылғандығымен де өлшенетіні белгілі. Себебі экономикалық өсуге жұмыссыздықтың тигізер әсері айтарлықтай зор. Жастар арасындағы жұмыссыздық- тұрғындардың жұмыссыздығының бір түрі. Ол мемлекет дамуының белгілі бір кезеңінде еңбек нарығына бейімделу деңгейі көрсеткіштерінің, сонымен қатар, жастардың жалпы әлеуметтік жағдайының маңызды индикаторының бірі болып табылады. Статистикалық мәліметтерді талдау барысында, 2014

жылы жұмыспен қамту органдарына жүгінген 16-28 жас арасындағы жастар саны 150 мыңды құрады. Жұмыссыз жастардың жұмыс іздеу белсенділігінің 27,4 мың адамнан 9,6 мың адам аралығындағы жоғары деңгейі Оңтүстік Қазақстан, Қарағанды, Қызылорда, Жамбыл және Шығыс Қазақстан облыстарында байқалады. 2014 жылы ауыл жастарының 45,5% немесе 67 мың адам аталмыш органдардың көмегіне жүгінген. Жұмыс іздеуші ауыл жастарының ішінде күзиретті мекемелерге барғандарының үлесі жағынан ең жоғарысы Солтүстік Қазақстан облысында - 66,1 % , яғни 5,3 мың адам, Жамбыл облысында -60,9 % , яғни 5,9 мың адам, Қостанай, Маңғыстау, Батыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан және Атырау облыстарында жұмыс іздеушілердің 55,2 %-дан 50,1%-на дейінгі аралықтарында ауыл тұрғындары болып табылады. Қалған көмек сұраған жастардың 57% - әйелдер болып табылады. Жастар арасындағы жұмыссыздықпен күрес шараларына қарамастан 15-28 жас арасындағы жастардың ең жоғары жұмыссыздық деңгейі (ҚР статистика агенттігінің мәліметтері бойынша) Алматы қаласында, Маңғыстау, Солтүстік Қазақстан, Жамбыл және Алматы облыстарында 8,4 %-дан 7%-ға дейінгі шекті құрады [1,3].

2014 жылдың 1 қазанындағы мәліметтер бойынша жұмыссыздық ұзақтығына байланысты, жұмыспен қамту орталықтарында тіркеуде тұрған жұмыссыздар саны туралы мәлімет келесі 1-кестеде көрсетілген.

Кесте 1. Қазақстандағы жастар арасындағы жұмыссыздық

Жасаралық топтары	Жастар (16-28 жас)					
	Барлығы		ауыл		қала	
Көрсеткіштер	барлығы	жұмыссыз жастардың жалпы санындағы үлесі	барлығы	ауылдағы жұмыссыз жастардың жалпы санындағы үлесі	барлығы	қаладағы жұмыссыз жастардың жалпы санындағы үлесі
Есепті кезең аяғындағы жұмыссыздар саны	18354	100	7002	100	11352	100
оның ішінде жұмыссыздықтың 1 айға дейінгі мерзімі бойынша	833	4,5	357	5,1	476	4,2
1 айдан 3 айға дейін	2125	11,6	769	11,0	1356	11,9
3 айдан 6 айға	3165	17,2	924	13,2	2241	19,7

дейін						
6 айдан 9 айға дейін	1496	8,2	459	6,6	1037	9,1
9 айдан 1 жылға дейін	1294	7,1	377	5,4	917	8,1
1 жылдан артық	9441	51,4	4116	58,8	5325	46,9
жұмыспен қамтылмау себептері бойынша:						
Ұйымдардың жойылу (банкроттық) жағдайларына байланысты	179	1,0	60	0,9	119	1,0
Еңбек келісім-шарттарын өзінің қалауымен бұзғандар	6704	36,5	1592	22,7	5112	45,0

1-кестенің жалғасы

еңбек келісімдерінің мерзімінің аяқталуына байланысты жұмыс берушілердің тарапынан аяқтаған тұлғалар	1245	6,8	527	7,5	718	6,3
Бұрыннан жұмыс істемегендер	7564	41,2	4119	58,8	3445	30,3

Кесте мәліметтері көрсеткендей, жұмыссыз жастар үлесінің ең көп бөлігін қала жастары құрайды екен. Жұмыссыз жастардың көп бөлігінің жұмыссыздығының мерзімі бір жылдан артық болғандықтан, жас мамандар ұзақ кезеңге дейін жұмыссыздар қатарында жататыны белгілі болды. Статистикаға сүйенсек, 2000 жылы Қазақстандағы жұмыссыз жастар саны 17% құраса, бұл көрсеткіш 2009 жылы 8,5% болды. Ал 2014 жылдың қорытындысы бойынша, жастар арасындағы жұмыссыздық 4,3% болып отыр. Бұл жастар арасындағы жұмыссыздықтың өзекті мәселе екендігін айқындайды. [3] .

Жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесінің себебі неде?

-көп сарапшылар оқу орындары (ЖОО, колледждер) біліксіз мамандарды даярлап шығарады, нәтижесінде бітіруші студенттер жұмысқа орналаса алмайды деген пікірді алға тартады. Алайда, мұның

барлығы оңай емес. Оқу орындары тәжірибеге мән бермей, теоретиктерді дайындар шығарады дегенге келісуге болады, бірақ бәрі оларға байланысты емес. Абитуриенттер өздері ЖОО бітірген соң, болашақта қандай салада, қандай мамандық бойынша жұмыс істейтіндігін алдын-ала, жан-жақты саналы түрде ойланбайды. Сондықтан ЖОО бітіруші жас маман жұмысқа орналасқаннан кейін, бұл оның өмір бойы айналысатын ісі емес екенін, көңілі қаламайтынын аңғарады және ендігі жолы саналы түрде басқа ЖОО қайта құжат тапсырады;

- ЖОО орындары мен өндіріс орындарының арасында қарым-қатынастың дұрыс орнатылмауы;
- жас бітіруші маман ЖОО ойдағыдай тәмамдап, асқақ үмітпен мамандығы бойынша жұмысқа орналасуға талаптанса, тәжірибесінің жоқтығынан жұмысқа орналаса алмайды;
- мектеп бітіруші түлектер тапсыратын ҰБТ сынағының білім берудің дәстүрлі жүйесімен салыстырғанда, оқушының психологиясына кері әсер етуі, суицидтік жағдайлардың орын алуы. Болашақ мамандығын таңдамас бұрын, олар таңдау пәндерінің ауыр-жеңілдігіне назар аударуы;
- ата-аналардың өз балаларына шектен тыс қамқор болуы. Ата-аналар кәмелет жасына толған балаларды дербес шешім қабылдауға дағдыландырмай, ерік бермейді т.б.;
- жұмыс берушілер. Жұмыс беруші күннен-күнге қарыштап дамығын заманда, технологияның жаңаруы, бәсекелестіктің күшеюі т.б. факторлар әсерінен, жоғары өнімділік пен тиімділікке жету үшін жұмысшылардың санын қысқартуды көздейді. Сондықтан көп жұмыс берушілер 40 жастан асқан адамдарды, әйелдерді (жүктілігіне байланысты демалысқа шығатындығына байланысты) жұмысқа қабылдағысы келмейді;
- ең соңғы негізгі мәселе – еңбек нарығындағы кез-келген мамандардың қажеттілігі немесе талабы мәселесі. Талапкерлер (жастар) моральдық құндылықтардан материалдық құндылықтарға ауысты. Барлығы жоғары жалақылы жұмыс қалайды, әрі жұмыстың ауырлығынан қашып, басшылық орындарды көздейді. Сондықтан олар кедендік іс, банк ісі, қаржы, экономика және менеджмент, аударма ісі секілді мамандықтармен нарықтың толуына қарамастан таңдайды.

Қазір елімізде жұмыссыздық деңгейін төмендету, яғни жұмысбастылықты көтеру үшін халықты жұмыспен қамту саясаты жүзеге асырылуда. Осыған байланысты, 2009-2010 жылдарды қамтитын «Жол картасы», «Жұмыспен қамту 2020» бағдарламасы қабылданды. Бұл бағдарлама аясында 2016 жылға қарай 1,5 миллион адамды жұмыспен қамту қарастырылуда.

Әлемнің экономикалық дамыған елдердерінде жастар жұмыссыздығы мәселелерін шешу бағыттарының ерекшелерін қарастырайық [2]:

- Ұлыбританияда жастар жұмыссыздығымен күрес шараларын қаржыландыру мақсатында 2009 жылы лейбористер үкіметінде Гордон Браун басшылығымен болашақ жұмыс Қоры құрылды(futurejobsfund). 2009-2010 жылдары Қорға 600 млнф.с. жұмсалып,105 жұмыс орындары құрылды. Негізгі жұмыс берушілер Ұлттық тұрғын үй федерациясы (6 мың жұмыс орыны), экологиялық, мәдениет, спорт ұйымдары, қызмет көрсету саласы және жергілікті әкімшілік болды (Манчестерде қалалық әкімшілік көмегімен 8 мың жұмыс орындары ашылды);
- Францияда 2013 жылы 18 наурыздан бастап «Ұрпақ келімісі» қызмет етеді. 15-25 жас арасындағы жастарды (жалдамалы француздардың 56 % жұмыс жасайтын), (30 жасқа дейінгі мүгедектерді), егде жастағы халық тұрғындарын (57 жастан жоғары) жұмыс орындарымен қамтамасыз ететін барлық француздық кәсіпорындардың 99,5% құрайтын, 300 жұмысшысы бар кәсіпорындарға 3 жыл бойы 4000 еуро көмек ретінде ұсынады;
- Португалияда 2012 жылы «Жастар үшін серпіліс» ImpulsoJovem атты жастар арасындағы жұмыссыздықпен күрес бағдарламасы жасалған. Ол жұмыссыз жастарды еңбекпен қамтитын бизнеске, шағын және орта бизнестің жас кәсіпкерлеріне қолдау ретінде, әлеуметтік салықты қайтару арқылы жас мамандарды жұмысқа қабылдау тәуекелін азайту секілді ынталандырудың түрлерін ескерген. Сынақ тәжірибесінен өту барысындағы жалақы мөлшері білім деңгейіне байланысты: аяқталмаған орта білімді португалиялықтар 419 еуро, орта білімімен-524, жоғары білімімен-691 еуро, ғылыми дәрежесімен-691-943 еуро жалақы алады [1].

Сонымен, жастардың арасындағы жұмыссыздық мәселесін шешу елдің экономикалық қауіпсіздігі саласына әсер ететін экономиканы мемлекеттік реттеудің стратегиялық маңызды міндеті болып табылады. Жастардың арасындағы жұмыссыздық деңгейін басқару бойынша міндеттерді шешуде мыналарды керек:

- шетелдердің оң нәтижелі тәжірибелерін ескеру;
- қазіргі жастардың тиімді және мазмұнды еңбекке қарым-қатынасын қалыптастыру туралы жұмыстарды жүргізу;
- жас мамандарға арнап жаңа жұмыс орындарын ашатын кәсіпорындарға жан-жақты көмек көрсету;
- болашақта әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды даярлау барысында қазіргі кездегі мәселелерді ескеріп, кадрларды қайта даярлау жүйесін қолдау.

Аталмыш шараларды жүргізу арқылы жастар арасындағы жұмыссыздықты ауыздықтауға мүмкіндік береді деп ойлаймыз. «Қарны тоқтық, жұмысы жоқтық аздырар адам баласын» деп Абай атамыз айтып кеткендей, жұмыссыздық жастарды теріс жолға салмасына кім кепіл?

Жастардың бүгінгі беталысы, елдің болашағын аңғартатыны даусыз. «Бәріміз біріміз үшін, біріміз бәріміз үшін» деп күш салсақ, нұр үстіне нұр болары анық.

Әдебиеттер тізімі:

1. Менлибаев, К.Н. Социальная работа: учебное пособие /К.Н.Менлибаев, К.М.Туганбекова, Г.Г.Черная, С.Т. Каргин. - Караганда: Изд –во Кар.ГУ, 2000. - 276 с.
2. Абдирайымова, Г.С. Социальная работа с молодежью: учебное пособие для студентов гуманитарных вузов /Г.С.Абдирайымова. – Алматы: Казак Университеті, 2006. –109 с.
3. Қазақстан Республикасының статистика агенттігі. – Астана: ҚазАқпарат, 2014.- 358 б.

*Демеубаева А.Т. магистр,ст.препод.,
Ахметова Э.Е. магистр, ст.препод..
АУ им. С.Баишева*

ПРОБЛЕМЫ БЕЗРАБОТИЦЫ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ КАЗАХСТАНА

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены проблемы молодежной безработицы и предложены пути решения

Ключевые слова: безработица, борьба с безработицей, уровень безработицы, продолжительность безработицы.

*Demeuova A.T. master, senior lecturer,
Ahmetova E.E. master, senior lecturer,
Aktobe university named after S.Baishev*

YOUTH UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

ABSTRACT

In the article examined problems of youth unemployment and the ways of decision are offered

Keywords: *unemployment, fight against unemployment, unemployment rate, duration of unemployment.*

ОӘЖ 330

*Демеуова С.О. магистрант
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АГРОӨНЕРКӘСІП КЕШЕНІНІҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме

Мақалада агрөнеркәсіп кешенінің инновациялық даму жолдары қарастырылған. Агрөнеркәсіп кешеніндегі инновацияның даму мәселері және жағдайы келтірілген.

Кілт сөздер: *агрөнеркәсіп кешені, индустриальды-инновациялық даму, инновациялық процесс, аграрлық сектор.*

Агрөнеркәсіп кешені - Қазақстан экономикасының ең негізгі саласы болып табылады. Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласы оның құрылымдағы рөлі мен экономикалық тұтастығы, ұдайы өндірістік іс жүргізуі бойынша негізгі тірегі болып табылады. 2020 жылға дейінгі даму стратегиясына сәйкес агрөнеркәсіптік кешен жеті басым секторлардың қатарында өзінің салалық артықшылығын және ауқымды әлеуетін толық жүзеге асыруы тиіс.

Қазіргі кездегі ұлттық шаруашылықты қайта қалыптастырудың басты мәселелерінің бірі- экономиканың агрөнеркәсіп саласын тұрақтандыру және дамыту барысында индустриальды-инновациялық дамуға үлкен мән беру болып табылады. Осыған байланысты агрөнеркәсіп кешенін инновациялық дамыту және оның экономикалық

тиімділігін арттыру жолдарын іздестіруге арналған зерттеулер ерекше өзектілікке ие.

Агроөнеркәсіп өндірісінде инновацияны игеру тәжірибесі негізінде технологиялық, техникалық құралдар мен кондырғылар, нақты агроклимат-тық және өндірістік жағдайларды есепке ала отырып өсімдіктің жаңа немесе жетілдірілген сорты мен нәсілді малдарды қолдану қажет. Сол үшін инновациялық үрдістерді дамыту, инновациялық қызметтердің жаңа түрлерін құру, агроөнеркәсіп өндірісінің аймақтық ерекшеліктердің есепке алу, ғылыми техникалық және инновациялық саясатты қалыптастыруға әдістемелік жаңасуларды негіздеу өте өзекті мәселеге айналуы және өз шешімін табуды қажет етеді. Қазіргі уақытта өндіріске инновация мен ғылыми жаңалықтарды игеру жылдамдығы мен экономикалық және технологиялық бәсекелестік қарқыныды дамуда. Кәсіпорындар мен фирмалар жаңа технологияны, жаңа білімді ізденуде, іргетасты зерттеулер жүргізуге қатысуға ұмтылуда, өндірістік жағдайға тез бейімделу мақсатында тікелей өндіріске инновацияны игеруді ұйымдастыруда.

Агроөнеркәсіп кешенінің инновациялық дамуына ықпал ететін шарттар мен факторларды талдау оларды кері ықпал етуші (инновациялық дамуды тежеуші) және оң ықпал етуші (инновациялық процестердің қарқындылығын күшейтуші) деп екіге бөлуге мүмкіндік береді.

Агроөнеркәсіп кешенінің инновациялық дамуына оң ықпалын тигізетін шарттар мен факторларға шаруашылық жүргізудің нарықтық тәсілін, табиғи ресурстардың көптігін, ғылым мен білім әлеуметінің жеткіліктілігін, ішкі азық-түлік нарығының ауқымдылығын, экологиялық тұрғыдан қауіпсіз, табиғи азық-түлік өнімдер өндірісінің мүмкіндігін жатқызуға болады.

Жүргізіліп отырған саясат отандық аграрлық ғылымды жаңа деңгейге, халықаралық тұрғыдан мойындалатын деңгейге жеткізіп, еңбек өнімділігін арттыру және өнімнің бәсекеге қабілеттілігін күшейту үшін технологиялық нақты негіз жасайды. Жер ресурстарына бай Қазақстанның ауыл шаруашылығы өндірісін дамыту жағынан ұзақ мерзімді салыстырмалы басымдығы бар. Ауыл шаруашылығының өнімділігін арттыру және ауылшаруашылық қайта өңдеудегі қосылған құнды ұлғайту жөніндегі жұмыс жалғасады. Ауыл шаруашылығында суды тиімді пайдаланудың артуымен қатар, өсімдік шаруашылығының жаһандық жылынуының ықтимал салдарларына бейімделу шаралары іске асырылады. Ауылдық жерлерде ел халқының шамамен 50 %-ы тұратындығын ескере отырып аграрлық саланы дамыту ауылда тұратын халықтың өмір сапасын арттырудың шешуші факторы болып табылады. Осыған байланысты ауылдың әлеуметтік және инженерлік

инфрақұрылымын дамыту, оңтайлы ауылдық орналастыруды модельдеу жұмысы жалғасады.

Агроөнеркәсіп саласында қол жеткізген ең үлкен жетістік ретінде агроөнеркәсіптік кешеннің дамуының тұрақты арнаға түскендігін ғана айтуға болады. Тәуелсіздік алған 24 жыл ішінде осы салаға қатысты Жер, Орман, Су кодекстері, астық, ветеринария, егіншіліктегі міндетті сақтандыру туралы заңдар, көптеген заң аясындағы актілер, сондай-ақ бірнеше жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалар қабылданды. Міне, осы құжаттар негізінде, еліміздің ауыл шаруашылығы саласының алдағы жүрер жолы айқындалып келеді.

Шын мәнінде, аграрлық сектор – халықтың қолайлы өмір сүруі үшін қажет әрі маңызды сала. Халықты азық-түлік өнімдерімен қамтамасыз ету осы саланың еншісінде болғандықтан, аграрлық сектордың еліміздің экономикалық, әлеуметтік өмірінде айрықша орын алатыны баршамызға белгілі. Сонымен қатар, аграрлық секторды дамытуың деңгейі, көбінесе, елдің экономикалық қауіпсіздігін анықтайды. Қазақстанның ауыл шаруашылығына қолайлы жерлері көп болғандықтан, әлем нарығында бәсекелестікке қабілетті агроөнеркәсіп секторын дамытуға толықтай мүмкіндіктер бар. Оған қоса, ел халқының жартысына жуығының әлеуметтік жағдайы ауыл аймақтарымен тығыз байланыста. Дегенмен, дәл бүгінгі күнде аграрлық сектордың экономикалық процестерінде және ауыл шаруашылығы өнімдерінің рыногында үлкен бизнестің әсері күшейген шақтағы аралас салалармен тығыз топтасып кетуі аграрлық сектордың бәсекеге қабілеттілігін тасбақаның тауға шыққанындай жылдамдықпен ғана дамытуда.

Қоғамымызда түбірімен өзгеріп жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, ауыл шаруашылығы саласындағы реформалар қажеттігі заман талабы болып отыр. Бұл процессте аграрлық салада қалыптасқан ерекшеліктерді ескеруге үйретеді және бүгінгі таңда ауылдың әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі бағыттарын нақтылап, белгілей түседі. Бұл ретте, Президентіміз Н.Назарбаевтың «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты биылғы жолдауындағы: «Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенін инновациялық бағытқа түсіру маңызды. Бұл – біздің дәстүрлі саламыз. Азық-түлікке деген қажеттілік арта береді. Бұл секторға инвестиция көбірек салынады. Сондықтан бүгінгі фермерлер тек уақытша әрі ауа райына байланысты кездейсоқ жетістіктерді малданып қалмай, өндірістің өсімі жөнінде ойлануға тиіс. Жаһандық ауыл шаруашылығы өндірісінде бәсеке өсе беретін болады. Жермен жұмыс істейтіндер, ең алдымен, жаңа технологияларды енгізіп, өнімділікті үздіксіз арттыратындар, жұмысын әлемдік стандарттар негізінде жүргізетіндер болуы керек» – деген сөзі осы саланы инновациялық түрде дамытуды меңзейді.

Президентіміз Н.Назарбаев ауыл бағдарламасында көрсеткендей, дамыған елдердің аграрлық салада қол жеткізген тәжірбиелерінің саяси-экономикалық әдіс-тәсілдерін ұтымды пайдалана отырып, агроөнеркәсіптік кешенді тұрақты дамытудың ең басты іс-шараларын нақтылау міндетін алға қойып отыр. Тәжірибедегі ондаған жылдар аграрлық секторда қалыптасқан экономикалық жүйенің ауысуын көздеген реформаны жүзеге асырудың көп жағдайда стихиялы болып, өтпелі процесстердің реттелуімен ғана әлек болғанын көрсетеді. Бұл процесстің нақты нәтижесін қазіргі ауыл шаруашылығының әлеуметтік-экономикалық жағдайы көрсетіп отыр. Сондықтан да, президентіміз меншік пен шаруашылық жүргізудің барлық түрлеріндегі ауыл шаруашылық тауар өндірушілерін мемлекеттік көмек беру мен қолдау арқылы Дүниежүзілік Сауда Ұйымына (ДСҰ) бәсекелестік қабілетті еркін нарықтық ауыл шаруашылығына негізделген аграрлық қатынастар жүйесін құруды үкіметке арнайы тапсырған.

Елбасымыз үшін агроөнеркәсіп кешенінде ең өзекті болып отырған мәселе – ол елге жерді үлестіріп беруде емес, оны тиімді пайдалануды ынталандыруда, ауыл шаруашылығына күрделі қаржының бет бұрысын қамтамасыз етуде болып отыр. Осындай жер базасын негізге ала, әлемдік тәжірбиеге сүйене отырып, Үкіметтің жұмыс тобы ауыл шаруашылығындағы жерлерге жеке меншік институтын енгізуді көздеген құжаты бұл «Жер кодексі» екені бәрімізге белгілі. Бұл құжат ауыл шаруашылығындағы экономиканың аграрлық секторының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қолданылып жүрген жер қатынастарын сақтауды және оларды одан әрі жетілдіре түсуді көздейтін негізгі құжат. Елбасымыз Н.Назарбаев: «Ауыл жылдарында бұл салаға бүкіл халықтың көңілін аударуды ойлағанда мен жерге жеке меншік енгізу мен ауыл тағдыры ажырағысыз екенін қатты ескергенмін» – деген болатын.

Агроөнеркәсіп саласын ынталандыру мақсатында үкімет әртүрлі қаржы-экономикалық және ұйымдастыру механизмдерін пайдалануды ұйымдастыруды көздеп отыр. Бірақ бүгінгі күні ұлттық ауыл шаруашылығы өндірісінің ауыл шаруашылығының проблемаларын шеше алатын мамандандырылған қаржы орталығы немесе банкі әлі күнге дейін жоқ. Бұл мәселелерді шешу үшін тек бюджеттік қаржы жағынын жүргізуші түрінде ғана емес, банк жүйесінде ерекше орын алатын осы ресурстарды пайдалану үшін негізгі бақылаушы және қаржы операторы ретінде қызмет жасайтын мемлекеттік жүйені құратын банк құру қажет болып тұр. Бұл мәселелерді таса қалдырмайтын Президентіміз Н.Назарбаев биылғы жолдауында: «Болашақ – аграрлық секторда, әсіресе, шағын және орта бизнес түріндегі жаңа өңдеу кәсіпорындары желісін құруда. Бұл тұста біз бизнесті несие арқылы қолдауға тиіспіз. Фермерлер ұзақмерзімді қаржыландыру мен өткізу нарықтарына делдалсыз, тікелей

шыға алатын болуға тиіс. Ауыл өндірушілерінің қарыздарын кепілдендіру және сақтандырудың тиімді жүйесін құру да өзекті мәселе» – дей отырып: «Қазақстан ет және сүт өнімдерін экспорттайтын өңірлік ірі елге айналуға тиіс. Егін шаруашылығында суды көп қажет ететін тиімділігі төмен дақылдар көлемін қысқарту, оларды көкөніспен, майлы және азықтық өнімдермен алмастыру жолына бет бұру керек. Агрохимикаттарды тиімді тұтынудың, қуаң жерлерде топырақты нөлдік өндеудің заманауи технологиялары мен өзге де инновацияларды қолдануды кеңейтудің кешенді шаралары қажет» – деп, бұл саланы инновациялық дамытудың өте өзектілігін айтады.

Аграрлық саланы ынталандыруға арналған бүгінгі банк несиелеріне қол жеткізудің күрделілігі жағдайында ауыл шаруашылығы өндірісінің кең көлемде дамуы мүмкін болмай тұр. Жалпы, қазіргі несие беру ауыл шаруашылығын дамыту операцияларын жүргізудің заманауи талаптарына жауап бере алмайынын көптеген шаруаларымыз айтып, арыздануда. Дәл бүгінгі таңда отандық ауыл шаруашылығы, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев қойған мәселе бойынша, Шығыс Еуропа елдерінің деңгейіне жетуге ұмтылуға бет бұрған кезде ғана өзін ақтайды. Ауыл шаруашылығы халықаралық қаржы құрылымдарының айтуымен мемлекеттің монетарлық саясатының нысаны күйінде қалып отыр. Осылай отандық ауыл шаруашылығының несие және инвестиция тартуға тартымдылығын қамтамасыз ету бүгінгі күннің өзекті мәселесіне айналуда.

«Қазақстан – 2050» стратегиясында да Президентіміз агроөнеркәсіп саласын қарқынды дамытудың жолдарын айта кетіп, ауыл шаруашылығы тауарларына өсіп отырған жаһандық сұраныс жағдайында ауқымды жаңғырту қажеттілігі туындап жатқанын мәселе ретінде көтеріп, егістік алаңын ұлғайту, өнімділікті жаңа технологиялар еңгізу есебінен едәуір көтеру мақсаттарын алға қояды. Стратегиялық мақсаттың қойылғанына көп өтпей оны жүзеге асырудың бірінші қадамы – «Агробизнес-2020» бағдарламасының қабылданғаны болды. Бұл бағдарлама негізгі төрт бағыт бойынша іске асырылады: қаржылық сауықтыру, тауарлар, жұмыс және қызмет көрсетудің қол жетімділігін жоғарылату, агроөнеркәсіптік комплекс субъектілерін қамсыздандырудың мемлекеттік жүйесін дамыту және аграрлық сектордың мемлекеттік реттеу жүйелерінің тиімділігін арттыру. Аталмыш бағдарлама аясында мынадай міндеттерді шешу жоспарлануда: инвестициялық субсидиялар, АӨК субъектілерін сақтандыру және қарыз алуды субсидиялау, ауыл шаруашылығында техникалық реттеу жүйесін жетілдіру, АӨК-де мемлекеттік бақылау және қадағалау жүйесінің тиімділігін арттыру.

Бүгінгі жағдайда ғылым мен техника жетістіктерін ендіру арқылы агроөнеркәсіп өндірісін барынша жаңғыртуға бағытталған инновациялық процестерді дамытып бұл саланы көтеруге болатынын дамыған елдердің

тәжірибесі көрсетіп отыр. Инновациялық процестер нақты техникалық және технологиялық идеяларды ғылыми әзірлемелер негізінде жаңа технологияларға айналдырудың және жаңа, сапалы өнім алу мақсатында тікелей өндірісте игеруге дейін жеткізудің тұрақты, үздіксіз ағымы болып табылады. Аталмыш процеске ауыл шаруашылығындағы ғылыми ұйымдар мен оқу орындары, өндірісті басқару мекемелері, қызмет көрсетуші және өндіріске ендіруші құрылымдар, ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерді қатыстыра отырып жүзеге асырылады. Ол үшін мемлекет, бірінші кезекте, материалдық өндіріске, еңбекке және ақылға негізделген ұдайы өндіріс тетігін қолдауға, ауыл шаруашылығы өнімдерінің тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыратын, аграрлық бағыттағы ғалымдардың ғылыми нәтижелерін уақытылы патенттеу жұмыстарының ұйымдастырылуын күшейтуге, инновациялық жетістіктердің өндіріске ендірілуін ынталандыруға баса мән беру керек. Жаһандану кезеңінде бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз ету үшін ауыл шаруашылығына қомақты қаржының құйылуын талап ететін, қымбат, жаңа инновациялық технологияларды шұғыл түрде ендіру қажеттілігін күн санап артуда.

Агроөнеркәсіп кешеніндегі инновациялық процесс қарқынының елеулі дәрежеде тежелгеніне қарамастан, ауыл шаруашылығы ұйымдарының 10-15% бөлігінің ресурс үнемдеуші жаңа ауыл шаруашылық технологияларына деген қажеттілігі артып келеді. Дегенмен, инновациялық технологияларды әзірлеу мен ендіру процесі, бірінші кезекте, ғылыми-зерттеу және тәжірибелі-конструкторлық жұмыстар қомақты қаржыны талап етеді. Қазақстан экономикасының аграрлық саласында сақталып отырған қолайсыз макроэкономикалық ахуал мен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің төмен инвестициялық мүмкіндіктері АӨК-дегі инновациялық қызметті белсендіруге қажетті шарттарды шектеу мүмкіндігі жоғары. Дегенмен, қайткен күне де тиімді инновациялық қызмет – «Агробизнес-2020» бағдарламасының сәтті орындалуын қамтамасыз ете алады.

Қорыта айтқанда, тек айтылған инновациялық жаңалықтар мен оған байланысты іс-шараларды, нарық талаптарына сай ауыл шаруашылығында өндірілген өнімдер мен шикізаттарды қайта өңдеу арқылы агроөнеркәсіп өндіріс кешенін тұрақты қалыптастыру негізінде, ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін асыруға жаңа мүмкіндіктер ашылады, агроөнеркәсіп кешеніне қарасты барлық өндіріс салалары дамып, экономикалық өсуі қамтамасыз етіледі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Смирнов, С. Агропромышленный комплекс Казахстана: состояние, проблемы, прогноз /С.Смирнов // Транзитная экономика. - 2000. - № 3. - С. 85-96.
2. Абиров, Ж.А. Экономический механизм хозяйствования в аграрном производстве Казахстана (Опыт и проблемы) / Ж.А.Абиров, М.И.Сигарев, И.А. Курьяков / КазНИИЭО АПК. - Алматы: Бастау, 1997. - 281 с.
3. Дәуренбекова, Ә.Н. «Кәсіпорынның индустриялық-инновацияның даму бағдарламасын қалыптастыру» / Ә.Н.Дәуренбекова, А. Сауқымбек //ҚазЭУ хабаршысы. - 2005. - № 2. – Б.39-42
4. Жолдасбаева, Г.Ө. Кәсіпорын экономикасы: оқу құралы /Г.Ө.Жолдасбаева. - Алматы: Экономика, 2002. – 322 б.

*Демеуова С.О. магистрант
АУ имени С.Баишева*

ПУТИ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ КОМПЛЕКСОВ КАЗАХСТАНА

Резюме

В статье рассматриваются инновационные пути развития агропромышленных комплексов. Проблемы развития инновации в агропромышленных комплексах

Ключевые слова: агропромышленных комплекс, индустриально-инновационное развитие, инновационный процесс, аграрный сектор.

*Demeuov S.O. undergraduate student,
Aktobe university named after S.Baishev*

WAYS OF AGRIBUSINESS KAZAKHSTAN

Resume

The article discusses the development of innovative agro-industrial complexes. Problems of development of innovations in the agro-industrial complex

Keywords: agriculture, industrial and innovative development, innovation process, the agricultural sector.

ОӘЖ 331.1

***Жакешова П.М., магистрант
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті***

КӘСІПОРЫННЫҢ НЕГІЗГІ КАПИТАЛДЫ ПАЙДАЛАНУЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН ӨСІРУ ЖОЛДАРЫ

Түйіндеме

Бұл мақалада кәсіпорынның негізгі құралдарын қолдану жағдайы талданып, негізгі құралдарды пайдалану тиімділігін көрсететін көрсеткіштер есептеліп, қолдану тиімділігін арттыру шаралары ұсынылады.

Кілт сөздер:*негізгі қорлар; қор қарулылығы; қор қайтымдылығы; қор сыйымдылығы; тиімділік.*

Кәсіпорынның негізгі белгісі – оның меншігінде, шаруа жүргізуінде немесе жедел басқаруында жекешеленген мүлкінің бар болуы. Ол кәсіпорынның қызмет етуінің материалды-техникалық мүмкіндігін, оның экономикалық сенімділігін және дербестігін қамтамасыз етеді. Белгілі бір мүліксіз ірі, кіші кәсіпорындар немесе жеке кәсіпкерлер өзінің қызметін жүзеге асыра алмайды.

Қазіргі таңда ҚР-ның түрлі меншік нысанындағы кәсіпорындардың активіне кірген негізгі құралдарының пайдалануды жақсартуы өзектілі мәселенің біріне айналды. Әсіресе, осы кезде бәсекеге қабілетті 50 елдердің қатарына кіруіне байланысты, Қазақстандық кәсіпорындары халықаралық стандартқа сай жоғары талаптарын өз алдына қояды. Соған орай, кәсіпорындар өз қаржылық қалыптастыру көздерін оңтайлы орналастыру нәтижесінде стратегиялық бағытты ұстанған негізгі капиталды пайдалануының ұтымды жақтарын ұсыну қажет. Оған кәсіпорынның мүліктік бағалауы мен қайта бағалауы, амортизациялық саясаты мен басқадай факторлар әсер етеді[1].

Кәсіпорын қазіргі кезде оңтайлы жұмыс істеу үшін белгілі бір қаражат көздері болуы қажет. Осындай көздерінің бірі негізгі қорлар болып табылады, оларсыз өндірісті жүзеге асыру мүмкін емес. Негізгі капитал – материалдық өндіріс пен өндірістік емес сфераларында ұзақ уақыт аралығында табиғи нысанында әрекет жасап, еңбек құралы ретінде пайдаланылатын заттай материалдық құндылықтардың жиынтығын негізгі өндірістік қорларының бағалау құнын ұсынады. Бұл ғимараттар, құрылыстар, жіберу құралдары, күш және жұмыс машиналар мен құрал-жабдықтар, өлшеу, реттеу приборлары мен құралдары, зертханалық

құралдар, есептеу техникасы, тасымалдау құралдары, аспап, өндірістік және шаруашылық мүлік, жұмыс малдары, көп жылдық көшеттер, шаруа ішілік жолдары мен басқадай негізгі қорлар [2].

Негізгі қорлар кәсіпорынның негізгі капиталының жалпы сомасының үлес салмағынан тұрады. Негізгі қорлардың пайдаланылуын талдаудың негізгі міндеттері- оның қорлардың көлемін, құрамы мен динамикасын талдау, техникалық жағдайын бағалау, кәсіпорынның негізгі қорлармен қамтамасыз етілуін және олардың құрылымдық бөлімдер арасында бөлінуінің ұтымдылығын анықтау, пайдалану көрсеткіштерін зерттеу, пайдаланылу көрсеткіштеріне факторлардың жасайтын ықпалын анықтау, негізгі қорлардың пайдаланылуын жақсарту резервтерін анықтау, пайдаланылу тиімділігін арттыру жөніндегі шараларды белгілеу.

Негізгі қордың тиімділігін сипаттайтын көрсеткіштер:

$$K_k = \frac{Q}{HK}; \text{ тг/тг}$$

(1)

$$K_c = \frac{HK}{Q}; \text{ тг/тг}$$

(2)

$$K_{\text{карул}} = \frac{HK}{N}; \text{ тг/адам}$$

(3)

Мұндағы: K_k -Қор қарулылығы; Q - өткізілген өнім көлемі немесе өткізуден түскен табыс; HK -негізгі қордың орташа жылдық құны; N - Адам саны.

Кәсіпорынның негізгі қорлармен қамтамасыз етілуі және оларды пайдаланудың тиімділігі өнім өндірудің көлемін анықтайтын аса маңызды факторлар болып табылады. Осыған байланысты талдау процесінде кәсіпорынның негізгі қорлармен қалай қамтамасыз етілгенін және оларды қаншалық тиімді пайдаланатынын жан-жақты зерттеу қажет.[4]

“Экотон” зауыты жобалық қуаты отыз мың тонна жылына гипс тасын шығару бойынша іске қосылды.

Шикізат базасы болып- әбден қаралып, дайындалған екі уческедегі, яғни “Шығыс” және “Батыс”- Улькен-Бұрылтауда орналасқан үш қабаттан тұратын, 51,0 млн. тонна гипс запасы бар жерден тұрады. Яғни, бұл жер қала орталығынан Батысқа қарай 32 шақырым жерде орналасқан.

Таулы қойнау белгіленген 132 га бөлінген жер ауданында копсытылуға рұқсат етілген. Талдау кәсіпорындардың негізгі қорларының құрамын және осы талданып отырған кезеңде құрамда болған өзгерістерді зерттеуден басталады. «Экотон» АҚ негізгі құралдар құрылымы келесі кестедегідей болып қалыптасқан.[3].

Жоғарғы көрсеткішті қор қайтарымынан шығарылған басқа да өнім шарты, өндірістік негізгі қор айналымының үлес құнына тең. Сондықтан кәсіпорынның ақшалай жинағын көбейту, өзіндік құнды төмендету, өндіріс шартын өсіру, негізгі қор құрылымын жақсартуды қарау. Негізгі қор есеп және жоспарын ақшалай немесе заттай үлгіде жүргізеді. Негізгі қорлар бағасы амортизациялық есеп көлемі, тозу деңгейі үшін қажет.

Кесте 1 - “Экотон” АҚ-ның негізгі құралдарының құрылымын талдау

№	Негізгі құралдардың топ атауы	2013 жыл мың тг	%	2014 жыл мың тг	%	Ауытқулар	
						+;- мың тг	%
	Негізгі құралдардың барлығы	143132,0	100	168915,0	100	25783,0	118,0
1	Үйлер, құрылыстар	5450,0	3,8	11268,0	6,6	5818,0	2,06 есе
2	Ғимараттар	126,0	0,09	96,0	0,9	- 30,0	76,2
3	Көлік құралдары	4440,0	3,1	17049,0	10,1	12609,0	3 есе
4	Өткізгіш құралдар	2035,0	1,4	1835,0	1,09	- 200,0	90,2
5	Машиналар мен жабдықтар	128946,0	90,1	138667,0	82,5	22330,0	116,7
6	Өндірістік мүкәммалар	1884,0	1,3	2268,0	1,3	384,0	120,4
7	Басқа да негізгі құралдар	251,0	0,2	185,0	0,1	- 66,0	73,7

Ескертпе - "Экотон" АҚ-ның мәліметтері бойынша есептелінді

Жоғарыда кесте мәліметтері “Экотон” АҚ-ның негізгі құралдарының жалпы жағдайын сипаттайды. Кесте мәліметтерінен үйлердің есепті жылы есепті жылы 2,06 есе, көлік құралдарының 3 есе өскендігін

байқаймыз. Көлік құралдарының көбеюі есепті жылы кәсіпорынға өндірістік мақсатта 15929 мың тг көліктер еңгізілді. Сондай-ақ мәліметтерден кәсіпорында өндірістік үрдіске қатысатын негізгі құралдар – машиналар мен құрал жабдықтар үлесінің жоғарылығын байқаймыз. Ол барлық негізгі құралдардың 90 пайызын құрайды. “Экотон” АҚ-дағы машина және құрал-жабдықтардың жіктемесін келесі кестедегі мәліметтері қамтиды. Кәсіпорынның табысты қызметінде мүлкінің қоғалысы да маңызды роль ойнайды. Сондықтан кәсіпорын тозығы жеткен құрал-жабдықтарды есептен шығарып, оның орнын жаңасымен толықтыруға тырысып жатады.

Кесте 2 - "Экотон" АҚ-ның негізгі құралдарды тиімді пайдаланудың көрсеткіштері

№	Негізгі көрсеткіштер	Өлшем бірлігі	2013	2014	Ауытқу	
					+ / -	%
1	Өнімді өткізуден түскен түсім	мың тг	331500,3	339136,9	7636,6	102,3
2	Негізгі құралдардың орташа	мың тг.	143132,0	168915,0	25783,0	118,0

	жылдық құны					
3	Қор қайтарымы	теңге	2,32	2,01	-0,31	86,6
4	Қор сыйымдылығы	теңге.	0,43	4,32	3,89	10,05 есе
5	Жұмысшылар саны	адам	417	481	64	115,3
6	Қормен қарулану	мың теңге.	343,2	351,2	308,0	102,3

Ескертпе - "Экотон" АҚ-ның мәліметтері бойынша есептелінді

“Экотон” АҚ-ның негізгі қорлардың жылжуы туралы есеп беруіне сүйене отырып, негізгі қордың тиімділік көрсеткіштері қор қайтарымы, қор сыйымдылығы және жұмысшылардың қор қарулануы анықталды. Анықталған мәліметтерге сай, кәсіпорын жыл сайын жаңа құралдарды өндіріске енгізгені нәтижесінде қор қайтарымы есепті жылы базистік жылға қарағанда біршама жоғарылаған.

Екі жыл көрсеткіштерін салыстыра келгенде “Экотон” АҚ-ның кәсіпорынының негізгі құралдарының жағдайы, яғни орташа жылдық құны төмендегенін байқаймыз. Есепті жылы 2013 жылмен салыстырғанда 54405,5 мың тенгеге көбейіп отыр. Менің ойымша кәсіпорындағы негізгі құрал – жабдықтың моральдік тұрғыдан шектен тыс тозуы сапалы өнім өндіруге, өндірістің толық қуатта жұмыс істеуіне мүмкіндік бермеуіне байланысты есептен шығарылып отыр.

2013 жылы “Экотон” АҚ-ның қор қайтарымдылығы 2,12 тенге, ал 2014 жылы 0,62 тенгеге төмендеп отыр. Қор қайтарымдылығы көрсеткіші басшыларға бекітілген қорлардан қаншалықты табыс алатынын көрсетеді.

Келесі қарастыратын көрсеткішіміз ол қор сыйымдылығы, яғни 1 теңге өнім көлеміне қанша негізгі қор келетінін көрсетеді. Қор сыйымдылығы – бұл өте қажет көрсеткіш, ол капитал салымдарының үнемдеуімен немесе олардың ұлғаюымен байланысты. Қарастырылып отырған кезең уақытында 2013 жылы қор сыйымдылығы 0,47 тенге, ал 2013 жылы 0,62 тенгені құрады. Қор сыйымдылығы төмендеген кезде негізгі өндірістік қорлардың жақсы қолдануы байқалады.

Сонымен бірге 1 жұмысшының қормен қарулануы 2014 жылы 437,5 мың тенгені көрсетті, ол 2013 жылға қарағанда 16 пайызға артты [3].

Кәсіпорынның жағдайын зерттей келе, бұл кәсіпорынның негізгі құралдарын тиімділігін арттырудың негізгі бағыттарын көрсетемін:

- кәсіпорындағы негізгі құралдарды арендаға беру немесе артық жабдықтардан, машина және басқа негізгі құралдарын жасату;
- құралдарды жөндеулерді уақытында және сапалы түрде жоспар бойынша өткізіп тұру;
- жоғары сапалы негізгі құралдармен мүліктену;
- қызмет көрсетуші персоналдардың квалификациялық деңгейін көтеру;

- шамадан тыс моральды және физикалық тозуды болдырмау мақсатында негізгі құралдардың, әсіресе активті бөлімді уақытылы жаңартып отыру;
- өндіріс процессіне материал және шикізат дайындығын сапалы жақсарту;
- өндірістің механизация және автоматизация деңгейін жақсарту;
- экономикалық мақсатта жөндеу қызметтерін орталықтандыру;
- өндірісті концентрациялау, мамандандыру және құрамалау деңгейлерін жақсарту;
- азқалдықты, қалдықсыз, энерго және отын үнемді – жаңа техника және жетілдірілген технологины ендіру;
- машиналар мен жабдықтарды, тоқтаулар мен жұмыс уақытын жоғалтуларды қысқарту мақсатында ұйымның өндірісі мен еңбегін жетілдіру;
- тасымалдау прогрессивті жүйесін қалыптастыру, гипс шикізатын тиімді дайындау;
- құрал-жабдықтардың жұмысқа қабілеттілігін қадағалау, экологиялық және өндірістік қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
- құрал-жабдықтардың техникалық және реконструкциялық жағынан қайта қаруландыру;
- стратегиялық маңызды бағыттарды өткізу мүмкіндігін жасау, гипс өнімін және гипс шикізатын диверсификациялау. Аталмыш шараларды енгізу арқылы кәсіпорынның негізгі қорларын қолдану тиімділігін арттыруға болады деп ойлаймын.

Тәуелсіздікке қолы жеткен жас мемлекет Қазақстан үшін кәсіпорындар тиімділіктерінің жоғарлауының маңызы зор. Негізгі деп қаралатын мәселелердің қатарына біз шаруашылық салаларының және экономиканың құрылымдық өзгеріске ұшырауы, техника мен технологияның бір типтегі түрлері, бірлескен жұмыс күшінің кәсіптік-мамандық құрылымының өзгеруі, жұмыс күшінің сапасына деген талаптың өсуі, еңбек өнімділігі мен еңбек интенсивтілігінің артуы, өндірістік емес салада жұмыс істеушілердің үлес салмағының өсуі және т.б. жатқызамын.[5]

Қазақстан Республикасы өтпелі кезеңнен ойдағыдай өтті, әрі өз дамуының сапалық жаңа кезеңіне нық сеніммен қадам басты. Қазақстанды жан-жақты жаңартудың Жаңа кезеңіндегі басты басымдықтары ретінде ішкі және сыртқы саясатымыздың ҚР Президентпен аса маңызды 30 бағытын айқындады, соның ішінде сегізінші бағыт – әртараптандыру, инфрақұрылымдық дамыту және жоғары технологиялық одан ары индустрияландыру негіздерін жасау арқылы Қазақстан экономикасының өсуі мен тұрлаулығын басқаруға бағытталған мемлекеттік саясат.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Дәуренбекова, Ә.Н. Кәсіпорынның индустриялық-инновацияның даму бағдарламасын қалыптастыру /Ә.Н.Дәуренбекова, А.Сауқымбек // ҚазЭУ хабаршысы. - 2005. - №2. – Б.45-49
2. Жолдасбаева, Г.Ө. Кәсіпорын экономикасы / Г.Ө.Жолдасбаева. - Алматы: Экономика, 2002. – 322 б.
3. Назарбаев, Н. Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы [Мәтін] / Н. Назарбаев // Ана тілі.- 2014.- 1-3 б.
4. Үмбеталиев, А.Д. Кәсіпорын экономикасы және кәсіпкерлік /А.Д.Үмбеталиев, Ғ.Е. Керімбек. - Астана: Фолиант, -2005. – 325 б.

*Жакешова П. М., Магистрант
АУ имени С.Баишева*

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОГО ПРИМЕНЕНИЯ ОСНОВНОГО КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме

В статье анализируется применения основного капитала предприятия. А также эффективность использования основных средств по повышению эффективности использования, пути повышения эффективного применения основного капитала предприятия.

Ключевые слова: *основной фонд; вооруженность фонда; фондотдача; эффективность.*

*Zhakupova P.M. undergraduate student,
Aktobe university named after S.Baishev*

WAYS TO IMPROVE THE APPLICATION OF THE BASIC CAPITAL OF THE COMPANY

Resume

The paper analyzes the application of the equity capital of the enterprise. As well as the efficiency of the fixed assets to improve efficiency, ways to improve the effective application of the equity capital of the enterprise.

Keywords: *fixed assets; armament fund; return on assets; efficiency.*

ӘОЖ 332.1.

*Қалықова А.А. магистрант
С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті,*

АЙМАҚТЫҚ КӘСІПОРЫНДАРДЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМУДЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ- ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

АННОТАЦИЯ

Мақалада аймақтық кәсіпорындардың ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін жетілдіру көмегімен ұйымдастыру шаралары негізінде инновациялық белсенділігін арттыру шаралары қарастырылған. Инновациялық қызметтің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің құрылымы анықталған. Механизмнің аймақтық құрылымы терең зерттелген. Дәл сол басқарудың аймақтық механизм деңгейінде инновациялық белсенділікті қолдаудың икемді де тиімді нысандары пайда болады.

Кілт сөздер: *ұйымдастырушылық-экономикалық механизм, инновациялық қызмет, механизм құрылымы, ұйымдастырушылық механизм, экономикалық механизм, ынталандырушылық механизмі.*

Әлемдік экономиканың жаһандануы жағдайында отандық кәсіпорындардың ел ішіндегі және шетелдегі тауарлар мен капитал нарықтарындағы бәсекеге қабілеттілігі өзекті мәселеге айналууда. Қазіргі таңда кез- келген елдің экономикасының дамуы, халықтың рухани және материалдық игіліктерінің артуы, ең алдымен, сол елдің ғылымы мен білімінің, өндірістің инновациялық дамуына байланысты.

Индустриалды және инновациялық дамудың негізін сипаттау ҚР-ның инновациялық қызметін мемлекеттік қолдау туралы Заңына сәйкес, инновация бұл- өндірісті және қоғамды басқарудың түрлі салаларына енгізілуі экономикалық тұрғыдан тиімді және әлеуметтік, экологиялық тұрғыдан маңызды, сондай-ақ зияткерлік меншік объектісі болып табылатын ғылыми және ғылыми-технологиялық қызметтің нәтижесі. Индустриялық - инновациялық саясатты белсенді жүргізу экономиканың өсу қарқынын жылына кемінде 8,8-9,2 % қамтамасыз етеді. Бұл 2000 жылмен салыстырғанда 2015 жылы ЖІӨ көлемін 3,5-3,8 еседей ұлғайтуға мүмкіндік береді. Бұдан басқа өңдеуші өнеркәсіпте орташа жылдық өсу қарқынын 8-8,4 %-ке дейін жеткізуге, 2000 жылмен салыстырғанда 2015 жылы еңбек өнімділігін кемінде 3 есе арттыруға және ЖІӨ энергия сыйымдылығын 2 есе төмендетуге мүмкіндік береді. Стратегияны іске асыру нәтижелері 2015 жылы мұнай, газ кен орындарын қарқынды игеру

жағдайында экономиканың және өнеркәсіптік өндірістің құрылымын түбегейлі өзгеріске ұшыратпайды.

Инновация негізінен өзінің фундаментіне, зерттеулеріне байланысты пайда болады, ол әсіресе тәжірибе көрсетіп отырғандай техникасы жоғары елдерде қалыптасып отыр (соңғы жылдары бұл стратегияны Жапония қолдап отыр). «Имитациялық модель» немесе «шеттен алу» моделі Жапония, Оңтүстік Кореяда қолданылады, олар лидер елдерінде құрылған инновацияны шеттен алуға негізделеді. Бұл стратегия бастапқы инновация кезеңін өткізуге және осы бұрыннан белгілі өнімдердің жетілуіне көмектеседі. Инновациялық дамудың келесі түрі «тасымалдау» стратегиясы болып табылады және ол кейбір елдерде: Оңтүстік Шығыс, Азия және Қытайда қолданылады. Бұл стратегия ғылыми-техникалық қайта жұмыстарды қажет етпейтіндіктен өте қарапайым болып табылады. Инновацияны сатып алушы ел бұрыннан белгілі өнімді өз елінде ешқандай өзгеріссіз және жетілдірусіз шығарады. Дамыған елдерде инновациялық қызметті мемлекеттік реттеудің мынадай жанама әдістері қолданылады: яғни, салық жеңілдіктері, жеңілдікпен несиелеу, жеделдетілген амортизация инновациялық жеңілдіктер. Атап өткен жөн, барлық мемлекеттік қолдау түрі тек қана инновациялық процеске бағытталып қана қоймай, инновациялық белсенділікті көтеруі керек. Мемлекеттік қолдаудың басты түрі – салықтық ынталандыру, ол жақында ғана пайдаланылуда. Қолдаудың бұл түрі көптеген дамушы елдермен кең қолданылды, ол мынадай артықшылыққа ие: - жеке сектордың автономдылығы және оның зерттеу жұмысын таңдауға бағытталған экономикалық жауапкершілігін сақтайды; - биліктің барлық деңгейінде аз бюрократиялық жұмысты талап етеді. Салық жеңілдігінің екі негізгі түрі көлемдік және өсімдік болып табылады. Жеңілдік көлемді қағидасының қызмет етуі шығынның пропорционалды мөлшеріне жеңілдік береді. Осы жағдайда заңмен қабылданған жеңілдік пен өсімдік жеңілдік базалық деңгеймен салыстырғанда зерттеу жұмыстарына шығынның көбеюі бойынша анықталады. Қай әдіс тиімдірек екендігі туралы бірдей тұжырым жасау қиынырақ. Әрбір мемлекет өзінің ерекшелігі мен мүмкіндігін ескере отырып, ғылым мен ғылыми зерттеулер саласында өте қолайлы саясатты қолданады. Әр түрлі елдердің тәжірибесі көрсеткендей, біздің ел үшін бюджеттік субсидия мен салық жеңілдіктерінің оңтайлы үйлесуі, байланысуы өте тиімді болып табылады [1]

Инновациялық қызметті іске қосудың ең басты жолдарының бірі оның ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін жетілдіру болуы болып табылады. Ұйымдастырушылық-экономикалық механизм шаруашылық жүргізудің нарықтық үлгілерінің перспективаларын ескере отырып, инновациялық белсенділікке ынталандыру керек. Сонымен қатар, менің ойымша, механизмнің аймақтық құрылымына баса назар аудару

керек. Бұл басқару механизмінің аймақтық деңгейінде инновациялық белсенділіктің ең тиімді және икемді нысандары болатынымен байланысты. Оның ішінде, жергілікті бастама негізінде аймақтардың әлеуметтік-экономикалық өсуі, еркін қызметін арттыру процессі жүріп жатыр. Осы жағдайларға байланысты, аймақтардың инновациялық қызметтің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмінің дамытудың және қалыптастырудың басты бағыттарын айқындау керек [2].

Нарықтық экономикаға өткеннен кейін инновациялық қызметті басқарудың заманауи шарттарға, енгізудің заңнамаларына сәйкес, жаңартуларды игеру мен таратудың, инновациялық қызметті іске асыратын кешенді механизмін қалыптастыру өте қажет. Кәсіпорынның инновациялық қызметін басқарудың кешенді механизмі экономикалық механизмден, ынталандырушы механизмнен, ұйымдастырушылық механизмдерден тұрады [3].

Оның ішінде инновациялық қызметтің ұйымдастырушылық-экономикалық механизміне кеңінен тоқталамын. Ол экономикалық және ұйымдастырушылық секілді екі бөліктен тұрады. Өндірістік жүйені инновациялық дамытудың және ғылыми-техникалық басқарудың экономикалық механизмнің құрамы келесідей болуы мүмкін: меншік механизмі, негізгі қорларды өндіру механизмі және мемлекеттік қолдау механизмі. Меншік механизмі капиталдың қорлануы мен оның дамуға инвестициялануы жолымен жүзеге асады, сонымен қатар, табыстарды қайта инвестициялау жолымен. Негізгі қорлардың өсімін молайту механизмі амортизациялық аударымдарды жинақтау мен пайдаланумен байланысты, сонымен қатар, моральдық тозған және табиғи тозған құралдарды өткізу табыстарын қайта инвестициялаумен байланысты. Қарыз құралдарының механизмі дәстүрлі инвестициялық несиелеу механизміне негізделген, сонымен бірге біздің кәсіпорындарға жаңа құбылыс болып табылатын венчурлік қаржыландыру механизмімен байланысты. Мемлекеттік қолдау механизмінің негізін ғылымды және білім беруді бюджеттік қаржыландыру мен салық жүйесінің оңтайлы жүйесі құрайды. Заңнамалық, ақпараттық, ұйымдастырушылық-басқарушылық, құрылымдық механизмдерді ұйымдастырушылық механизм біріктіреді. Инновациялық үрдістің ұйымдастырушылық механизмін бұл құраушылары кешенділік сипатқа ие, сонымен бірге, экономикалық және ынталандыру механизмдерінің қасиетіне ие, олармен әрекет ету барысында тығыз қарым-қатынасқа түседі.

Құрылымдық механизм мақсаттардың икемді қойылуына, құрылымдық қайта жасақталуы, яғни кәсіпорынның ұйымдастырушылық құрылымының әлеуетін күшейту, дамушы субъектілердің өзара қарым-қатынасы мен өзара түсінулерінің механизміне тікелей тәуелді. Ұйымдастырушылық-басқарушылық механизмнің негізгі ерекшеліктері

мыналар болып табылады: мақсатты –бағдарламалық дамытудың жоспары, стандарттау және сертификаттау. Ақпараттық механизмдерден тұрады: отандық және шетелдік өндірушілердің техника мен ғылымның жаңа жетістіктері жөніндегі ғылыми-техникалық ақпаратты ұйымдастыру механизмі; инновацияларды тұтынушылар мен әр түрлі жұмысшылар қарым-қатынасы арқылы жаңартуларды тарату механизмі; интеллектуалды меншік нарығы, технология нарығы, тұтыну тауарлар нарығы жағдай жөнінде маркетингтік ақпарат механизмі; жаңартуларды жасаушы - кәсіпорындар арасындағы бәсекелестік қарым-қатынас механизмі. Ең соңғысы- инновациялық дамудың құқықтық механизмі дамушы субъектілердің арасындағы қатынастарды мемлекеттік реттеуге арналған.

Оның ішінде аймақтық кәсіпорындардың инновациялық қызметінің ұйымдастырушылық-экономикалық деңгейіне назар салсақ. Инновациялық қызметтің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін аймақ деңгейінде қалыптастырудың, жетілдірудің қандай жолдары бар?

Біріншіден, ғылым мен өндірістің өзара байланыс нысаны аймақтық инновациялық бағдарламаларды дайындау болып табылады. Бұл жерде мақсатты ғылыми-техникалық бағдарламаға сай, инновациялық процесстің мақсатты экономикалық механизмін қалыптастыру жөнінде сөз болып отыр. Мұндай бағдарламаға сәйкес келетін инновациялық стратегия бар. Көп жағдайда мұндай бағдарламалар кәсіпорын аясынан кең ауқымды қамтып, басқа да ұйымдардың қатуысуын талап етеді. Бағдарлама ғылыми еңбекті көп қажет ететін өнімді жасауды және іске асыруды қамтамасыз етеді. Ол бір мақсаттағы, ортақ тақырыптағы, дайындау мерзімдегі және қаржыландыру механизмі ортақ инновациялық ғылыми-техникалық жобалардың жиынтығынан тұрады. Аймақтық ғылыми-техникалық бағдарламалар көмегімен тек қана аймақ дамуының нақты мәселелері шешіліп қоймай, сонымен қатар, ғылыми-техникалық прогресстің аймақтық резервтерін іздеу мен пайдалану (ғылыми-техникалық кооперация, кешенлі техникалық қайта қарулану, жетекші тәжірибенің кеңінен пайлануылуын тарату), ресурстардың пайдаланылуын жақсарту, өндірісті ұйымдастыру резервтерін жетілдіру секілді іс-шаралар жүргізіледі. Сонымен қатар, аймақтық инновациялық бағдарламалар облыс кәсіпорындарына жаңартуларды енгізу мен дайындау мәселелерін шешуге, оның негізінде осы кәсіпорындардың инновациялық және техникалық-экономикалық өндіріс деңгейін арттыруға жағдай жасайды.

Екіншіден, инновациялық бағдарламаларды қаржылық қамсыздандыру үшін облыстық бюджет қорларын және басқа да қызығушылық білдірген тұлғалар қорларын құру қажет болып табылады. Ол үшін қаржыны беруші (кредитор) инновацияның түпкілікті

экономикалық нәтижесіне қызығушылық білдіруі тиіс, ал қарыз алушы (борышкер) инновациялық процессті жан-жақты тиімді басқара алатын болуы керек. Аймақтық инновациялық қорлардың мақсаты аймақтық және кәсіпкерлік қызығушылықтары мен мүдделерін инновациялық бизнесте біріктіру болып табылады. Сонымен бірге облыс деңгейінде аймақтың инновациялық-ағартушылық әлеуетін қалыптастыру қажет. Аймақтың білім беру мен ғылыми кадрларды дайындау, инновациялық-ағартушылық әлеуетін қолдау үшін ғылымды әрі қарай дамыту мақсатында жергілікті қор құру мүмкіндігі болуы тиіс.

Үшіншіден, аймақтық кәсіпорындардың инновациялық қызметінің жаңа бағыттары мен нысаны қаржылық лизинг болып табылады. Лизинг механизмі жеке лизингтік компанияларды құру, жоғары өнімділікті, құнды техниканы сатып алушы және кейін жалға беруші кәсіпорындар мен кәсіпкерлерді дайындауды қарастырады. Қазіргі таңда, лизинг тек негізгі қорларды ұзақ мерзімге жалға берумен ғана анықталмайды, сонымен қатар, арендалық қарым-қатынас жұмылдырылған, қарызға негізделген қаржылық несие элементтері, қарыздық міндеттемелер туралы есеп, басқа да қаржылық механизм қатысатын қаржыландырудың перспективті маманданған жүйесі жаңа түрі болып табылады.

Төртіншіден, аймақтық кәсіпорындардың инновациялық қызметінің экономикалық-ұйымдастырушылық механизмін жетілдіру бағыттары ретінде, инновациялық қызметті ұйымдастырылуының жаңа нысанынан тұратын аймақтық инновациялық жүйені құруды ұсынамын. Бұл ұйымдастырушылық нысандар инновациялардың аймақтық деңгейінде енгізілуін жеделдетеді. Инновацияның тез жүзеге асырылуының жақсы жағдайлары жасалады. Мұндай инновациялық саланың жаңа ұйымдастырушылық нысаны мен құрылымдарына инкубаторлар, технопарктер, технополистер жатады [3]. Аталмыш технопарктік құрылымдар әрқашан инновациялық үрдіске бағытталады. Бұл нысандарындарда инновациялық үрдіс тез жүреді.

Сонымен, аймақтық кәсіпорындардың инновациялық қызметтерінің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін жетілдіру шараларына: аймақтық инновациялық бағдарламаларды дайындау және жүзеге асыру, аймақтық инновациялық қор құру, аймақтың инновациялық-білім беру әлеуетін арттыру және шағын инновациялық бизнесті қолдау, аймақтық лизингтік компанияларды құру, жаңа аймақтық ұйымдастырушылық технопарктік құрылымдарды дамыту болып табылады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Бляхман, Л.С. Экономика, организация управления и планирование научно-технического прогресса /Л.С.Бляхман – М.: Высшая школа, 1991. – 228 с.
2. Круглова, Н. Ю. Инновационный менеджмент /Н.Ю.Круглова; под ред. Д.С.Львова. - М.: Ступень, 1996. - 290 с.
3. Сурин, А.В. Инновационный менеджмент: учебник /А.В.Сурин, О.П.Молчанова. – М.: ИНФРА-М, 2008. – 368 с.

*Қалықова А.А. Магистрант,
Актюбинский Университет им. С. Баишева*

**ФОРМИРОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО
МЕХАНИЗМА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

АННОТАЦИЯ

В статье предложены пути повышения инновационной активности предприятий в регионе на основании организационных мероприятий с помощью совершенствования ее организационно-экономического механизма. Рассмотрена структура организационно-экономического механизма инновационной деятельности. Акцент сделан на региональную составляющую механизма. Именно в региональном разрезе механизма управления появляются эффективные и гибкие формы поддержки инновационной активности.

Ключевые слова: *организационно-экономический механизм, инновационная деятельность, структура механизма, организационный механизм, экономический механизм, мотивационный механизм.*

*Kalukova A.A. undergraduate student,
Aktobe university named after S.Baishev*

FORMATION OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF PERFECTION OF INNOVATIVE ACTIVITY OF REGIONAL ENTERPRISES

ABSTRACT

In the article the ways of increase of innovative activity of enterprises are offered in a region on the basis of organizational measures by means of perfection of her organizationally-economic mechanism. The structure of organizationally-economic mechanism of innovative activity is considered. An accent is done on the regional constituent of mechanism. The effective and flexible forms of support of innovative activity appear exactly in the regional cut of management mechanism.

Keywords: *organizational-economic mechanism, innovation activity, the structure mechanism, organizational mechanism, motivational mechanism.*

УДК 334. 71: 330. 33

*Омарова Г.Б., магистрант
С.Баишев атындағы Ақтөбе университеті*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ БАСЫМДЫ БАҒЫТТАРЫ

Аннотация

Ұсынған мақалада Қазақстан Республикасындағы шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау мәселелері көрініс тапқан.

Кілт сөздер: *Бизнес.Кәсіпкерлік. Аймақ. Ұлттық ішкі өнім.Салық.Несие.*

Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау саласындағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік саясаты жоғары қосымша құны бар жаңа жоғары технологиялық өндірістерді құруға ұмтылған шағын кәсіпкерлікті дамыту арқылы орта классты қалыптастыруға бағытталған. Бұл туралы Президентіміз Н.Назарбаев «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында: «Экономиканың жоғары технологиялық жаңа салаларын

құру ғылымды қаржыландыруды ішкі жалпы өнімнің 3 пайызынан кем емес деңгейге дейін арттыруды талап етеді. Ішкі жалпы өнімнің энергия тұтыну ауқымын 2 есе азайту маңызды. Шағын және орта бизнес 2050 жылға қарай Қазақстанның ішкі жалпы өнімінің қазіргі 20 пайызы орнына кемінде 50 пайызын өндіретін болады. Еңбек өнімділігін 5 есеге – қазіргі 24,5 мыңнан 126 мың долларға дейін арттыру керек. Әлеуметтік саланы дамытудың 2050 жылға дейін басты бағдарлары нақты индикативті цифрларда көрсетілген. Біз ішкі жалпы өнім көлемін жан басына шаққанда 4,5 есе – 13 мың доллардан 60 мың долларға дейін арттыруымыз керек. Қазақстан халық құрылымында орта тап үлесі басым елге айналады. Урбанизацияның жаһандық үрдісіне орай қалалық тұрғындар үлесі барлық халықтың қазіргі 55 пайызынан 70 пайыздай деңгейге дейін өседі. Қазақстанның қалалары мен елді мекендерін сапалы жолдар мен көліктің барлық түрінің жүрдек бағыттары байланыстырады» – дейді. Алдымен экономика, сосын саясат формуласын ұстанатын президентіміздің шағын және орта кәсіпкерлікке деген ынта-ықыласын бүкіл халық қолдауда.[1]

Мемлекет бүгінде кәсіпкерлік қызмет субъектілерінің нарық экономикасының толыққанды қатысушысы ретінде өз қызметтерін жүзеге асырылуына қажетті жағдайды қамтамасыз етіп отыр. Міне, аз жылда республикамыз бойынша шағын және орта кәсіпорындармен жұмыс істеуді көздейтін жалпыұлттық институттар құрылып үлгерді. Сонымен қатар, «Шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту қоры» құрылып, табысты да талапты жұмыс жүргізуде. Кәсіпкерлікті қолдау үшін бір емес, бес бірдей бағдарлама жасалып, кәсіпкерлерімізге мемлекет тарапынан үлкен басымдықтар берілген. Кәсіпкерлікті дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасауға және бизнестің билікпен арадағы іс-қимылдарының жаңа моделін құруға бағытталған «Жеке кәсіпкерлік туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Кәсіпкерлердің белсенділігін ынталандыруды көздейтін айтарлықтай салықтық жеңілдіктер заңдық деңгейде қарастырылды. Оның сыртында, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және салық салуды жақсарту жөнінен үлкен жұмыстар атқарылып жатыр. Мәселен, осылайша сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, шағын және орта бизнесті жеделдете дамыту шаралары жөнінде бағдарламалар әзірленіп, салық заңына түзетулер енгізілуде. Дәл осы процеспен кете берсек, аз жылда-ақ Қазақстан әлемдегі кәсіпкерлік жасауға ең қолайлы мемлекеттердің қатарынан табылады. Әрине, бұл жұмыстардың басында тек бір ғана адам тұр: ол – президентіміз Н.Назарбаев.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуды одан әрі ынталандыру үшін мемлекетіміз алдағы уақытта да көптеген жобалар мен бағдарламаларды жүзеге асырмақшы. Жоспарланған түрде, шағын және орта кәсіпкерліктің ІЖӨ құрылымындағы үлесінің айтарлықтай артуына қол жеткізіп, сол

арқылы мемлекеттің экономикалық және саяси тұрақтылығының берік іргетасы – орта тапты нығайту қажеттілігі күн санап артуда және бұл жолда президентіміз көптеген мәселелерді шешуде. Жалпы, алдағы уақытта Еуразиялық интеграцияда, сонымен қатар ДСҰ-да Қазақстан шағын және орта бизнес арқылы бәсекеге төтеп беріп, ел экономикасын шарықтата алуы тиіс. Бұл біздің президентіміздің, мемлекетіміздің негізгі мақсаты болып табылады.

Шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың пайдасы, мемлекетімізге алып келер үлесі орасан зор. Дәл осы кәсіпкерліктің түрлерін дамытпай еліміздің экономикасын жандандыру, халқымыздың әлеуметтік хал-ахуалын көтеру мүмкін емес. Жұмыссыздықты жоюда, жалақы мен зейнетақыны уақытылы төлеуде, рынокты халыққа қажетті тауарлармен толтыруда, жеке өндірушілердің монополиясын шектеуде, депрессияны бастан кешіріп отырған жекелеген аудандарды қалпына келтіруде осы шағын және орта бизнес шешуші фактор. Қазақстанда шағын және орта бизнесті дамытуға байланысты шаралар Елбасы Н.Назарбаевтың 1997 жылы 6 наурызда қабылдаған «Шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді жеделдету шаралары» деген қаулысынан басталды. Одан кейін «Шағын кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау туралы», «Жеке кәсіпкерлік туралы» Заңдар қабылданды. Шағын және орта кәсіпкерлікке қолайлы жағдайлар жасау үшін, қаржылай және ақпараттық қамтамасыз етуді жетілдіру мақсатында Елбасы «Қазақстан Республикасында шағын кәсіпкерлікті қолдау мен дамытудың басымдықтары мен аймақтық бағдарламалары туралы» жарлық шығарды. Міне, жыл сайынғы жолдауында елбасымыз шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың жаңа тәсілдерін ұсынып келеді. Биылғы «Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауында да шағын және орта кәсіпкерлікке ерекше назар аударылған.[2]

Шын мәнінде, шағын және орта кәсіпкерлік – ел экономикасының ұтқыр әрі нәтижелі секторының бірі. Ішкі жалпы өнімнің елеулі бөлігін өндіру солардың үлесінде. Бұл жағдай тек дамыған елдерге ғана қатысты емес, өтпелі экономикасы бар елдерге де қатысты. Бірнеше жыл бұрын президентіміз Н.Назарбаев: «Жапония, Германия, Бельгия, Италия сияқты елдерде шағын және орта бизнес олардың барлық кәсіпорындары санының 90%-дан астамын құрайды, көптеген дамыған елдерде олар жалпы ішкі өнімнің 50%-дан астамын береді. Өтпелі экономикада шағын кәсіпкерлік пен бизнестің біртіндеп қалыптасуы – заңды құбылыс. Мемлекет тарапынан жіберілген кемшіліктер мен қателіктерді уақыттың өзі түзеп отыратыны да белгілі. Республикалық, аймақтық және жергілікті деңгейдегі мемлекеттік қолдау механизмдері нарық экономикасының ең белсенді бөлігінің – шағын кәсіпкерлік пен бизнестің дамуына даңғыл жол ашады.

Республикамызда шағын бизнесті дамыту үшін мынадай шараларды жүргізу керек:

- салық салу базасын жетілдіру;
- салықтың түрлерін анықтауға қатысты салық заңдарына өзгерістер енгізу;
- қаржы операцияларын жүргізуге мұрындық болатын салық ставкаларын азайту және соған сәйкес тиісті салықты төлеуді жетілдіру;
- несие беру мерзімдерін ұзарту және аймақтық мәні зор шағын өндірістік кәсіпорындар үшін пайыздық ставкаларды төмендету арқылы отандық өндірістерді ынталандыру және сапасы төмен арзан қолды тауарларды тасып әкелуге тосқауыл қою;
- шағын бизнесті несиелендіру механизмдерін жетілдіру үшін лизингтік несиелерді, венчурлық қаржыландыру, факторинг, сонымен бірге, кепілдік қорларды құру және өзара несиелендіруді қалыптастыру керек.

Ал Ақтөбе облысындағы шағын және орта кәсіпкерліктің даму жағдайына келетін болсақ, 2013 жылы желтоқсан айында ашылған Ақтөбе қаласындағы Кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығы жұмысын жалғастырып келеді. Үстіміздегі жылы Өңірлік кәсіпкерлер палатасы жанынан да Кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығы ашылды. Жаңадан бастаған кәсіпкерлерге барынша қолайлы жағдай тудыру үшін облыс аудандарында бизнес-инкубаторлар құру бойынша жұмыстар басталды. Онда олардың істерінің бастапқы кезеңінде жеңілдікпен ғимараттар бөлініп, техникалық және консультациялық қызметтер көрсетіледі. Облысымыз «Бизнестің жол картасы — 2020» және «Жұмыспен қамтудың жол картасы — 2020» мемлекеттік бағдарламаларын жүзеге асыруға белсенді түрде қатысуда. Бұл бағдарламалар шеңберінде көрсетілетін мемлекеттік қолдаудың тиімді шаралары шағын және орта бизнеске инвестиция тартуға, олардың зияткерлік әлеуетін дамытуға және алыс-жақын шетелдердегі бизнес қауымдастықтарымен қатынас орнатуына көмек береді. Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің деректері бойынша, 2014 жылы Ақтөбе облысының жалпы ішкі өніміне шағын және орта бизнес субъектілерінің қосқан үлесі 17 пайызды құраған. Бұл 2013 жылғы деңгейден 3,5 пайызға жоғары. Ал үстіміздегі жылдың I тоқсанының ақпараттары бойынша, шағын және орта бизнес саласында 114,2 мың адам жұмыспен қамтылған. Шығарылған өнім көлемі 91,7 млрд. теңге.[3]

Елімізде қабылданған индустриялық-инновациялық стратегияның негізінде аймақтық экономиканы индустриялық-инновациялық бағытта шағын және орта бизнестің дамуы маңызды. Бұл бір аумақта орналасқан және түпкі өнім өндіру шеңберінде өзара технологиялық байланысқа ие

болған кәсіпорындардың кооперациялануы және интеграциялануы. Мұндай инновациялық тәсілі кластер қағидасын пайдалану негізінде жүзеге асырылады.[4] Экономиканы дамытудың алшақтық және халықаралық ауқымдағы еліміздің бәсекелестік артықшылығын анықтау болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Назарбаев, Н. Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы [Мәтін] / Н. Назарбаев // Ана тілі.- 2014.- 1-3 б.
2. Назарбаев, Н. Шағын және орта кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетуді жеделдету шаралары: деген қаулысы. – 1997. - 6 наурыз

*Омарова Г.Б. магистрант,
С. Бәйішев ат. Ақтөбе университеті*

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация

В представленной статье рассмотрены вопросы государственной поддержки малого и среднего бизнеса в РК

Ключевые слова: Бизнес. Предпринимательство. Регион. Внутренний валовой продукт. Налог. Кредиты.

*G.B.Omarova, master
S. Baishev Aktobe University*

PRIORITY DIRECTIONS OF STATE SUPPORT OF SMALL AND MIDSIZE BUSINESSES IN REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Resume

In the presented article the questions of state support of small and midsize businesses are considered in PK

Keywords: *Business. Enterprise. Region. Inwardly gross product. Tax.Credits.*

УДК 330.34

*Шукурова Б.М., к.э.н.
Турмаганбетова А.К. Магистрант,
Актюбинский Университет им. С. Баишева*

РЕГИОНАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ В НЕЗАВИСИМОМ КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

В представленной статье отражены основные моменты по региональному развитию Республики Казахстан в период с 1991 года по настоящее время.

Ключевые слова:*Регион. Концепция. Региональное развитие. Региональная экономика. Региональная политика. Независимое государство.*

Находясь в составе Советского Союза, Казахстан развивался в единой экономической системе, все производительные силы осуществлялись согласно общесоюзной схеме. При этом развитие регионов Казахстана мало учитывались. Президент РК Н.А.Назарбаев в своих Посланиях народу страны подчеркнул, что нельзя добиться форсированной диверсификации без реформы регионального развития, а индустриализация страны должна формировать новую парадигму региональной политики [1, 16]. Развитие региона – многомерный и многоаспектный процесс, который обычно рассматривается с точки зрения совокупности различных социальных и экономических целей. Даже если речь идет только об экономическом развитии, оно обычно рассматривается совместно с развитием социальным.

Социально-экономическое развитие включает в себя такие аспекты, как:

- рост производства и доходов;
- перемены в институциональной, социальной и административной структурах общества;
- перемены в общественном сознании;

- перемены в традициях и привычках [2, с. 112-121].

Формирование рыночных отношений в каждом из регионов республики осуществлялись на фоне глубоких кризисных явлений и в экономике, и в социальной сфере. Тем не менее, более чем за 20 лет Независимому Казахстану удалось пройти сложный путь перехода от планово-административной к новой демократически-рыночной парадигме регионального развития [3, с.77]. Территориальные особенности, разный стартовый уровень, различия в структуре и специализации хозяйств, неоднозначность остроты и глубины кризисных процессов в первые годы рыночных реформ, темпов и форм их осуществления поставили регионы нашей страны в неравные условия, что способствовало углублению их дифференциации. По результатам исследовательского агентства «Рейтинг KZ», направленного на ранжирование регионов Казахстана по комплексу статистических показателей, были получены результаты, которые позволили обозначить слабые точки каждого из регионов, а также их изначальные преимущества относительно среднереспубликанского уровня. В процессе анализа 19 статистических показателей были разделены на три группы: экономическая и социальная сфера, а также уровень жизни населения.

По результатам исследования административно-территориальные единицы разделены на три группы:

1. Регионы лидеры: города Астана и Алматы, Атырауская, Актюбинская, Мангистауская, Павлодарская области.
2. Регионы со средними показателями: Западно-Казахстанская, Карагандинская, Алматинская, Кызылординская области.
3. Регионы-аутсайдеры: Восточно-Казахстанская, Костанайская, Северо-Казахстанская, Акмолинская, Южно-Казахстанская и Жамбылская области.

Таким образом выявленные результаты рейтинга отражают уровень развития региона, который обуславливается его географическим положением, качеством сырьевой базы либо особым статусом.

В ходе анализа подтвердился неофициальный статус Астаны как «города чиновников». Высокое место по ВРП в столице республики обеспечивается за счет непроизводственного сектора. По уровню производства промышленной и инновационной продукции на одного жителя г. Астана занимает одно из последних мест (14-е). Астана и Алматы характеризуются критическим уровнем преступности и дороговизной продовольственной корзины. Это объясняется повышенной привлекательностью для мигрантов, высокой долей регистрируемых преступлений, превышением спроса над предложением из-за высокого уровня доходов населения. Кроме того, г. Алматы отличается плохой

экологией, что проявляется, в частности, в высокой смертности населения от онкологических заболеваний.

Атыраускую и Мангистаускую области объединяет ряд проблем, обусловленных сырьевым характером их экономики. В данных областях зафиксированы низкие показатели по производству промышленной продукции на человека, высокий уровень цен (прожиточный минимум), а также низкое качество педагогических кадров.

Наименьшее количество проблемных секторов имеют Актюбинская и Западно-Казахстанская области. Слабые точки Актюбинской области сосредоточены в социальной сфере: число коек в медицинских учреждениях (14-е) и доля педагогических кадров высшей категории (13-е). В Западно-Казахстанской области проблема качества педагогических кадров стоит еще более остро (15-е).

Павлодарскую и Карагандинскую области объединяют похожие проблемы, обусловленные развитым производственным сектором. К общим положительным характеристикам регионов относятся сравнительно большое производство инновационной продукции, невысокие цены и низкая доля самозанятого населения. Вопросы проблемного характера в данных регионах: численность активных субъектов малого бизнеса, низкая рождаемость и продолжительность жизни, смертность от онкологических заболеваний, а также низкие относительные показатели ввода жилья в эксплуатацию.

В Алматинской области требуют вмешательства исполнительных органов власти проблемы в экономической сфере (11-е), уровень жизни населения (14-е), количество коек в медицинских учреждениях (15-е). Последнее можно объяснить близостью и относительной доступностью медицинских учреждений г. Алматы для жителей области.

В Кызылординской области проблемная ситуация зафиксирована по 6 статистическим показателям. При этом по четырем из них область занимает последнее место по республике, в том числе по объему инновационной продукции. Жамбылская область, как и Южно-Казахстанская, имеет хорошие совокупные показатели в социальной сфере. При этом в экономической сфере и по уровню жизни населения область занимает 16-е и 15-е места соответственно[4].

С восстановлением положительной динамики экономических процессов главной задачей экономической политики государства стало обеспечение устойчивого экономического роста в каждом регионе страны. В этой связи появилась необходимость в развитии региональных теорий с целью обоснования новой региональной политики, соответствующей современным реалиям глобализации, учитывающей специфику Казахстана и его регионов, обеспечивающей рациональное размещение производительных сил, их устойчивое развитие и на этой

основе повышение качества жизни населения, проживающего на каждой территории нашей страны [5, с.4-6]. Как показал анализ, в современных исследованиях и программных документах Казахстана все больший акцент делается на точечный подход в региональной экономике. На этот подход нацеливает и Президент РК Н.А.Назарбаев в Послании народу страны, подчеркивая необходимость начать формирование центров экономического роста на западе, в центре, на севере, юге и востоке страны. В Казахстане в качестве центров роста развиваются, прежде всего, регионы, где складывается наиболее благоприятная среда для повышения инновационной активности, в частности имеются предприятия обрабатывающей промышленности как потенциально наиболее активные инноваторы, развита рыночная инфраструктура, финансовый сектор и сектор услуг. При этом цель нового подхода в региональной политике в условиях экономического роста должна заключаться не столько в выравнивании уровня экономического развития регионов, как это делалось при советском планировании, а в обеспечении благосостояния населения и сокращении бедности на всей территории страны [6, с.67].

Подводя итог, можно сказать, что благодаря новым условиям развития регионов Независимого Казахстана происходит формирование и осуществление «новой региональной политики», которая характеризуется следующими отличительными чертами. Во-первых, поддержка децентрализованных инициатив на уровне местных органов власти и самоуправления вместо государственных, безвозмездных субсидий. Положительный результат такой политики имел место в таких государствах как Италия и Китай. Во-вторых, стимулируется и поддерживается рост в беднейших регионах, что нашло отражение в активной региональной политике Бразилии, имевшей эффект в относительно бедных северо-восточных регионах страны. В-третьих, применяется комплексный подход, обеспечивающий использование конкурентных преимуществ региона и страны, а также оказывается содействие развитию региональных «точек роста». Наибольшее внимание уделяется инвестициям в инновации и научно-техническую сферу, в человеческий капитал. В-четвертых, в настоящее время в условиях глобализации мировой экономики получил распространение достаточно широкий подход к составу производительных сил, куда, наряду с традиционными экономическими показателями, включены новые элементы, такие как информационные, организационные и географическое положение. Выгодное географическое положение Республики Казахстан в центре Евразийского континента позволяет ей быть международным транспортным коридором, и использование территориального преимущества при достаточной развитости транспортной

инфраструктуры может сыграть значительную роль в формировании эффективной структуры хозяйства страны. Перечисленные подходы к осуществлению региональной политики направлены на модернизацию хозяйства регионов, экономический рост, создание условий для социального развития и обеспечение экологической безопасности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана – в действии // Материалы республиканской научно-практической конференции. – Алматы, 2010. – С. 104-108.
2. Данилин, В.С. Региональный аспект формирования и реализации целевых программ. Методы обоснования перспектив развития регионов / В.С. Данилин, С.Н. Смирнов, А.А. Яковлев // Материалы Всероссийской научной - практической конференции. - М.: СОПС, 2004. - С.112-121.
3. Становление и развитие независимого Казахстана: социогуманитарный анализ. - Алматы, 2011. - 368 с.
4. Ранжирование регионов Казахстана. Результаты исследования агентства «Рейтинг KZ» [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://dknews.kz.htm> . Данные соответствуют на 02.11.2015.
5. Парамонов, В. Состояние и перспективы интеграции в Центральной Азии / В. Парамонов, И. Камилов , А. Строков // Экономическое обозрение. – М., 2010. – С.4-6.
6. Лаумулин, М.Т. Казахстан в современных международных отношениях: безопасность, геополитика, политология / М.Т. Лаумулин. - Алматы, 2007. - 185 с.

*Шукурова Б.М., э.ғ.к, доцент.
Турмаганбетова А.К. Магистрант,
С. Бәйішев ат. Ақтөбе университеті*

ТӘУЕЛСІЗ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨҢІРЛІК ДАМУ

Аннотация

Ұсынған мақалада Қазақстан Республикасының өңірлік дамуы жөнінде негізгі жағдайлар көрініс тапқан.

Кілт сөздер: *Өңір. Тұжырымдама. Өңірлік даму. Өңірлік экономика. Өңірлік саясат. Тәуелсіз мемлекет.*

Shukurova B.M. candidate of economical science
A. K. Turmaganbetova, master
S. BaishevAktobeUniversity

**REGIONAL DEVELOPMENT IN INDEPENDENT
KAZAKHSTAN**

Resume

The primary moments concerning the development of the Republic of Kazakhstan within the period from 1991 until present article.

Keywords: *Region. Concept.Regional development.Regional economy.Regional policy.Independent state.*

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына мақалалар беру тәртібі:

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналына (ҚР Ақпарат министрлігі бұқаралық ақпарат құралы несепке алу туралы 29.01.2004ж. №4645-Ж куәлігі берілген) қазақ, орыс және ағылшын тідерінде мақалалар қабылданады.

«С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы» ғылыми журналы авторларына қойылатын талаптар:

Журналға жарияланатын мақала дайындау алдынд авторлардың келесі ережелерді басшылыққа алуы-сұралады:

Авторлар жөнінде мәлімет (аты-жөні, ғылыми атағы, ғылыми дәрежесі, қызметі немесе мамандығы, жұмыс орны (ұйым немесе мекеме атауы және орналасқан жері; елінің атауы, мекен-жайы, телефоны, e-mail) үш тілде (қазақ, орыс, ағылшын) беріледі. *Ескерту. Автордың аты-жөні атау септігінде қолданылады.*

ӘОЖ индексі

1 интервалдан соң ӘОЖ индексі көрсетіледі. ӘОЖ индексі жарияланатын мәлімет тақырыбынан сол жағында бөлек жол мен орналасады. *Ескерту. ӘОЖ индексіні ГОСТ 7.90- 2007 сәйкес есептеп немесе кітапханадан білуге болады.*

Аннотация және кілтсөздер

Аннотация және кілт сөздер арақашықтығы 1 интервал мен үш тілде беріледі (қазақ, орыс, ағылшын). Мәтін алдынд аннотация мен кілт сөздер жарияланатын материал тілінде жазылады және әдебиеттер тізімінен кейін басқа екі тілде орналастырылады.

Мақаланы рәсімдеуге келесі талаптар қойылады:

Мақала көлемі әдебиеттер тізімі, кесте, сурет, сурет жазбалары және аннотациялармен қоса 5 беттен аспау керек. Баспаға басып шығарылған нұсқасымен толық сәйкес келетін электронды түрінде тапсыру керек. Файл атауы мақала авторының тегімен көрсетіледі. Мақала беттерін нөмірлеу керек. Мәтін Word бағдарламасының кез келген нұсқасымен теріліп, CD, басқада тасушы құралмен жеткізіледі немесе электронды поштаға жіберіледі. Мәтін А4 қағазына (210*297 мм) 14 пткегльдегі TimesNewRoman әрпімен жоларалық 1 интервал қалдыра отырып жазылады.

Кесте, сурет, формулаларда символ және белгілерге әр түрлі түсініктеме болмауы керек. Суреттер айқын әрі анық болуы тиіс. Мәтіндегі суреттер мен кестелерге сілтемелер көрсетілуі керек. Мәтінде формула саны аз болуы керек. Формулалар баспаға сәйкес (математикалық және химиялық формулалар үшін) болуы тиіс. Кестенің тақырыбы қойылып, бос бағандар болмауы тиіс.

Әдебиеттер тізімі жарияланатын материал мәтінінен кейін орналастырылады. Әдебиеттер тізімі 20-дан көп болмауы керек. Мақалада сілтеме нөмірлері әдебиеттер тізіміндегі дерек көздердің реттік нөмірлері бойынша қойылады. Мұрағаттық материалдар тізімге еңгізілмейді, оларға сілтеме мәтін ішінде жақшаға алу арқылы реттеледі. Дереккөз ретінде электронды ресурстарды қолданған жағдайда

әдебиеттер тізімінде библиографиялық жазба және ғаламтордағы толық желілік адресіне сілтеме пайдаланған күнімен берілгені жөн.

Ескерту. Мақала ГОСТ 7.1 - 2003-ке сәйкес рәсімделуі керек. «Библиографиялық жазылым. Библиографиялық, сипаттама. Құрылымның жалпы талаптары мен ережелері». Мақала мәтініндегі дереккөздерге сілтеме тікжақшаға алынады.

Бір нөмірге бір автордың мақаласы 2-ден аспауы қажет. Мақалаға ұйым жетекшісінің қолы қойылған жолдама хаты мен пікірі жазылады. Баспаға түскен барлық мақалаға пікір беріледі. Қажетті жағдайда толықтыру мен өзгертулер енгізу үшін мақала авторға қайтарылып беріледі. Баспа мақала мәтініне өзгеріс енгізуге құқылы.

Жарияланымға мақалалар келесі мекен-жай бойынша қабылданады

030000, Ақтөбе қаласы, Аз. Жұбановтар көшесі, 302 А. С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университеті. Тел.: 8(7132) 974081, e-mail: edu_ausb@mail.ru(С.Бәйішев атындағы Ақтөбе университетінің Хабаршысы)

Правила для публикации в журнал «Вестник Актюбинского университета имени С.Баишева»

В научный журнал «Вестник Актюбинского университета им. С.Баишева» (свидетельство о постановке на учет средства массовой информации №4645-Ж, выданный Министерством информации Республики Казахстан от 29.01.2004 г.) принимаются статьи на казахском, русском и английском языках.

Редакционная коллегия просит авторов при подготовке статей для опубликования в журнале руководствоваться следующими правилами в порядке расположения:

Сведения об авторах

Перед наименованием статьи указываются сведения об авторах: имя, отчество и фамилия; ученое звание, ученая степень, должность или профессия, место работы (наименование учреждения, организации, предприятия и место расположения; наименование страны, домашний адрес, телефон, e-mail) приводят на трех языках (казахский, русский, английский). Сведения об авторах излагаются на языке публикуемого материала и после списка литературы на двух других указанных языках.

Примечание. Имя автора приводится в именительном падеже.

Индекс УДК

Через 1 интервал указывается индекс УДК. Его располагают отдельной строкой слева перед заглавием публикуемого материала.

Примечание. Индекс УДК можно высчитать в соответствии с ГОСТ 7.90-2007 или узнать в библиотеке.

Аннотация и ключевые слова

Через 1 интервал приводят аннотацию и ключевые слова на трех языках (казахский, русский, английский). Перед текстом публикуемого материала аннотация и ключевые слова приводятся на языке публикуемого материала и после списка литературы приводятся на двух других указанных языках.

Статья

Через 1 интервал размещается статья. Объем статьи, включая список литературы, таблицы и рисунки с подрисуночными надписями, аннотации, не должен превышать 5 страниц печатного текста. Текст должен быть набран в программе Word любой версии, представляется на электронном носителе, либо отправляется по электронной почте. Шрифт текста – Times New Roman, формат бумаги А4 (210*297 мм), размер кегля – 14 пт. Межстрочный интервал – одинарный. Выравнивание текста по ширине.

В таблицах, рисунках, формулах не должно быть разночтений в обозначении символов, знаков. Рисунки должны быть четкими. На рисунки и таблицы в тексте должны быть ссылки. В тексте число формул должно быть минимальным. Формулы должны быть набраны в соответствующем редакторе (для математических и химических формул). Таблицы должны быть озаглавлены, не допускается наличие в них пустых граф. Условные сокращения и символы следует пояснять в примечании.

Список литературы

Через 1 интервал список литературы помещают после текста публикуемого материала. Список литературы должен состоять не более чем из 20 наименований. Нумерация ссылок в статье производится по порядковому номеру источника в пристатейном списке литературы. Архивные материалы в список не включаются, ссылки на них помещаются в тексте в круглых скобках. При использовании в статье источников из электронных ресурсов или удаленного доступа (Интернета) в списке литературы приводится библиографическая запись источника и ссылка на сетевой ресурс с полным сетевым адресом в Интернете. Желательно указывать дату обращения к ресурсу.

Примечание. Список литературы оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления». Ссылки на источники в тексте статьи даются только в квадратных скобках [12].

В один номер принимаются не более 2 статей одного автора. В редакцию необходимо представить электронную версию статьи в полном соответствии с распечаткой. Имя файла должно начинаться с фамилии первого автора. Статья должна сопровождаться рецензией. Все статьи, поступившие в редакцию, рецензируются. При необходимости статья может быть возвращена автору на доработку. Редакция оставляет за собой право внесения в текст редакторских изменений, не искажающих смысла статьи.

Материалы для публикации принимаются по адресу: 030000, г.Актобе ул. бр.Жубановых, 302 а, Актюбинский университет им. С. Баишева. Тел.: 8 (7132) 974081. E-mail: edu_ausb@mail.ru (с пометкой для Вестника Актюбинского университета им С. Баишева). Сайт: www.vuzbaishev.kz.

**С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ С.БАИШЕВА

*Қазақ және орыс тілдерінде үш айда бір рет шығарылады
Выпускается один раз в три месяца на казахском и русском языках*

Формат А4	Көлемі 8,4 баспа табақ	Объем 8,4 печ.л.
	Таралымы 100 дана	Тираж 100 экз.

Басуға қол қойылды: 30.12.2015 ж.
Подписано в печать: 30.12.2015 г.

Редакцияның мекен-жайы: 030000, Ақтөбе қаласы, ағайынды
Жұбановтар көшесі, 302А
Адрес редакции: 030000, г. Актобе; ул. Братьев Жубановых, 302А
тел. 97-40-81, 52-36-00

С.БӘЙІШЕВ АТЫНДАҒЫ АҚТӨБЕ УНИВЕРСИТЕТІ

**® ЖУРНАЛ НАБРАН И СВЕРСТАН В РЕДАКЦИОННО-
ИЗДАТЕЛЬСКОМ ЦЕНТРЕ АКТЮБИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ С.БАИШЕВА**

**Жарияланған мақала авторларының пікірі редакция көзқарасын
білдірмейді.**

Мақала мазмұнына авторлар жауап береді.

Қолжазбалар өңделмейді және авторға қайтарылмайды.

**Опубликованные материалы авторов не отражают точку зрения
редакции.**

Авторы несут ответственность за выбор и представление фактов.

Рукописи не редактируются и не возвращаются.